

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის სკოლა

ლატავერა ბუკია

თედო სახოკიას პოლიტიკური
მოღვაწეობა
(1892-1916)

გამომცემლობა „ქართული უნივერსიტეტი“
თბილისი
2018

წიგნში წარმოდგენილია თედო სახოკიას პოლიტიკური მოღვაწეობა საქართველოსა და ემიგრაციაში 1892-1916 წლებში. ნაშრომი ემყარება, როგორც დღემდე გამოუქვეყნებელ, ისე გამოქვეყნებულ დოკუმენტებსა და მასალებს, ასევე მემუარებს. სხვადასხვა საკითხის გაშუქებისას გამოვიყენეთ ქართველ ისტორიკოსთა გამოკვლევები. ჩვენთვის განსაკუთრებულ მნიშვნელოვან პირველწყაროს წარმოადგენდა, რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო უწყებათა მასალები, თედო სახოკიას მიმოწერა, პუბლიცისტური წერილები და მემუარები.

რედაქტორი – ვახტანგ გურული, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი. პროფესორი.

რეცენზენტები – თამარ ფხალაძე, ისტორიის დოქტორი.

გვანცა ბურდული, ისტორიის დოქტორი.

ლატაერა ბუკია, 2018

ISBN 978-9941-9534-4-4

შესავალი

თედო სახოკიას პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შესახებ ბევრი და მრავალფეროვანი დოკუმენტური თუ სხვა ხასიათის მასალაა შემორჩენილი. დაწერილია, რამდენიმე მნიშვნელოვანი გამოკვლევა.

წყაროები. თედო სახოკიას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ დოკუმენტები და მასალები დაცულია საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო ეროვნულ არქივში, კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში. ესაა მრავალფეროვანი მასალა, რომელიც განეკუთვნება სხვადასხვა წლებს და ასახავს სხვადასხვა მოვლენას. განსაკუთრებით აღსანიშნავია რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებისა (შინაგან საქმეთა სამინისტროს) და სასამართლოს მასალები. კორნელი კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული თედო სახოკიას პირადი ფონდი, მასში არსებული დოკუმენტები და მასალები შეიცავს 1988 საქმეს, რომელიც თავად თედო სახოკიას ქალიშვილის თინა სახოკიას მიერაა დამუშავებული, რომელშიც თავმოყრილია თედო სახოკიას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ მასალები, აგრეთვე თავმოყრილია თედო სახოკიას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი მდიდარი ფოტომასალა.

უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს თედო სახოკიას წერილები და სტატიები, რომლებიც ქვეყნდებოდა გაზეთებში: “ივერია”, “ცნობის ფურცელი”, “სახალხო გაზეთი”, “საქართველო”, “Новое Обозрение”, “Кавказ”, ჟურნალებში:

“მოამბე”, “დროება”, „კვალი” და სხვ. განსაკუთრებით საინტერესოა საფრანგეთში არალეგალურად გამოშვებული გაზეთი “საქართველო”, რომლის ერთ-ერთი თანარედაქტორი იყო. ასევე ძალზე საინტერესოა თედო სახოკიას მიმოწერა ქართველ საზოგადო მოღვაწეებსა და ოჯახის წევრებთან.¹

სამეცნიერო ლიტერატურა. სამეცნიერო გამოკვლევებიდან პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ გრიგოლ გიორგაძე „თვითმპყრობელობა და რევოლუცია. საბუთები რევოლუციური მოძრაობის ისტორიისათვის საქართველოში. 1870-1902”² ზაქარია შველიძის რევოლუციური ორგანიზაცია “თავისუფლების ლიგა”,³ მარკოზ ტულუშის „გიორგი დეკახოზიშვილი (ცხოვრება და შემოქმედება) საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური სარევოლუციო პარტია (1901-1906წწ.)”⁴ და აპოლონ სილაგაძისა და ვახტანგ გურულის „საქართველოს განუყოფლობის ისტორიიდან ნარკვევი II. თედო სახოკიას ქართული პარტია აფხაზეთში (1895-1904)”⁵ ჯემალ გამახარიას „აფხაზეთი და მართლმა-

¹ თედო სახოკიას მიმოწერა საზოგადო მოღვაწეებთან. „საბჭოთაო მოამბე”. – თბილისი, 1975, №31-32; 1976, №33-34; 1984, №49-50.

² გრიგოლ გიორგაძე. თვითმპყრობელობა და რევოლუცია. საბუთები რევოლუციური მოძრაობის ისტორიისათვის საქართველოში 1870-1902. წიგნი I. ტფილისი, 1929.

³ ზაქარია შველიძე. რევოლუციური ორგანიზაცია „თავისუფლების ლიგა”. თბილისი, 1969, გვ. 25.

⁴ მარკოზ ტულუში. გიორგი დეკახოზიშვილი (ცხოვრება და შემოქმედება) საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური სარევოლუციო პარტია (1901-1906წწ.). – თურნაღი „კავკასიონი”, 1964, №19.

⁵ აპოლონ სილაგაძე, ვახტანგ გურული. საქართველოს განუყოფლობის ისტორიიდან ნარკვევი II. თედო სახოკიას ქართული პარტია აფხაზეთში (1895-1904). თბილისი, 1999.

დიდებლობა.”⁶ დიმიტრი შველიძისა და გიორგი გაფრინდაშვილის „გიორგი დეკანოზიშვილი - მამულიშვილის დაბრუნება”.⁷

1969 წელს გამოიცა კრებული, რომელშიც თავმოყრილი ნაშრომები ეხება თედო სახოკიას ცხოვრებას, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, სამეცნიერო მოღვაწეობიდან ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ტრიფონ ხუნდაძის ნაშრომი, რომელიც თედო სახოკიას სემინარიაში სწავლისა და აფხაზეთში „ქართული პარტიის” პერიოდს ეხება,⁸ როდიონ ქორქიას ნაშრომი, რომელიც 1905 წელს საქართველოში იარაღის შემოტანას ეხება.⁹

უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს მემუარები, რომელთაგან პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ: გიორგი ლასხიშვილის,¹⁰ ლეო ქიაჩელის,¹¹ გერნტი ქიქოძისა¹² და იპოლიტე ვართაგავას¹³ მემუარები.

წინამდებარე ნაშრომში ზემოთ ხსენებულ წყაროებსა და ლიტერატურაზე დაყრდნობით გაშუქებულია თედო სახოკიას პოლიტიკური მოღვაწეობა.

⁶ ჯემალ გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა. თბილისი, 2005.

⁷ დიმიტრი შველიძე, გიორგი გაფრინდაშვილი. გიორგი დეკანოზიშვილი-მამულიშვილის დაბრუნება. თბილისი, 2010.

⁸ ტრიფონ ხუნდაძე. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის). – იხ.: გვ. 63-75, თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969.

⁹ როდიონ ქორქია. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის). – იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 59-63.

¹⁰ გიორგი ლასხიშვილი. მემუარები. თბილისი, 1992.

¹¹ ლეო ქიაჩელი. მოთხრობები, წერილები. ტომი IV. – იხ.: თედო სახოკია. თბილისი, 1955, გვ. 381-387.

¹² გერონტი ქიქოძე. მოგონებები (განთიადიდან შუადღემდე) რჩეული თხზულებანი. ტ. III. თბილისი, 1965.

¹³ იპოლიტე ვართაგავა. მოგონებები ნაწილი II. თბილისი, 1962. კვ 317-324.

თავი I. თედო სახოკია „საქართველოს თავისუფლების ღიგაში“

თედო სახოკია სრულიად ახალგაზრდა ჩაება პოლიტიკურ საქმიანობაში. მისი ცხოვრება მთლიანად ქვეყნის ინტერესების დაცვას ემსახურებოდა და სიცოცხლის ბოლომდე მიმართული იყო სამი სიწმინდის — მამულის, ენის, სარწმუნოების, დაცვისაკენ. იგი თავისი საქმიანობით წმ. ილია მართლის მიმდევარი იყო.

თედო სახოკიას გამორჩეული ადგილი უკავია ეროვნული მოძრაობის ისტორიაში. იგი ეროვნულ მოძრაობაში ჯერ კიდევ სასულიერო სემინარიაში სწავლის პერიოდიდან ჩაება. სემინარიიდან დათხოვნის შემდეგ თედო პოლიტიკურ მოღვაწეობას თბილისის იმჟამად არსებულ საიდუმლო წრეებში განაგრძობს და მალე ამ საიდუმლო წრეების აქტიური წევრიც ხდება.

ქართველი მოწინავე საზოგადოება და, განსაკუთრებით ქართველი ახალგაზრდობა, არ ურიგდებოდა რუსეთის კოლონიურ რეჟიმს და ბრძოლის სხვადასხვა ფორმას ირჩევდა. რუსეთის იმპერიაში შემავალი სხვადასხვა უნივერსიტეტების ქართველი სტუდენტები ქმნიდნენ საიდუმლო წრეებს. ამგვარი წრეები შეიქმნა პეტერბურგში, მოსკოვში, ოდესაში, ვარშავაში. ამ წრეებში გაერთიანებულ ქართველ სტუდენტობას ჰქონდა არაღებულური ბიბლიოთეკა და ურთიერთდახმარების საღარო.

1892 წელს ვარშავის უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო ინსტიტუტის ქართველი სტუდენტების სათვისტომოს ინიციატივით, რუსეთისა და ევროპის უნივერსიტეტების პატრიოტულად განწყობილმა სტუდენტებმა ჩამოაყალიბეს საიდუმლო ორგანიზაცია, რომელშიც გაერთიანდნენ: ვარ-

შავის, კიევის, პეტერბურგის, მოსკოვის, ხარკოვის, ოდესის უმაღლესი სასწავლებლების ქართველი სტუდენტები. ორგანიზაციის დამფუძნებლები იყვნენ შემდგომში ეროვნული მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწენი: არჩილ ჯორჯაძე, გიორგი გვაზავა, გიორგი დეკანოზიშვილი, ნიკო ჯაყელი, შიო დედაბრიშვილი, მიხეილ ხელთუფლიშვილი, ვახტანგ ღამბაშიძე, ივანე ელიაშვილი, ერთ-ერთ სხდომაზე დაადგინეს შეექმნათ ფარული საბჭო, რომელსაც მიზნად უნდა დაესახა საქართველოს განთავისუფლება რუსეთის ბატონობისაგან.

საიდუმლო ორგანიზაციის წესდების შესადგენად სათვისტომომ აირჩია კომისია: შიო არაგვისპირელის (დედაბრიშვილი), ნიკო შენგელაიას, ნიკო მელიქიშვილს და ანტონ გელეხარიშვილის შემადგენლობით. კომისიამ ორი თვის განმავლობაში შეიმუშავა საიდუმლო ორგანიზაციის წესდება. ორგანიზაციას „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ ეწოდა. საიდუმლო ორგანიზაციის იდეის პოპულარიზაციისა და ახალი წევრების მოზიდვის მიზნით თედო სახოკიას საიდუმლო მიმოწერა პქონდა შიო არაგვისპირელთან.

თედო სახოკია თავის ავტობიოგრაფიაში აღნიშნავს: “შიოსთან მიწერ-მოწერა მქონდა, ლიგის შესახებ მწერდა და მთხოვდა ნაცნობ-მეგობრებისათვის გამეცნო წესდების მუხლები, საერთოდ, პოპულარული გამეხადა ლიგის იდეა და მეზრუნა მის თანამგრძნობთა გამრავლებისათვის ჟანდარმერიამ წაიღო ჩემი წერილები და ისინიც, სადაც ხსენებული ლიგის შესახებ იყო ლაპარაკი”.¹⁴

გარდა შიო დედაბრიშვილისა, თედო სახოკიას მიმოწერა პქონდა მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტ ვახტანგ

¹⁴ თედო სახოკია. ავტობიოგრაფია. – იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 220-222.

დამბაშიძესთანაც. 1893 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ წერილში თედო სახოკია დავით კარიჭაშვილს ვახტანგ დამბაშიძის შესახებ სწერს; “მეტად ჩინებული ყმაწვილია: მანდ წერა-კითხვის გამაგრცვლებელ საზოგადოებაში უნდა რამეები გადაათვალიეროს, იმედია ხელს შეუწყობთ,”¹⁵ აი, სწორედ ამ ვახტანგ დამბაშიძის წერილი თედო სახოკიასადმი არის ჩვენთვის საინტერესო წერილიდან ჩანს რომ საუბარი, რომელიც ქუთაისი შემდგარა, თავისუფლების ლიგის კრების მოწვევას ეხებოდა. მასში ეკითხულობთ; „ძნაო თედო! კრება არის დანიშნული მართლაც 26 ქალაქ ქუთაისში. ყველა წარმომადგენლებს მიწერილი აქვთ წერილით ეს ამბავი. პასუხი წერილის მათ არ მოეთხოვებოდათ და არ ვიცით დაესწრებიან თუ არა ყველანი. ქუთაისში მაინცა და მაინც ხოლერის არაფერი შიში არ უნდა იყოს ჯერჯერობით და მგონი, უსრუნველობისა და დაუდევრობის მეტი არაფერი დაუშლის კრებას, თუ მართლაც დაიფუშა საქმე, მაგრამ ესეც უნდა ვიგულისხმოდ, რომ თბილისში ძალიან დაიფანტნენ სტუდენტები, ბევრს შეიძლება წერილიც არ მიუღია და ბევრ შორს წასულს შეიძლება ქართულმა სიზარმაცემ მოუშალოს ქუთაისში ჩამოსვლა.

ამასთანავე, ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ ამ პირველ კრებაზე, არა მგონია, რომ გარეშე (არა სტუდენტებს) პირთ შეეძლოთ დასწრება. სათადარიგო კრება იქნება 25-ს და ალბათ მაშინ იქნება ამის შესახებ სჯა, თორემ აქამდე უმეტესობა, რამდენადაც ვიცი, წინააღმდეგია, გარეშე პირების თანდასწრების. არ ვიცი როგორ დაბოლოვდება საქმე. მე მგონია ზოგიერთ გარეშე პირების დასწრება

¹⁵ გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი. თედო სახოკიას ფონდი. ხელნაწერი, №4396.

სასურველი და საიმედოც უნდა იყოსდა ზოგიერთი კითხვები კი განსაკუთრებით სტუდენტებმა უნდა განიხილონ და შეიმუშაონ. ასე და ასე, ახლო არს კრების დრო და ენახოთ რა იქნება. თქვენი ძმა ჭაღო (ვახტანგ) ღამბაშიძე.¹⁶

„საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ წევრებმა მართლაც ჩაატარეს დამფუძნებელი ყრილობა, კერძოდ, ქუთაისში 1892 წლის 26-27 ივნისს. დაარსებისთანავე ლიგის უპირველეს ამოცანად იქცა პოლიტიკური ბრძოლა საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღსადგენად, რისთვისაც ორგანიზაციის წევრები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ფართო ახსნა-განმარტებითი მუშაობის გაშლას საზოგადოებაში, ამასთანავე, მჭიდრო კავშირის დამყარებას რუსეთის იმპერიაში შემავალ სხვა ეროვნული უმცირესობის წარმომადგენლებთან: უკრაინელებთან, პოლონელებთან, ბალტიისპირეთის ხალხებთან, კავკასიელებთან.

1893 წლის ივლისში თბილისში შედგა „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ მეორე ყრილობა. ყრილობის მონაწილეთა შორის იყვნენ: თედო სახოკია, ვარლამ ჭიჭინაძე, გიორგი დეკანოზიშვილი, ვახტანგ ღამბაშიძე, შიო დედაბრიშვილი, სწორედ ამ ყრილობაზე დამტკიცდა ლიგის პროგრამა და წესდება.¹⁷

„საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ იყო ეროვნული მიმართულების პოლიტიკური ორგანიზაცია, რომელმაც

¹⁶თედო სახოკიას მიმოწერა საზოგადო მოღვაწეებთან (1890-1898წწ.). – „საისტორიო მოამბე“, ტომი 31-32. თბილისი, 1975, გვ. 143.

¹⁷ლევან ურუშაძე. გიორგი დეკანოზიშვილის პოლიტიკური ბიოგრაფიისათვის („საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ და ქართველ სოციალ-დემოკრატიულ პარტია (1890-196წწ.). – ჟურნალი „საისტორიო ვერტიკალები“, 2007, №13, გვ. 15.

თავისი მოღვაწეობის უპირველეს მიზნად საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა გამოაცხადა. ორგანიზაციის წევრთა მიწერ-მოწერა ჩაუყარდა ხელში რუსეთის მთავრობის ჟანდარმერიას. საქმე განიხილა ქუთაისის საგუბერნიო ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსმა პოლკოვნიკმა დეზილმა. თედო სახოკია ვარშავის ქართველ სტუდენტებთან ერთად, პასუხისგებაში მისცეს.

1893 წელის შემოდგომაზე ჟანდარმერიამ მოახერხა ლიგის წევრთა კვალის მიგნება. თედო სახოკია იხსენიება ვარშავის წრეში, სხვა დანარჩენ მონაწილეთა შორის,¹⁸ საქართველოს ფარგლებში არსებული „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ წრეში.

საქართველოში ამ წრის ხელმძღვანელი იყო ესტატე მირიანაშვილი. 1892 წლიდან ამ ფარულ წრეში თედო სახოკია უნდა ჩართულიყო. ეს დგინდება თედო სახოკიას მიმოწერიდან ვარშავაში მყოფ ქართველ შიო დედაბრიშვილთან.

თედო სახოკიასა და „ლიგა“-სთან, მისი ურთიერთობის საქმეში აღსანიშნავია, რომ იგი, ჯერ კიდევ სემინარიის კედლებში მყოფი, აქტიურად ჩაბმულა საზოგადოების საქმიანობაში და, აქედან გამომდინარე, საკმარისი ბრალეულობა დაგროვდებოდა მის წინააღმდეგ, მართლაც, ბრალდებულთა შორის აღმოჩნდნენ მისი მეგობრები სემინარიიდან ანტონ კასრაძე და იოსებ ლაღიაშვილი.

რაც შეეხება თედო სახოკიას, აღნიშნავს ზაქარია შევლიძე, „ჯერ ვარშავის წრის აქტიური წევრი იყო, იქიდან სამშობლოში დაბრუნებული „საქართველოს თავისუფლე-

¹⁸ ზაქარია შევლიძე. რეკოლუციური ორგანიზაცია „თავისუფლების ლიგა“. თბილისი, 1969, გვ. 25.

ბის ლიგის” წრეში მოღვაწეობდა”.¹⁹ თბილისის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის 1886 წლის 6 იანვრის მოსხენებაში „სემინარიის ყოფილ მოსწავლეთა შორის აშკარად აღიარებულია, „მაგნებელი იდეების გამავრცელებლად ხარიტონ კასრაძე, სასულიერო სემინარიის ყოფილი მოსწავლე”.²⁰

1994 წელს ჟანდარმერიამ იგი მიაკუთვნა „თავისუფლების ლიგის” ირგვლივ დაწყებულ კვლევა-ძიებას და შეუდგა მის მიმართ სათანადო მამხილებელი მასალების შეგროვებას. სხვათა შორის, მას ბრალად ედებათ მიმოწერა კატორღიდან ამერიკაში გაქცეულ იოსებ ლაღიაშვილთან. იმავე, 1894 წელს „თავისუფლების ლიგის” საქმის ძიებისას ჟანდარმერიას ხელში ჩაგარდნია მასალები, რომლებიც მიუთითებდნენ, რომ „ლიგის” წევრებს, შიო დედაბრიშვილსა და თედო სახოკიას, 1891 წელს კავშირი ჰქონდათ კუნძულ სახალინზე კატორღაში მყოფ იოსებ ლაღიაშვილთან. მათ შეუგროვებიათ საქართველოში გარკვეული თანხა, რომელიც ჩაუღიათ სახარების ყდაში და გაუზზავნიათ იოსებ ლაღიაშვილისათვის. ეს უკანასკნელი სწორედ ამ ფულით გაქცეულა კიდევ კატორღიდან.²¹

ჟანდარმერიამ შეძლო „საქართველოს თავისუფლების ლიგის” წევრთა თავშეყრის ადგილის დადგენა, დააპატიმრეს წევრთა დიდი ნაწილი, დანარჩენები კი აგრძელებდნენ საქმიანობას, თუმცა გასაგები მიზეზების გამო მათ

¹⁹ ზაქარია შველიძე. რევოლუციური ორგანიზაცია „თავისუფლების ლიგა”. თბილისი, 1969, გვ. 83

²⁰ გრიგოლ გიორგაძე. თვითმპყრობელობა და რევოლუცია. შაბუთები რევოლუციური მოძრაობის ისტორიისათვის საქართველოში 1870-1902. წიგნი I. ტფილისი, 1929, გვ. 105-106.

²¹ გრიგოლ გიორგაძე. თვითმპყრობელობა და რევოლუცია. საბუთები რევოლუციური მოძრაობის ისტორიისათვის საქართველოში 1870-1902. წიგნი I. ტფილისი, 1929, გვ. 105-106.

მოქმედებას ადარ ჰქონდა მკაცრად ორგანიზებული ხასიათი.²²

თედო სახოკიას ბრალად ედებოდა საქართველოში საიდუმლო საზოგადოების დაარსებაში მონაწილეობის მიღება. ამ ბრალდებით იგი 1894 წლის 20 სექტემბერს თბილისში შეიპყრეს და მეორე დღეს ქუთაისის ციხეში გადაიყვანეს. ქუთაისის ციხეში პოლიტიკური პატიმრები ტუსადთაგან განცალკავებულად იყვნენ, მათ მიმართ განსაკუთრებულ ზომებს მიმართავდნენ: ყოველ პატიმარს ორ-ორი ჟანდარმი ედგა დარაჯად, ლიგის წევრებს ერთმანეთს არ აჩვენებდნენ, სასეირნოდ ეზოში დღეში ნახევარი საათი გაჰყავდათ, ისიც თითო-თითოდ, მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სხვა პატიმრები სეირნობას მორჩებოდნენ. ამიტომ „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ წევრებმა არც კი იცოდნენ, თუ ვინ იყო დაპატიმრებული კიდევ მათ გვერდით ამ საქმეზე. პასუხისგებაში მიცემულნი დაყოფილი ჰყავდათ მათი სოციალური წარმომადგენლობისა და სარწმუნოების მიხედვით. საქმის გამოძიებას ხელმძღვანელობდა ეარშავაში ნამსახურევი, იმჟამად ქუთაისის საგუბერნიო სამმართველოს უფროსი პოლკოვნიკი დე-ბილი. ჟანდარმერია გასაიდუმლოებულად მოქმედებდა.

დაპატიმრებულთა სასჯელი არ ყოფილა მკაცრი. ციხეში თედო სახოკიას და „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ სხვა წევრების ყოფნა სამთვლიანი პატიმრობით დასრულდა.

რაც შეეხება საერთოდ საქმეს, ვინაიდან ცნობილი გახდა, რომ „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“, მართლ

²² ლევან ურუშაძე. გიორგი დეკანოზიშვილის პოლიტიკური ბიოგრაფიისათვის („საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ და ქართველ სოციალ-დემოკრატიულ პარტია (1890-1967 წწ.). – ჟურნალი „საისტორიო ვერტიკალები“, 2007. №13, გვ. 15.

წესდება იყო შედგენილი და რაიმე კონკრეტული ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობა ჯერ არც ყოფილა დაწყებული, მოსასპობად წარადგინეს, ჟანდარმერიის ამგვარი ღლიალობა, ცხადია, რუსული პოლიტიკური წრეების დაკვეთა იყო. თუ გავიხსენებთ საუკუნის წინ ჩაფიქრებულ 1832 წლის შეთქმულებას, მზგავსება აშკარაა, იმ შემთხვევაშიც ხელისუფლებამ არ ინება მკაცრი სასჯელის გამოყენება შეთქმულთა წინააღმდეგ შესაძლოა, ეს პუმიანურობა ყოფილიყო ერთგვარი წინაპირობა იმისა, რომ არ მომხდარიყო ხალხის მასების გამოსვლა, თავიდან ყოფილიყო აცილებული მძაფრი პროტესტი. ამით საიმპერიო ხელისუფალნი საქართველოშიც და ევროპაშიც პუმიანურობის ერთგვარ დამცველებად წარმოინდებოდნენ. რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებისათვის საქმის მიჩუმათება და შეთქმულების მონაწილეთა იოლი სასჯელით გადარჩენა ორივე მხარისათვის, მთავრობისთვისაც და შეთქმულებისთვისაც, ალბათ მისაღები იყო და ასეც მოხდა.

თავად თედო სახოკია ამ საქმის გამოძიების აგრერიგად დამთავრებას მიაწერს, როგორც თავად აღნიშნავს, რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე III-ის გარდაცვალებას, რომელსაც მოჰყვა პატიმართა სვე-ბედის გაუმჯობესების მანიფესტი.

ციხიდან განთავისუფლების შემდეგ პოლიციამ და ჟანდარმერიამ თედო სახოკიას მეთვალყურეობა დაუწესა, ისე რომ გასაქანს არ აძლევდნენ.

განთავისუფლების შემდეგ თედო სახოკიასა და ჯგუფის სხვა წევრებს, მიუხედავად ჟანდარმერიის მიერ მკაცრი კონტროლისა, არ შეუწყვეტიათ ფიქრი, ბრძოლა და მოქმედება საქართველოს თავისუფლებისათვის.

აფხაზეთში საცხოვრებლად გადასვლის შემდეგ, თედო სახოკიას ქართული საქმისათვის მებრძოლთა რიგებში ეხედავთ. იგი აწადებს ფართო ანტირუსულ საქმიანობას.

ამდენად, „საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში გადადგმული პრაქტიკული ნაბიჯი ამ თაობის პირველი დიდი დამსახურება გახლდათ. „იგი იღია ჭაეჭავაძის მიერ XIX საუკუნის 60-იან წლებში შემუშავებული ეროვნული მოძრაობის პროგრამის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენდა იმ რეალობის გათვალისწინებით, რომელიც XIX საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგისათვის იყო შექმნილი“.²³

მართალია „საქართველოს თავისუფლების ლიგამ“ თითქმის ჩამოყალიბებისთანავე დაასრულა თავისი არსებობა, მაგრამ მან განსაზღვრა მისი რამოდენიმე წევრის შემდგომი ცხოვრება: გიორგი გვაზავა, იაკობ ფანცხავა, თედო სახოკია, შიო დედაბრიშვილი, ვარლამ ჭიჭინაძე, ვახტანგ ღამბაშიძე. შემდგომ, ქართული კულტურული საზოგადოებრივი თუ პოლიტიკური რეალობის ეროვნულობით გამორსეული მოღვაწენი გახდნენ“.²⁴ თავისუფლად შეიძლება ითქვას – ამ პიროვნებათაგან, საქართველოში, პირველი იყო არა, ერთ-ერთი გამორსეული თედო სახოკია იყო.

თედო სახოკიას „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“-ში მოღვაწეობა გახდა საწყისი, საფუძველი ჩაეყარა აფხაზეთში „ქართული პარტიის“ სახელით დიდი პოლიტიკური მოძრაობისათვის.

²³ მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. საქართველოს ისტორია. XIX-XX საუკუნეები. თბილისი, 2014. გვ. 132.

²⁴ დიმიტრი შველიძე, გიორგი გაფრინდაშვილი. გიორგი დეკანოზიშვილი-მამულებიშვილის დაბრუნება. თბილისი, 2010. გვ. 24.

თავი II. თედო სახოკიას “ქართული პარტია” აფხაზეთში

სამეცნიერო და საარქივო მასალების, საგაზეთო და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეებისადმი მიწერილი წერილების საფუძველზე მიმოვიხილავთ, თედო სახოკიას როლს, “ქართულ პარტიაში”.

როგორც ვხედავთ, თედო სახოკიას შეურიგებელი და პრინციპული ბრძოლა არ შეუწყვეტია, პირიქით, იგი ახალი შემართებით აგრძელებს ქართულ საქმეს აფხაზეთში.

1895 წლიდან, პირველი პატიმრობიდან განთავისუფლების შემდეგ, საცხოვრებლად გადადის თბილისში და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ თუ ლიტერატურულ მუშაობაში ებმება.

1898-1900 წლებში თედო სახოკია საცხოვრებლად სოხუმში გადადის. მისი ცხოვრების ამ პერიოდის შესახებ სოლომონ ცაიშვილის მოგონებიდან ვგებულობთ: „აქ ის აქტიურად ჩაება იმ გააფთრებულ ბრძოლაში, რომელსაც ადგილობრივი ქართველები აწარმოებდნენ ცარიზმის პოლიტიკის, – კოლონიზაციისა და რუსიფიკაციის – წინააღმდეგ. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ „ცარიზმმა განაპირა მხარეების საუკეთესო ადგილებში განზრახ დაასახლა კოლონიზატორული ელემენტები, რათა ადგილობრივი ნაციონალური მასები ცუდ რაიონებში გაეძევებინა და ამით ნაციონალური შუღლი გაეღვივებინა“. როგორც მრავალი დოკუმენტით დასტურდება, თვითმპყრობელობას გადაწყვეტილი ჰქონდა საქართველოდან სავსებით მოეგლიჯა ეს ულამაზესი კუთხე, რომ დიდი ბრძოლა არ გადაეხადათ ისეთ გავლენიან ქართველ მოღვაწეებს, როგორებიც იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე,

იაკობ გოგებაშვილი, ვასილ პეტრიაშვილი, ალექსანდრე ხახანაშვილი, და მათ გეერდით თედო სახოკია და სხვები”.²⁵

თედო სახოკია აფხაზეთში სათავეში უდგება „ქართული პარტიის” სახელით ცნობილ პოლიტიკურ მოძრაობას. თავად ამბობს: „1898-1900 წლები სოხუმში გაატარე. ეს წლები ჩემს სიცოცხლეში ითვლება იმ ხანად, როცა მართლაც რომ ცა ქუდად არ მიმანდა და დედამიწა ქალამნად, თავი სრულებით არ მეხოგებოდა და მთელის ახალგაზრდული აღფრთოვანებით და თავდავიწყებით ვებრძოდი რუსის იმპერიალიზმის მიერ ჩვენის ქვეყნისა და ქართველი ხალხის გამარუსებელ პოლიტიკის გატარების საქმეს”.²⁶

თედო სახოკიამ ადგილობრივი სოხუმელი მოღვაწეების: ანთიმოზ ჯუღელის, ივანე გეგიას, გრიგოლ კანდელაკის, აკაკი ჩხენკელის, და სხვათა დახმარებით, აფხაზეთში გააჩაღა სარეწოლეუციო მუშაობა. თედო სახოკია ნათლად ხედავდა, რომ რუსეთის იმპერიული ხელისუფლება ბიუროკრატიული მანქანის წყალობით განუხრელად ავიწროებდა ქართველ და, საკუთრივ მეგრელ – მოსახლეობას აფხაზეთში და ყოველ ზომას მიმართავდა ამ მხარეში მცხოვრები მეგრელი მოსახლეობის საქართველოს ამ ნაწილიდან გასაძევებლად.

რუსეთის ბიუროკრატიული ხელისუფლების ადგილობრივი წარმომადგენლები წყალობის თვალთ შეჟერებდნენ აფხაზთა ტომის ხალხს, ვინაიდან ეს უკანასკნელები უფრო რუსეთისკენ იხრებოდნენ, ვიდრე ქართველებისა და

²⁵ სოლომონ ცაიშვილი. უხუცესი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე. – „ლიტერატურული აღმანახი”, 1954, №7, გვ. 238.

²⁶ თედო სახოკია. ავტობიოგრაფია. – იხ.: თედო სახოკია კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 223.

მეგრელებისკენ, რაც მრავალ გაუგებრობას ბადებდა აფხაზს და ქართველ (მეგრელ) მოსახლეობას შორის.

თედო სახოკიას ფხიზელ თვალს ეს არანორმალური მდგომარეობა შეუძნეველი არ ღარსენია, ამიტომ მან და მისმა ადგილობრივმა მოღვაწეებმა, აფხაზეთის მთელ ტერიტორიაზე გააჩაღეს რევოლუციური მოძრაობა.

თედო სახოკიას შესახებ მოგონებანი, ხელნაწერის სახით, ინახება გიორგი ღუთნიძის სახელობის ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში, რომელიც ეკუთვნის ალექსანდრე მიქაბერიძეს, ავტორს მოგონებანი ჯერ კიდევ თედო სახოკიას სიცოცხლის წლებში 1942 წელს დაუწერია. მოგვყავს ამონარიდები ამ მოგონებიდან. „თედო სახოკია აფხაზეთის სხვადასხვა კუთხეში ხალხის წინაშე გამოდიოდა, როგორც მგზნებარე ტრიბუნი და ორატორი და ცხადად, აშკარად მოუწოდებდა მთავრობის წინააღმდეგ დარაზმულიყვნენ და მათი ესა თუ ის განკარგულება უშიშრად უარეყოთ, არ შეესრულებინათ, მთავრობისათვის აშკარა ბოიკოტი გამოეცხადებინათ.

თედო სახოკია თამამად, სრულიად მოურიდებლად უმტკიცებდა ხალხს, რომ მან თავისი მომავალი თვითონვე უნდა გამოჰედოს, თვითონ მოუაროს და უპატრონოს თავის მიწა-წყალს. რუსეთის აღვირახსნილ ბატონობას საქართველოში და მათ შორის, მის განუყრელ ნაწილში, აფხაზეთში, ბოლო უნდა მოედოს. ხალხმა მთავრობას ზურგი უნდა შეაქციოს, არცერთი მისი ბრძანება, განკარგულება ცხოვრებაში არ გაატაროს: – რუსეთის მთავრობის აღსასრული უკვე ნათლად მოჩანს ცის ტატნობზე, რუსეთის მთავრობა უნდა დაემხოს და ყოველ ეჭვს გარე-

შეა, იგი კიდევაც სულ მოკლე ხანში დაეცემა – აცხადებდა ორატორი”.²⁷

სანამ თედო სახოკიას „ქართული პარტიის“ საქმიანობაში მონაწილეობაზე ვისაუბრებდეთ, მანამდე მოკლედ მიმოვიხილავთ ისტორიულ რეალობას, რისთვისაც გამოვიყენებთ მისსავე ხელნაწერ მოგონებას „ძველი სოხუმი“, რომელიც დაცულია კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის თედო სახოკიას ფონდში. მოგონებებში თედო სახოკიას მოთხრობილი აქვს ისტორია, ამ მხარეში ქრისტიანობის გავრცელებიდან ვიდრე მის თანადროულ პერიოდამდე, გადმოცემული აქვს 1876 წლის რუსეთ-ოსმალეთის ომის პერიპეტიები და იმდროინდელი ისტორიული სინამდვილე, თუ როგორ დაიცავდა სოხუმი მოსახლეობისაგან, როგორ შეაფარა თავი ხალხმა ახლობლებს, აფხაზების ნაწილი როგორ გადაიხვეწა ოსმალეთში, ნაწილი კი ტყვედ როგორ წაიყვანეს. ასევე მოთხრობილი აქვს, სოხუმის ხელახალი აღდგენა-განახლების ისტორია.

თედო სახოკია აგრძელებს თხრობას და აღნიშნავს, „სოხუმში გარუსების პოლიტიკა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. სოხუმის პატრონობა ჩაბარებული ჰქონდა ძველებური დროის სოხუმის „გოროდინს“. მოსამართლე, გამომძიებელი, პოლიციის ბოქაულიც კი რუსი იყო. საქმეს ვერ შევლოდა დავით მაჭავეარიანი, რომელსაც მოსახლეობის სულიერ მდგომარეობაზე ზრუნვა ჰქონდა დაკისრებული. სწავლა-განათლებას ემსახურებოდა მთიელთა ორკლასიანი სასწავლებელი. აფხაზთა შვილები სწავლობდნენ რუს-

²⁷ ალექსანდრე მიქაბერიძე; თედო სახოკია. – გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი. თედო სახოკიას პირადი ფონდი, ხელნაწერი №19868/302.

უღლად, იყო ორკლასიანი პროგიმნაზია. ფუნქციონირებდა ხაზინა, ფოსტა, ტელეგრაფი. მთავრობის მთავარ მიზანს კი მოსახლეობის გარუსება შეადგენდა: „გარუსება, ქართულის არგაგონება, მოსახლეობის არწარვეა სკოლის პედაგოგიკაში ნორმალურად მიაწინდათ“²⁸

თედო სახოკია ასევე გვაცნობს ცნობილი მოღვაწის ანთიმოზ ჯუღელის ბიოგრაფიულ მონაცემებს: „იგი 1883 წლს ჩამოვიდა სოხუმში. ის იყო ერთადერთი პიროვნება, რომელსაც მოსდიოდა გახეთი „ივერია“, თუმცა საკმაოდ აგვიანებით, მაგრამ მაინც. რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს, ქართული ლაპარაკიც კი მისგან გაიგონეს აქუარებშია, მისგანვე შეიტყვეს, რომ ქართულ ენაზე წიგნები არსებობდა – გაიგონეს ისიც, რომ მეგრელებს, როგორც ქართველებს, ქართული როგორც „დედა-ენა“, უნდა ესწავლათ. ყოველივე ამას იგი აკეთებდა „თითქოსდა გარეგნულად მშვიდი და მთავრობის უწყინარ ქვეშევრდომის სახით“, 1889 წლამდე ქართულად მოლაპარაკე ხალხიც მოემატა“²⁹ თედო სახოკიამ ასე არაჯანსაღ საზოგადოებრივ ეთარებაში დაიწყო მოღვაწეობა სოხუმში.

წერილებისა და კორესპოდენციების გამოაქვეყნება ჯერ კიდევ 1889 წლიდან დაიწყო გაზეთ „ივერიაში“. წერდა საქართველოს ისტორიულ, ეთნოგრაფიულ, ლიტერატურულ თუ სხვა ხასიათის მოვლენებზე, ე.ი. ყველაფერზე, რაც ერის სულიერი ტკივილისა და მატერიალური ცხოვრების ამსახველი იყო.

1895 წლიდან კი თედო სახოკია კარგად გააზრებულ პროპაგანდას ეწევა ქართულ პრესაში, კერძოდ, უურნალო

²⁸ კორნელი კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №213.

²⁹ იქვე, №213.

„მოამბეში“, გაზეთებში: „ცნობის ფურცელი“, „Новое обозрение“, „Кавказ“, ა.შ.

1898 წლიდან თედო სახოკიამ, როგორც ქართული ჟურნალ-გაზეთების, ასევე იმპერიის მაშტაბითაც გამოჩედილ საინფორმაციო საშუალებებშიც დაიწყო, აფხაზეთის შესახებ მასალების გამოქვეყნება. გაზეთ – „Петербургские ведомости“, ა.შ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თედო სახოკია აფხაზეთის მკვიდრი იყო და მჭიდრო კავშირი ჰქონდა აფხაზეთის მოსახლეობასთან, ხშირად ჩადიოდა სოხუმში, ხანგრძლივად ცხოვრობდა იქ და ადგილობრივ სახელმწიფო საქმეებში მონაწილეობას იღებდა.

ამვე პერიოდში მეფის მთავრობამ გააძლიერა აფხაზეთში კოლონიური პოლიტიკა: აფხაზეთის თავისუფალ მიწა-წყალზე ასახლებდა გერმანელებს, ესტონელებს, რუსებს, ბერძნებს, პარალელურად ავიწროებდა აფხაზებს და ქართველებს. რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიზანი აფხაზეთის ჩამოცილება საქართველოდან და მისი ასიმილაცია იყო.

ამ მიზნის შემადგენელ ნაწილს შეადგენდა ის, რომ აფხაზეთიდან იდევნებოდა ქართული ენა, კულტურა, დენილი იყო საქართველოს ეკლესია. აფხაზები მოსწყდნენ ქართულ სამყაროს, რაც გამოიხატა შემდეგში:

„1. დემოგრაფიული ვითარების შეცვლა აფხაზეთში: უცხოტომელთა ჩამოსახლების კვალობაზე განუხრელად მკირდებოდა ქართული მოსახლეობის ხვედრითი წილი;

2. ეკლესიიდან განიდევნა ქართული ენა;

3. საეკლესიო-სამრევლო და საერო სკოლებში აიკრძალა ქართული ენის სწავლება;

4. ყოველმხრივ ავიწროებდნენ ქართულ მოსახლეობას.

კოლონიურმა ხელისუფლებამ კონკრეტული ნაბიჯები გადადგა აფხაზების გარუსებისა და მათი ასიმილაციისათვის, კერძოდ:

1. რუსეთის ეკლესიის უწმინდესი სინოდის 1898 წლის 3 სექტემბრის ბრძანებულებით, აფხაზეთის იმ ეკლესიებში, რომელთა მრევლს აფხაზები შეადგენენ, ღვთისმსახურება საეკლესიო-სლავურ ენაზე უნდა აღესრულებინათ;

2. საქართველო – იმერეთის სინოდალური კანტორის 1898 წლის 17 მარტის ბრძანებულებით, აფხაზეთსა და სამურზაყანოს სკოლებში აიკრძალა ქართული ენის სწავლება, ღვთისმსახურების საეკლესიო-სლავურ ენაზე აღსრულებისა და სკოლებში ქართული ენის სწავლების აკრძალვის განხორციელებაზე, სასულიერო და ადმინისტრაციულმა ხელისუფლებამ უმკაცრესი კონტროლი დააწესა;

3. სოხუმში უპირატესად აფხაზი ბავშვებისათვის გაიხსნა საქალაქო სკოლა, რომელშიც სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა;

4. ქართველებისათვის შეიზღუდა სოხუმის ოკრუგის სასოფლო თემების მუდმივ მაცხოვრებლად ჩაწერა;

5. აფხაზეთში დაიწყო რუსი კოლონისტების მასობრივი ჩამოსახლება;³⁰

რუსიფიკატორული პოლიტიკის მიზნებისა და შედეგებიდან გამომდინარე, აშკარაა, რომ XX საუკუნის დასაწყისში აფხაზეთში ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ქართველი და რუსი სასულიერო პირები. პირველი ძალა იბრძოდა, აფხაზეთის ერთიან ქართულ სივრცეში ინტეგრაციისათვის, ხოლო მეორე – აფხაზეთის ეკლესიის რუსეთის ეკლესიაში შერწყმისათვის, მხარის გარუსებისათვის.

³⁰ აპოლონ სილაგაძე, ვახტანგ გურული. საქართველოს განუყოფლობის ისტორიიდან ნარკვევი II. თედო სახოკიას ქართული პარტია აფხაზეთში (1895-1904). თბილისი, 1999. გვ. 9-11.

თედო სახოკია აფხაზეთში რუსიფიკატორული პოლიტიკის მთავარი მოწინააღმდეგე იყო. ქართველ სამღვდულოებასა და ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენელთა შორის დაპირისპირებამ აფხაზეთში XIX-XX საუკუნეებში თავის აპოგეას მიაღწია, რუსმა ეგზარქოსებმა და სასულიერო უწყების წინოვნიკებმა ქართული ეკლესია და საეკლესიო ქონება საშემოსავლო საქმედ აქციეს.

თედო სახოკია 1895 წელს გამოცემულ ჟურნალ „მოამბეში“ აფხაზეთში ქრისტიანული სარწმუნოების მდგომარეობის შესახებ ამბობს: „დაუდგენიათ, მიზეზი აფხაზეთში ქრიტიანობის დაქვეითებისა ქართული ენა არისო, ან ებ ქართული ენა მკვიდრო არ ესმითო, ენა, რომლითაც წმინდა მამანი აფხაზ მოძღვრებს უქადაგებდნენ... აღდგომა დღეს სახარება ყველა (სლავურ, ბერძნულ, ლათინურ) ენაზე წაუკითხავთ, — ქართული კი არავის მოჰგონებია“.³¹ განაწყენებულ ქართველებს უკვე ფულის შეგროვება დაუწყიათ საკუთარი ეკლესიის ასაშენებლად, და გულისტკივილით დასძენს, ბიჭვინთის, ფსირცხის და დრანდის უძველეს მონასტრებში ოსმალების ქვეშევრდომი რუსი ბერ-მონაზვნების დამკვიდრების შესახებ; „სასაცილოდ არ ყოფნით, ქართულად წირვა-ლოცვა რომ უხსენო, განა ”ბურსუმიანულ“ (ე. ი. ქართულ) ენაზე ღვთის დიდება შეიძლებაო“.³²

კიდევ უფრო გაბედული და მძაფრი წერილი გამოაქვეყნა თედო სახოკიამ 1900 წელს 14 ივლისს გაზეთ „Петербургские ведомости-ში“ სათაურით „Из Сухума“. კორეს-

³¹ თედო სახოკია. აფხაზეთი აფხაზეთ-სამურსაყანოს სამღვდელთა, ქართული ენა სკოლებსა და ეკლესიაში. — ჟურნალი „მოამბე“, 1895, №11, განკ. II, გვ. 114-125.

³² კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №213.

პოლენციის მიზანი იყო მთელი ქვეყნიერებისათვის გმცნო შემდეგი: 1. აფხაზეთის ქართული მოსახლეობა მოკლებულია წირვა-ლოცვის ნატარების უფლებას ქართულ ენაზე; 2. აფხაზეთში, სადაც მოსახლეობის უმრავლესობას ქართველები შეადგენდნენ, ეკლესიიდან და სკოლებიდან განდევნილია ქართული ენა.

პეტერბურგში აღნიშნულ წერილს დიდი გამოხმაურება მოჰყოლია, როგორც საზოგადოებაში, ასევე სამთავრობო წრეებში. წერილი პოლიტიკური, მამხილებელი ხასიათისა იყო. თედო სახოკიამ სააშკარაოზე გამოიტანა აფხაზეთში რუსული სამღვდელოების რუსიფიკატორული მიზნები. წერილის ავტორი რუს სამღვდელოებას ადანაშაულებდა. იმპერიის ბრძანებულებითა და სინოდის 1898 წლის 3 სექტემბრის გადაწყვეტილებით, სოხუმის საეპისკოპოსოს მიეთითა, „ღვთისმსახურების შესრულება მეგრულ მოსახლეობაში სრულდებოდას – გასაგებ – ქართულ ენაზე. გაზეთ „Петербургские ведомости-ის“ №177 1900 წლის 14 ივლისი – თედო სახოკია აღნიშნავდა, რომ ეს მითითება მხოლოდ სამ სამრევლოში სრულდებოდა, დანარჩენი 55-ათასიანი მეგრული მოსახლეობის 39 სამრევლოში სოხუმის ეპისკოპოსი არსენიცი ადრინდელი გადაწყვეტილების (რუსულ ენაზე ღვთისმსახურების ნატარება) მომხრე დარჩა. სოხუმის 6-ათასიანი მოსახლეობის 3/5 ქართველები (მეგრელები, გურულები, იმერლები) არიან – წერდა თედო სახოკია. მაგრამ ღვთისმსახურების მშობლიურ ენაზე მოსმენის საშუალება არა აქვთ. წერილში აღნიშნული იყო აგრეთვე ის, რომ 1900 წლის 14 იანვარს გადახდილი გიორგი წერეთლის პანაშედიზე, ტაძრის ხანდაშმულ წინამძღოლ დავით მაჭავარიანისათვის პასუხი მოუთხოვიათ. აგრეთვე შერვაშიძის ქვრივს სპეციალური ნებართვა დას-

ჭირდა, რათა გარდაცვლილი მეუღლისათვის პანაშედი ქართულ ენაზე გადაეხადა. წერილში გაკრიტიკებულია ეპარქიის ხელმძღვანელი; მას სოფელ ლინდავაში მცხოვრები ღუთერანი ესტონელებისათვის, რომლებსაც მართლმადიდებლობის მიღების სურვილი გამოუთქვამთ და ეპისკოპოსისათვის მოსახლეობის მიერ შერჩეული ესტონურ-რუსული ენების მცოდნე მღვდლის დანიშვნის თხოვნით მიუმართავეთ 1896 წელს, უარყოფითი პასუხი გაუცია.

წერილში თედო სახოკია უბრუნდება სოფელ ღუმურიშის მღვდლისა და ბლადონინ, ქართული ენის დეენით ცნობილ ივანე ქაეყარაძის – საკითხს მას საკუთარი მრევლი დაპირისპირებია, მოუთხოვიათ, მისი გადაყენება. სოფლის ამ გადაწყვეტილებას ხელს აწერდა 169 ადამიანი. შემდგომში გამოძიებისას ჟანდარმერიამ ამ წერილს მიაგნო თედო სახოკიასთან, მიუხედავად ამისა, მღვდელი თანამდებობიდან არ გაუნთავისუფლებიათ. ქუთაისის გუბერნატორი და სოხუმის ეპისკოპოსი მას იცავდნენ, როგორც „ინტრიგებისა და პარტიულობის მსხვერპლს“.³³

თედო სახოკიას კორესპოდენცია, რომელიც თავისი არსით მიმართული იყო კავკასიის კოლონიური ხელისუფლების, საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის წინააღმდეგ, დაიბეჭდა რუსეთის ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან და პოლიტიკურ გაზეთში. თედო სახოკიამ კორესპოდენციის შედგენისას პოლიტიკური აღღო და წინდახედულობა გამოიჩინა. ტექსტში წინა პლანზე ისეთ საკითხებს წამოსწევდა, რომლებიც თითქოს არ განეკუთვნებოდნენ ანტისახელმწიფოებრივს, ანტიიმპერიულს, პირი-

³³ თედო სახოკია. სოხუმისა და სოხუმის ოლქის სხვადასხვა სოფლებში მოსახლეობისათვის გასაგებ ენაზე წირვა-ლოცვის აკრძალვის შესახებ. – გაზ. „Петербургские ведомости“, 1900, №177.

ქით — კორესპოდენციის ავტორს, ერთი შეხედვით, გულისც
არ შესტკიოდა ადგილობრივი ადმინისტრაციისა და მაღა-
ლი თანამდებობის რუსი საეკლესიო პირების მართლმადი-
დებლობის განმტკიცებისათვის აფხაზეთში. ამ და სხვა
ამბების შესახებ ასეთი კრიტიკული მასალები კავკასიის
რუსული ხელისუფლების განსჯის და შეშფოთების საგა-
ნი ხდებოდა.

განსაკუთრებით აქტიური იყო თედო სახოკიას „ქართუ-
ლი პარტიის“ ქართველ ინტელიგენტთა ჯგუფი, რომელიც
ამ მხარის მოსახლეობის დაცვას ისახავდა მიზნად. თედო
სახოკიას გვერდით ამ ჯგუფის აქტიური წევრები იყვნენ:
ანთიმოზ ივანეს ძე ჯუღელი, სპირიდონ ლევანის ძე ნორა-
კიძე, ივანე კონსტანტინეს ძე გეგია, ფარნა ნიკოლოზის ძე
დავითაია. ცალკე აღნიშვნის ღირსია ის ფაქტი, რომ
პარტიის წევრები იყვნენ სასულიერო პირები დეკანოზი
დავით მაჭავარიანი, მღვდელი აექსენტი სახოკია, მღვდელი
ივანე ჩხენკელი. ქართულ პარტიაში დაიწყო თავისი
მოღვაწეობა ცნობილმა პოლიტიკურმა ფიგურამ შემდეგში
საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს თავმ-
ჯდომარემ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის
პირველმა საგარეო საქმეთა მინისტრმა — აკაკი ივანეს ძე
ჩხენკელმა. (მღვდელ ივანე ჩხენკელის შვილი).

თედო სახოკიას „ქართული პარტიის“ წევრი იყო ან, მას
მხურვალედ უჭერდა მხარს საქართველოს 3 მომავალი
კათალიკოს-პატრიარქი: ეპისკოპოსი კირიონი (შემდეგში
საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II 1917-
1918წწ), ქუთაისის ეპისკოპოსი ღონგინოზ ოქროპირიძე
(შემდეგში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ლეონიდი
1919-1921წწ) და ბესარიონ ხელაია (შემდეგში საქართვე-
ლოს კათალიკოს-პატრიარქი ამბროსი 1921-1927წწ). ეს არ
იყო არც უმნიშვნელო, არც შემთხვევითი ფაქტი. სამივე

საეკლესიო მოღვაწე ცოტა მოგვიანებით საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის ბრძოლის უშუალო ხელმძღვანელი გახდა. ძნელი მისახვედრი არ უნდა იყოს, რომ თედო სახოკიას ქართული პარტიის წევრებისათვის მოღვაწეობის მიზანს არა მარტო აფხაზეთში ქართული ეკლესიის შენარჩუნება შეადგენდა, არამედ უფრო მეტი – საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენა³⁴.

მთავრობა და მისი აგენტები სამურსაყანოსა და საკუთრივ აფხაზეთში მცხოვრებ ქართველებს (მეგრელებს) ქართველებად არ თვლიდნენ.

მთავრობისათვის ამ “ქართული პარტიის” საკმთანობის შესახებ ინფორმაციის მიმწოდებელნი იყვნენ: სოხუმის ეპისკოპოსი არსენი, სოხუმის ეპარქიის სამრევლო სკოლების ზედამხედველი იასტრებოვი, ბლალაოჩინი მარღანია, სოფელ ოქუმის მღვდელი ივანე ქაჯუარაძე. ისინი ჟანდარმერიის აგენტები იყვნენ და რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, სხვებზე მეტად აქტიურად ემსახურებოდნენ.

თედო სახოკიასა და მისი ჯგუფის წევრებს შორის კავშირი ძირითადად მიწერ-მოწერით ხდებოდა და, რა თქმა უნდა, ამ მიწერ-მოწერას კოორდინაციას უწევდა თედო სახოკია. საზოგადოებრივად აქტიური საკითხების თაობაზე, დანარჩენები მასთან იყვნენ წერილობით დაკავშირებული. ჟანდარმერიის მიერ ამ კავშირების ირგვლივ მოკვლევის შედეგებმა მათთვის სასურველი ვერანაირი შედეგი ვერ დააფიქსირა, მიუხედავად იმისა, რომ ჯგუფის წევრები უარყოფდნენ რაიმე ეროვნული ხასიათის პარტიის ან ჯგუფის არსებობას, მაგრამ ყველანი ამ შეხვედრების

³⁴ აპოლონ სილაგაძე, ვახტანგ გურული. საქართველოს განუყოფლობისათვის ბრძოლის ისტორიიდან, ნარკვევი II. თედო სახოკიას ქართული პარტია აფხაზეთში (1895-1904). თბილისი, 1999, გვ. 16-17.

მონაწილეებად თედო სახოკიასა და ანთიმოზ ჯუღელს ასახელებდნენ. დაკითხვისას თედო სახოკიამ განაცხადა, რომ ის პრესის საშუალებით ცდილობდა, „რათა ქართული ენა, როგორც მშობლიური ისწავლებოდეს სოხუმის მოსახლეობაში, რადგან სცნობს, რომ ამ გზით ის ხელს შეუწყობს რუსული ენის უადვილესად შესწავლას, მეორე, რომ ღვთისმსახურება სოხუმის ოლქის მეგრულ მოსახლეობაში წარმოებდეს ქართულ ენაზეო“.³⁵

ამ საქმის გამოძიება დაიწყო ქუთაისის გუბერნატორმა, ცნობილმა გენერალმა რეაქციონერმა გერშელმანმა, რომელმაც 1900 წლის 28 ივლისს, 3 აგვისტოსა და 2 სექტემბრის მოხსენებები შეადგინა. რუსულმა ბიუროკრატია საკითხის შესწავლასა და საბრალდებო დასკვნის მსგავსი საკმაოდ ვრცელი დოკუმენტის შედგენას ოთხი წელიწადი მოანდომა. ამ დოკუმენტში აღწერილია თედო სახოკიას მოღვაწეობა, აფხაზეთში შექმნილი „ქართული პარტიის“, მისი წევრების საქმიანობა, ბრძოლა აფხაზეთის რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ, მათი საქმიანობის ისტორია.

თედო სახოკიას საქმის გახსნამდე მთავრობა მისი სოხუმიდან გაძევებით დაკმაყოფილდა. როგორც ცნობილია, თედო სახოკიამ მეგობრების დახმარებით, მათი ფინანსური ხელშეწყობით საზღვარგარეთ გამგზავრება მოახერხა. მთავრობის მოხსენებაში აღნიშნული იყო, რომ თედო სახოკიას სოხუმიდან წასვლის შემდეგ „ქართული პარტიის“ წევრთა საქმიანობა აფხაზეთ-სამურზაყანოში შენელებულა, თუმცა ეს ჯგუფი არსებობას განაგრძობდა,

³⁵ ტ. ხუნდაძე. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის). – იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 67.

ხოლო 1903 წელს დროებით დაბრუნებულ თედო სახოკიასთან კელაე განახლდა წევრობა შეხვედრები.

1900 წელს ქუთაისის გუბერნიის უანდარმთა სამმართველოს უფროსმა გამოძიებისათვის საიდუმლო კითხვარი შეადგინა. წარმოგიდგენთ კითხვარის იმ ნაწილს, სადაც თედო სახოკიას ბრალეულობაზეა საუბარი (სულ 12 კითხვა). ამ კითხვარს ის აცნობს სოხუმის ეპისკოპოს არსენს და სთხოვს პასუხის გაცემას, კითხვაც და პასუხიც მკაფიოდ წარმოაჩენს რუსული ადმინისტრაციის ნამდვილ სახეს, აფხაზეთში შექმნილ აუტანელ სიტუაციას, აშკარად ასაბუთებს თედო სახოკიას ბრალეულობას.

აი, ეს მუხლები, რომლებშიც საუბარია თედო სახოკიაზე: 3) (კდილობენ თუ არა აფხაზეთის გაქართველებას შემდეგი პირნი: თედო სახოკია, ანთიმოზ ჯუღელი. 4) გჯერათ და უწყით, რომ სოხუმის მცხოვრები თედო სახოკია პრესაში და საზოგადოებაში კრიტიკას იწვევს და მასხრად იგდებს ყოველივე თქვენს განკარგულებას; 8) რადგანაც უტყუარი ცნობები მაქვს, რომ ნაცნობობა აქვთ არასაიმედო და წარმართ ხალხთან თედო სახოკიას (და სხვა შემჩნეულთ ლ. ბ) ამიტომ გთხოვთ აღნიშნული პირნი დამიხასიათოთ ზნეობრივის მხრივ, თითოეული მათგანი კერძოდ და დაწვრილებით გამაცნოთ მათი მოღვაწეობის მხრივ; 9) მართალია თუ არა, კორესპოდენტი თედო სახოკია განგებ, წინდაწინვე განზრახულის მიზნით ამახინჯებდა ფაქტებს და ყალბ სტატისტიკურ ცნობებს ათაფსებდა გაზეთებში მეგრელებისა და ქართველების შესახებ, რათა დაემტკიცებინა აუცილებელი საჭიროება ქართული ენის შემოღებისა სასწავლებელში; 12) მართლმადიდებელ ეკლესიისათვის მავნებელი არის თუ არა მოღვაწეობა თედო სახოკიასა და ანთიმოზ ჯუღელისა;

საიდუმლო შეკითხვებზე, რომელიც 12 მუხლისაგან შედგება და რომელიც ქართველთა მოძრაობას შეეხება სოხუმის ოლქში, ეპისკოპოს არსენმა შემდეგი პასუხი გასცა: მოვიყვანო მხოლოდ იმ მუხლებს, რომელიც თედო სახოკიას ბრალეულობას შეეხება. 3) რამე დადებითი საბუთები თედო სახოკიასი შემოიძლია ვთქვა, რომ ის ავტორია გაზეთებში მოთავსებულ ყალბ ცნობებისა, მაშასადამე, იგი ყოფილა გამავრცელებელი და დამამკვიდრებელი ქართული ენისა და მოქალაქეობისა აფხაზეთში, 9) თედო სახოკია განგებ ყალბ ცნობებს ათავსებდა გაზეთებში ქართველთა და მეგრელთა სოხუმის ოლქში მოსახლეობის შესახებ, რადგანაც მას, როგორც სოხუმის ოლქში მცხოვრებს, კარგად უნდა სცოდნოდა ნამდვილი სტატისტიკური ცნობები, მაგრამ იგი წინადაგანზრახვით ამახინჯებდა ყოველივე ცნობას. 12) მოქმედება თედო სახოკიასი და ანთიმოზ ჯუღელისა მავნებლად უნდა ჩაითვალოს მართლმადიდებელ ეკლესიისათვის, რადგანაც გაქართველებული მათგან ახალგაზრდობა მტრად გაუხედება რუსეთის ეკლესიას, რომელიც სულ სხვა მიზნით მოქმედებს აფხაზეთში.

თედო სახოკიას მოწინააღმდეგენი იმასაც აბრალებდნენ, რომ ის არაქართველის ეტლში არ ჯდებოდა. მღუდელი ივანე ქაგუარაძე „Петербургские ведомости“-ში თედო სახოკიას მიერ იმავე გაზეთში მოთავსებული წერილის საპასუხოდ და ხელისუფლებასთან დასაბუთებლად წერდა: „ბულწრფელად ვურჩევ ბ-ნ თედო სახოკიას, გონს მოვიდეს და რუსულ ეტლში ჩაჯდომასე უარის მოქმედს, არ აღუკვეთონ სიარული რუსულ ქალაქებში“.³⁶

³⁶ ტ. ხუნდაძე. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის). - იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 69.

საინტერესოა თუდო სახოკიას წერილების სერია, სათა-
ურით „მგზავრის შენიშვნები გაზეთ „ცნობის ფურცელის“
2309, 2343, 2349, 2356, 2367, 2386, 2454 ნომრებში გამო-
ქვეყნებული. სტატია მოგვითხრობს ავტორის მოგზაურო-
ბის შესახებ აფხაზეთში, სოხუმიდან გაგრამდე, მშობ-
ლიურ კუთხეში სადაც აღწერს მოგზაურობისას ნანახსა
და განცდილს. წერილის ავტორი აღნიშნავს რომ „აფხაზი
ბუნებით ნიჭიერია, მიხვედრილი, მაგრამ მარტო ბუნებრივი
ნიჭი რას გახლება“; იგი თამამად აკრიტიკებს საეკლესიო-
სამრევლო სკოლებს, რომლებიც ყველაფერს ემსახურე-
ბოდნენ, „თვინიერ მთავრის დანიშნულებისა – ყრმათა
გონებრივი და ზნეობრივი გაწერთნისა“. თუდო სახოკია
იმასაც დასძენს, რომ აფხაზეთში პედაგოგებად ჩამოყ-
ყადათ „ყოველი ღოთი, ყოველი გზადაკარგული“, რომ-
ლისგანაც ბავშვს, ყველაზე დიდი, „რუსულად ათამდე
თულა და ორიოდ საგინებელი სიტყვა შეეძლო ესწავლა“.

მღვთმარეობიდან გამოსავალს თუდო სახოკია ქრის-
ტიანობაში ხედავდა, მაგრამ სამღვდელოება, რომელიც,
პირველ რიგში, სამწყსოს მოყვარული მოძღვრის მოვა-
ლეობას უნდა ასრულებდეს, სინამდვილეში კი მთელი
მათი მოღვაწეობა ამ მხარეში მხოლოდ „მონათლულთა“
სიების შედგენა და მუშაობისათვის ჯილდოს მიღება და
დაწინაურებაა. არავინ ზრუნავს ახალმონათლულთა სარწ-
მუნოებაში განმტკიცებისათვის. აშკარაა, ეკლესიებსა და
სკოლებში რუსული ენის შემოღებამ საგრძნობლად შეა-
სუსტა მართლმადიდებლური პოზიციები აფხაზეთ მოსახ-
ლეობაში.³⁷

³⁷ ჯემალ გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა. თბილისი,
2005, გვ. 603-604.

აფხაზეთში რუსიფიკატორული პოლიტიკის შედეგად არსებულ განათლების მდგომარეობას ეხება 1905 წლის 1 აპრილის გაზეთ „ცნობის ფურცლის №2786 გამოქვეყნებული წერილი. ქართველების გარუსებას სოხუმის მოიელთა სკოლა ემსახურებოდა, რაზეც თედო სახოკია მიუთითებდა: „სკოლის არსებობის 40 წლის მანძილზე მის არცერთ კურსდამთავრებულ აფხაზს უმაღლესი განათლება არ მიუღია. გარუსების პოლიტიკამ იმდენი მთასწრო, რომ ეს ხალხი სრულიად ჩამოაშორა - ქართველებს...“, „სავალალოდ, არ არსებობს შემავრთებული ხიდი ქართველებსა და აფაზებს შორის. არ არსებობს იმიტომ, რომ ქართული ენა აქაური სკოლებიდან განდევნილია და (აფხაზებს - ლ. ბ.) უწიზინებენ, ქართველები, (მეგრელები) თქვენი მტრები არიან, აქ თქვენს მიწებს ისე მებენო და სხვა“.³⁸ სამურზაყანოელების მიმართაც ისეთივე გარუსების პოლიტიკა ხორციელდებოდა.

ყოველივე ზემოთ ნათქვამის მიხედვით, საგუბერნიო ადმინისტრაციამ კავკასიის მთავარმართებლის წინაშე აღძრა საიდუმლო შეამავლობა, გამოძიების შედეგად „ქართული პარტიის“ ჯგუფის წევრებს გამოძიების მასალებიდან გამომდინარე, რომელიც 1895 წლიდან იწყებოდა, 1904 წლის მარტში, ხუთ-ხუთი წლით რუსეთში გადასახლება მიუსაჯა ადმინისტრაციული წესით ამ ჯგუფის შემდეგ წევრებს: თედო სახოკიას, ანთიმოზ ჯუღელს, ივანე გუგიას, ფარნა დავითაიას, გრიგოლ კანდელაკს, ივანე ბურჭულაძეს, სპირიდონ ნორაკიძეს. გამოძიების მასალებში აღნიშნული იყო, რომ ისინი სისტემატურად ეწევიან მთავრობის საწინააღმდეგო პროპაგანდას ადგილობრივ მკვიდრთა შორის, სოხუმის ოლქში მშვიდობის დამყარების

³⁸ გაზ. „ცნობის ფურცლის“, 1905, №2786.

მიზნით ეს ადამიანები გაძევებულ იქნან ამიერკავკასიიდან და ადმინისტრაციული წესით გადასახლებულ იქნან რუსეთის შიდა გუბერნიებში ხუთი წლის ვადით — „являющихся главными представителями грузинской партии, противодействующей мероприятиям правительства по обрусению населения округа“.³⁹ თედო სახოკია ამ სასჯელს „გადასახლებას“ გადაურჩა, რადგან ამ დროს იგი საზღვარგარეთ საფრანგეთში იმყოფებოდა.

თედო სახოკიას „ქართული პარტია“-ს საქმიანობამ აფხაზეთში, გარკვეული როლი ითამაშა, ეროვნული იდეისა და ეროვნული ცნობიერების ამაღლების საქმეში, რუსული იმპერიალისტური პოლიტიკის მიმართ.

³⁹საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი. ფონდი 37, საქმე №2367, ფურცელი 262. — იხ.: ტ.ხუნდაძე. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის) თედო სახოკიასადმი მიძღვნილი კრებული. თბილისი, 1969. გვ. 69-70.

თავი III. თედო სახოკია და ილია ჭავჭავაძე

XIX საუკუნის 90-იან წლებში თედო სახოკია იწყებს გაზეთ “ივერია“-სთან თანამშრომლობას. ამავე პერიოდში დაიწყო კორესპოდენციების, პუბლიცისტური წერილებისა და თარგმანების გამოქვეყნება. აქედან იწყებს ქართველ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოღვაწეების გაცნობას და მათთან დაახლოებას. ამ ურთიერთობაში გამოყოფოთ, ილია ჭავჭავაძეს.

“თედო სახოკიას, რაღაც განსაკუთრებული და უდრმესი სიყვარულით უყვარდა ილია ჭავჭავაძე. დღე არ გაუიღოდა მისი სახელი არ ეხსენებინა”⁴⁰, იხსენებს ალექსანდრე სიგუა თედოსადმი მიძღვნილ მოგონებაში.

კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში თედო სახოკიას პირად არქივში №196, დაცულია მოგონებები ილია ჭავჭავაძის შესახებ, რომელთა ნაწილი შესულია თედო სახოკიას წიგნში “ჩემი საუკუნის ადამიანები”.⁴¹

თედო სახოკიასა და ილია ჭავჭავაძის ურთიერთობის საწყისს, ეხედებით წერილში, რომელიც დიმიტრი ხოშტარიასადმი აქვს გაგზავნილი წერილში ვკითხულობთ: “საგურამოში გავიარე ჭავჭავაძე სოფელში იყო. მშვენიერად მიმიღო, პირველად მაშინ გავიცანი ერთი დღე დაეყავი მასთან, თავისუფლად ერთ წუთსაც ვერ ნახაყ რა ვიცოდი და ოჯახის კაცი კი ყოფილა... საზოგადოდ კარგი

⁴⁰ ალექსანდრე სიგუა. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის). – იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ.112.

⁴¹ თედო სახოკია. ჩემი საუკუნის ადამიანები. თბილისი, 1969, გვ. 27-35.

შთაბეჭდილება, მოახდინა ჩემზე თავაზიანი, მიმღებიანი, განსაკუთრებული თვისებებია ამ კაცისა”.⁴²

წერილის ამონარიდში თედო სახოკიას პირველი შეხვედრის ამსახველი დეტალია წარმოდგენილი. საინტერესოა, მანამდე ახლოს იცნობდა თუ არა, თუმცა ადვილი სათქმელია, რომ იცნობდა ზემოაღნიშნული ცხადყოფს. სწორედ, ილია ჭავჭავაძის გაზეთ “ივერიაში” თანამშრომლობისას, მოგონებებში ხშირად იხსენებდა თურმე ერთი დაკარგული ეთნოგრაფიული წერილის ამბავს გაზეთ “ივერიაში, რომელის დაკარგვა არტემ ახნაზაროვს “წიორას” ბრალდებოდა, ამის გამო, მათ შორის მომხდარი უსიამოვნება, თავად ილიასაც გაეგო, რედაქციის სახელით, როგორც ეს დიდ ილიას შეჰყუროდა ბოდიშიც მოეხადნა ბ-ნ თედოსათვის.⁴³

რაც შეეხება შემდგომ, მათ ურთიერთობას რაიმე განსაკუთრებული ურთიერთობისა და შეხვედრებისა ხელნაწერებში არ ჩანს. თუ არ ჩავთვლით, იმ გახმაურებულ მოვლენას, რომელიც მთავრობამ თედო სახოკიას დაპატიმრების შემდეგ, საქმეში ერთ-ერთ საბრალდებო მუხლად ჩადო.

ეს იყო 1903 წლის 24 მაისს - ილია ჭავჭავაძის და მის თანმხლებ, - ალექსანდრე ორბელიანი, დიმიტრი ჩოლოყაშვილი, ქართველ მოღვაწეთა სტუმრობა აფხაზეთში. ილია ჭავჭავაძის შესანიშნავი სიტყვა წარმოთქმული ამ შეხვედრისადმი გამართულ სადღესასწაულო ეახშამზე, თითქმის

⁴² თედო სახოკიას წერილები. - ჟურნალი „მნათობი“, 1989, №1, გვ. 155-163.

⁴³ ალექსანდრე სიგუა. მწერალი და მოქალაქე. (მოგონება თედო სახოკიაზე) მასალა ბიოგრაფიისთვის - იხ: თედო სახოკია კრებული. - 1969, გვ.112.

სტენოგრაფიულად ჩაწერილი თუდო სახოკიას მიერ, იღია გაეჭაუბე მიმართავს აქ შეკრებილ აფხაზეთის მოწინავე წარმომადგენლობას: „ბატონებო, პატივისცემით მოგესალმებით, ბედნიერი ვარ, რომ ესეღავ ჩვენს საერთო მშვენიერ სამშობლოს კალმით დახატულ კუთხეს და მის მოსახელე მშვენიერ ხალხს მადლობელი ვარ თვენი დახვედრისათვის ჩემი პატივისცემისა და დღეგრძელობისათვის!

თქვენ რომ გიყურებთ, გულს იმედი და სასოება ჩამესახა. ვფიქრობ, რომ ჩვენი ქვეყანა წინ მიდის, მტერს ეგრე ადვილად ვერ დავემარგვინებთ. აქ რომაელთა ერთი თქმა მაგონდება. სინათლე აღმოსავლეთით გვევლინებაო. თქვენ რომ გიცქერთ, ეს თქმა ასე უნდა შევცვალო: სინათლე დასავლეთიდან მოდის, საქართველოსთვის მაინც მეთქი!

თქვენც მიხვედრილი ბრძანდებით, რომ დღევანდელის ცხოვრებაში სუფრის თავში ის ერი დაჯდება, ვინც ირჯება, ვინც მუდამ შრომობს, ვინც ცდილობს ეკონომიურად წელში გამაგრდეს – ვინც ამას არ ფიქრობს, ვინც სხვას შეჰყურებს, აცა, ეგე რამე გაჰვარდეს ხელიდან და მე ავიღოო, ის ხალხი ტყუილა ნუ ელის შორი მანძილი გაიაროს ცხოვრებაში, ტყუილი იმედი ნუ აქვთ ცხოვრების ჭიდილში ფონს გავიდეს; ასეთ ერს, ვიმეორებ, დარწმუნებული უნდა ვიყოთ საკაცობრიო ცხოვრების სუფრაზე ადგილი არ ექნება, გემრიელი ღუკმა ცხვირზეით ასცდებო, ნასუფრალი თუ ხედა, ღმერთს მადლი შესწიროს.

ყველასგან გათელილი, ყველასგან დაბრიყვებული, ყველაფერში ჩამორჩენილი, ყველასგან ებადებულები ისაა, ვისაც თავის მარჯვენის იმედი არა აქვს, ვინც თავისი ძალ-ღონით არ კლამის ღელოს გათანას ცხოვრების მოედანზე – თქვენი მოძმენი აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველები, იმით ვართ შესაბრალისნი, რომ მეტად ტაატიოთ მივდივართ ეკონომიური მოღონიერებისაკენ. იქ

ყველანი ჩვენ გვჩაგრავს, თავზე გვასხდებიან. აქ, თქვენ რომ გიყურებთ, გული მინათდება, სასოებით მევსება, მთელი ქალაქი თვენს ხელშია; აქაურობის ბატონ-პატრონი თქვენა ხართ, გეტყობათ, დღესა და ღამეს ასწორებთ, ცდილობთ, ერთხელ შეძენილს კიდევ მიუმატოთ, თქვენი ქონება ერთი-ორად აქციოთ, ფხიზლობთ ყური მახვილად გიჭირავთ, საიდან როგორ უკეთესად და სარგოიანად მოავაროთ თქვენი საქმე, ამისათვის თქვენთვის გამჩენს შნო მიუცია და ამ შნოთი შნოიანად სარგებლობთ კიდევცა.

მერწმუნეთ, თუ ქონებრივად ღონიერები იქნებით, ყოველივე სიკეთე ამქვეყნიური თავისით მოგადგებათ კარზე. თუ ეკონომიურად წელში გავიმართებით, ჩვენი სამშობლო, მამა-პაპათაგან ნაანდერძევი, შეგვრჩება, ვერავინ წაგვართმევს: თუ ვაჭრობას თანამედროვე, ცხოვრების ამ მთავარ ძარღვს უუერთგულვით, ბურთი და მოედანი ჩვენია, ღულოს გატანაში ვერავინ შეგვეცილება, რომ მოგახსენეთ: საქართველოს სინათლე დასაუღლეთიდან მოდის-მეთქი, იმიტომ მოგახსენეთ, რომ დასაუღლეთ საქართველოს ქართველობამ აღმოსავლეთ საქართველოს მოძმეებს მაგალითი უნდა უჩვენოს სიფხიზლის, ცხოვრებაში ბრძოლის უნარის გამოჩენისა, უნდა ასწავლოთ, რომ იმათაც ამავე გზით იარონ, იმათაც თქვენ მოგბადოთ, ერთობლივი, მამა-პაპათაგან ნაანდერძევი ტურფა და მდიდარი ქვეყანა შევინარჩუნოთ, სხვას მისი დაპატრონების მადა არ გავუღვიძოთ, მოსულს ათასგვარ მტერსა და დუშმანს კრიჭაში ჩაეუდგეთ, ხმაღამოღებული დაუეხვდეთ, ჩვენზე არ გავაცინოთ.

მაშ, გამარჯობათ, ბატონებო! ჩვენი ქვეყნის აღორძინების პირველი მერცხლებო! გაუმარჯოს თქვენს გამგრი-

ზობას, სიმკვირცხლეს! ჩვენი ხალხის, ამერ-იმერეთის, მთლად ჩვენი ხალხის სანუგეშოდ და წარსამატებლად!⁴⁴

ილიას გამოსვლას რომ იხსენებს, თედო სახოკია დასძენს; იმ საერთო აღტაცებას “ცათა ფრენა შემდგარი ხალხი”, რომ განიცდიდა მის დანახვაზე, ყოველი სიტყვა ძვირფასი სტუმრისა ელექტრონის დენსავით უვლიდა სხეულში სმენად გადაქცეულ მაყურებლებს, ყველანი ხარბად პირში შეკუპურებდნენ და ცდილობდნენ ერთი სიტყვა არ გამოჰპარეოდათ. მათს ბედნიერებას საზღვარი არ ჰქონდა. საქართველოს სათაყვანო ადამიანს, მთელის ქართველობისათვის მზრუნველ ილია ჭავჭავაძეს თავიანთს შორის ხედავდნენ, ყოველს განუმტკიცდებოდა სარწმუნოება, რომ ობლად არ იყვნენ შთენილნი, ჰყავდათ პატიოსანი პატრონი, ძლიერი, შემმართებელი, რომლის წინშე ჩვენი დაუძინებელი მტერიც კი ქედს იხრიდა.

კარგა შებინდებულზე უმატეს სუფრას. ყოველნი მხიარულნი და ბედნიერნი დაიშალნენ მერე დიდხანს, დიდხანს ჰქონდათ სოხუმელთ ეს სადილი სალაპარაკოდ და სასიამოვნო მოსაგონებლად.

მეორე დღეს გემში მთელმა ქალაქმა ჩააცილა ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამგზავრნი, მათს პატივისმცემელთაგან და განსაკუთრებით მანდილოსანთაგან მოტანილი თაიგულებით და ყვავილებით. ეს გაცილება ერთ მთლიან ზეიმად იყო გადაქცეული.

იმავე წელს თედო სახოკია სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის დავალებით, შეხვედრას მართავს, ილია ჭავჭავაძესთან საგურამოს მამულში. შეხვედრა ეხებოდა საქართველოში ახლად ჩამოყალიბებული პარტიის საქმიანობას,

⁴⁴კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი. ხელნაწერი, №196

მათ მოღვაწეობას და ასევე საზღვარგარეთ, საფრანგეთში ახლადგამოსულ გასეთ “საქართველოს”. ასევე სხვა ფინანსურ საკითხებში მხარდაჭერასა და შუამდგომლობას საზოგადოების იმ პირებთან, რომლებსაც ჰქონდათ შესაძლებლობა, გაუწიონ პარტიას ფინანსური დახმარება გაეწიათ პარტიისთვის. კერძოდ, საუბარი შეეხებოდა, იმუამინდელ ცნობილ მეცენატ დავით სარაჯიშვილს.

ამ შეხვედრის შესახებ ცნობებს ეხვდებით კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ თედო სახოკიას პირად არქივში, აღნიშნული შეხვედრის დეტალები თედო სახოკიას მიერაა აღწერილი, მაგრამ გამოქვეყნებით არ გამოუქვეყნებია, მასალა პირველწყაროს წარმოადგენს, იმ პერიოდის პოლიტიკური სიტუაციის გათვალისწინებით მოგვეყავს ამ შეხვედრის დეტალები. საკუთრივ, იმ პერიოდში არსებული პოლიტიკური პარტიები, რამდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ილია ჭავჭავაძეს, იზიარებდნენ მის აზრს და საჭირო რჩევა დარიგებისათვის ხშირად მიმართავდნენ. ქვეყნის მომავალზე ზრუნვა თითოეული ქართველის და განსაკუთრებით საზოგადოების მოწინავე ინტელიგენციის საშვილიშვილო საზრუნავს შეადგენდა. ილია ჭავჭავაძესთან სტუმრობაც ამის დადასტურებაა, მისგან უნდა მიეღოთ რჩევა, თანადგომა და დახმარება.

თედო სახოკიასთან ერთად პარტიის წევრები: - პალიკო ყიფიანი და ალექსანდრე გაბუნია პარტიის დავალებით ხვდებიან ილია ჭავჭავაძეს. შეხვედრა შედგა საგურამოში 1903 წელს (მარიამობისთვის) აგვისტოს. ილია რა თქმა უნდა არდადაგებს ჩვეულებისაქებრ საგურამოში ატარებდა. ”გადაწყდა მიგვემართა ილია ჭავჭავაძისადმი და მისთვის გვეთხოვნა შუამავლად დაგვედგომოდა იმ დროს ცნობილ მეცენატ მდიდარ დავით სარაჯიშვილის წინაშე,

რათა ამ საქმეში დახმარება გაეწია და საფრანგეთში ახლად გამოშვებულ გაზეთ “საქართველოს” ყოველთვიური უზრუნველი ულუფა გაეწინა”.⁴⁵

თედო სახოკია დაესწრო ილიას ნახვდას სოხუმში, თან აღნიშნავს: - ჩემთვის ახლა მისი ნახვა და სრულის ინფორმაციის მიღება “საქართველოს” შესახებ, როგორც პარიზიდან ახლადნამოსულისა ადვილი და თან შესაფერი უნდა ყოფილიყო.

საქმის ვითარების გაცნობის შემდეგ, საუბარი შედგა პარიზში გამოცემულ გაზეთ “საქართველოს” შესახებ. და გაზეთის პირველი ნომერი გადასცა და ისაუბრა პაღლიკო ყიფიანმა, თუ რა პირობებში ხდებოდა გაზეთის მომზადება - გამოცემა, როგორი იყო ხალხის გამოხმაურება, განსაკუთრებულად ყურადღება მიაქცია რუსეთის თვითმპყრობელური პოლიტიკის უღლისაგან საქართველოს განთავისუფლების იდეას, თუ რა თანაგრძნობა და გამოძახილი მოიპოვა საზღვარგარეთის მოწინავე პრესაში, ამავე გაზეთის ფრანგული ნომრის “La Georgie”-ს გამოცემამ და ა. შ.

აღექსანდრე გაბუნია ბოდიშს იხდის ილიას წინაშე, აღნიშნავს თედო სახოკია - რომ მისი, როგორც პარტიის არაწევრის, შეწუხება განიზრახეს, წმიდა პარტიული საქმისათვის, და იქვე აგრძელებს: “მაგრამ ვიციოთ რა თანაგრძნობით ეკიდებით ჩვენი დამაგრული ქვეყნის ბედებლად, რა ძვირფასია თქვენთვის მისი სახელი, მისი დიდება, მისი მონობიდან გამოყვანა, მისი ხსნა მტარვალთა კლანჭებისაგან “საქართველოს” ამბავი მოგახსენლათ და მე კი იმას დავსძენ, რომ თუ აქედან არ მივეშველეთ. მისი არსებობის განგრძნობა ჩვეულებული გახ-

⁴⁵ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №196.

ლავსთ”.⁴⁶ ამიტომ თხოვნითი მიმართვა იყო პარტიის ორგანოს გენერალური კომიტეტის დადგენილებით, თავისი ავტორიტეტული სიტყვა შეეწია, საზოგადო კულტურულ საქმეთა მფარველ დავით სარაჯიშვილთან, რომ ორგანოს ე. ი. გახეთ “საქართველოს”, პქონოდა მედმივი უღუფა, სანამ მოღონიერდებოდნენ და თვითონ შეძლებდნენ თავის შენახვას.

ამ მოხსენების შემდეგ საინტერესოა ილიას პასუხი, სიტყვა სრილად გადმოგვაქვს: - ”ბედნიერი ვარ, რომ მოვესწარ იმ დროს, როს ჩემნის ახალგაზრდობის, შეახნის კაცობის და ბოლოს მოხუცებულობის ნატვრამ ხორცი უნდა შეისხას; რომ მოვესწარ იმ დროს, ოდეს საქართველოს განთავისუფლების საკითხი საზღვარგარეთ ლაპარაკისა და აზრთა აღებ-მიცემობის საგნად გაუხდიათ და ვინ უწყის, შორს არ იყოს ის წუთიც, ოდეს ვიხილო ჩემნი ქვეყნა საკუთარს ფეხზე მდგარი, წელში გაშლილი, მტრის კირთებისაგან განთავისუფლებული. მე იქნება ვერ მოვესწრო ამ ბედნიერ დღეს, მაგრამ აქედან თქვენ მაინც მოგესწროთ.

მაგრამ იცით, ბატონებო, რა მძიმე საქმე უკისრნია პარიზის ქართველობას, რა სიფხიზლე, რა მომზადება, რა თავდადება სჭირდება ამ საქმეს, რომ ევროპის საზოგადოება დავაინტერესოთ ჩემნი ბედ-იღბლითა, მის წინაშე არ შევრცხვეთ. აი იცით, რა სიფრთხილე და აწონდაწონვით გვმართებს ყოველ ფეხის გადადგმა, რომ მარცხი არ მოგვივიდეს, ევროპელთა თანაგრძნობასა და გულისყურს, სრულის სერიოზულობით მოვეპყროთ, მათ და სიმპატია და დახმარება უსრუნველყუთ იმ წმინდა საქმისათვის,

⁴⁶ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თქვენი სახოკიას ფონდი №196.

რომლისათვის ბრძოლა გადაგვიწყვეტნია: ისევე გიმეორებთ, ბატონებო, ამ საქმეს სათავეში დიდი მომზადებული კაცი უნდა ედგეს, რომ მტერმა პირველ შეტევისთანავე არ დააყრევინოს ფარ-ხმალი, უზურგოდ არ ახვეწებინოს. დიახ, მე ასეთნაირად ვეყურებ ამ საქმეს და იმედი მაქვს, თქვენც ასევე უნდა უყურებდეთ. პოდა, მითხარით, ვინ გყავთ ასეთი კაცი, რომ პირნათლად გაუძღვეს ორგანოს, რომელიც პარიზში გამოდის და რომლის ყოველ სიტყვას, როგორც უცხოეთიდან მომავალს, ანგარიში უნდა გაუწიოს მთავრობამ”.⁴⁷

პალიკო ყიფიანისა და ალექსანდრე გაბუნიას შემდეგ, ჯერი ჩემზე მოდგა აღნიშნავს თედო სახოკია, რადგანაც უნდა ესაუბრა პარტიის შესაძლო ლიდერის კანდიდატურის დასახელებაზე თუ როგორ მიიღებდა ამას ილია ჭავჭავაძე: – უნდა დაგვესახელებინა არსილ ჯორჯაძე აგრძელებს საუბარს თედო სახოკია, ის “არსილ ჯორჯაძე რომლის უკეთესი იმ დროისათვის არაეინ გვეყავდა, მაგრამ რომელთანაც ილიას ამ ერთი წლის წინაც ცხარე პოლემიკა პქონდა “ივერიის” ფურცლებზე, ჯორჯაძის “ცნობის ფურცელში” დაბეჭდილი წერილების გამო, უნდა ვთქვათ, რომ არსილ ჯორჯაძე მაშინ დებიუტანტი იყო ქართულ მწერლობაში და ადვილად შესაძლებელია, შეცდომებიც მოსვლოდა, ილია ჭავჭავაძის აზრით, მაგრამ ილიამ მაშინათვე ის ერთადერთი აითვალწუნა, - მერე ერთხელე შედგენილ აზრს ვერაეინ და ვერაფერი შეაცვლეკინებდა”.⁴⁸

საბოლოოდ თედო სახოკიას მოხსენებისა, ილია გადაჭრით პასუხობს: –“მალიან ვწუხვარ, ბატონებო, - რომ თქვენს თხოვნას ვერ ვასრულებ. მე დავით სარაჯიშვილის

⁴⁷ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №196.

⁴⁸ იქვე, №196.

წინაშე პასუხისმგებელი უნდა ეიყვე და არჩილ ჯორჯაძის იმედით, პასუხს ვერ ვაგებთ”.⁴⁹

ასეთი კატეგორიული აღმონდა ილია ჭავჭავაძე ამ შეხვედრისა და საქართველოს სოციალ-ფედერალისტთა პარტიის მიმართაც, მან თავისი გადაწყვეტილება, რომელიც მიიღო პარტიის და კერძო არჩილ ჯორჯაძის მიმართ უცვლელად დატოვა. ილია ჭავჭავაძე უარს ამბობდა შუამდგომლობაზე. მიუხედავად, პარტიის წევრების მიერ რეალურად დანახული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარებისა და პარტიის იმეამინდელი მდგომარეობის შესახებ მიღებული ინფორმაციისა, გადაწყვეტილების მიმართ მკაცრი აღმონდა, არ გაუწევდა შუამდგომლობას, პარტიის სახელით მიღებულ თხოვნას.

შეხვედრის დასასრულს, მიუხედავად უარყოფითი პასუხისა, ილია ჭავჭავაძეს პარტიის წევრთა მიმართ, გულუხვი სტუმარ-მასპინძლობა გამოუჩენია. ისტორიული კაკლის ხის ძირში ვახშამს, ოღლა გურამიშვილიც შემოერთებია, თედო იქვე დასძენს: “სუფრაზე თამადაობდა ილია, მოსწრებული სიტყვებით ბევრი გვაცინა, თითქოს სურდა ჩვენი უნებლიეთი წყენა და გულისტკენა ამით შეემსუბუქებინა. მეორე დილას, ნანჩევს, დიდის ბოდიშებით გამოგვაცილა ილიამ, ვისთვისაც სტუმრების დახვედრა, მათი ამბები და საერთოდ, სტუმართმოყვარეობა ერთგვარი კულტი იყო”.⁵⁰

საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წევრების თედო სახოკიას, პალიკო ყიფიანის და ალექსანდრე გაბუნიას შეხვედრამ რეალური დადებითი შედეგი ვერ გამოიღო, პარტია განაგრძობს აქტიურ მუშაობას.

⁴⁹ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ყოინდი №196.

⁵⁰ იქვე, №196.

თედო სახოკია იღია ჭავჭავაძეს იმავე 1903 წელს კიდევ ერთხელ ხედება. ამჯერად, დავით სარაჯიშვილთან არა პოლიტიკურ ამპლუაში.

სადილი, რომელიც გამართულა ცნობილი მეცენატის სახლში, თედო სახოკიაც ყოფილა მიწვეული, შეკრები-
ლან ცნობილი ფრანგი მოგზაურის და საქართველოს
სხვადასხვა კუთხეების აღმწერის ბარონ დე-ბაის სტუმრო-
ბის პატივსაცემად, ასევე იყვნენ იღია ჭავჭავაძე, ფილიპე
გოგიანიშვილი, პეტრე უმიკაშვილი და ალექსანდრე სარა-
ჯიშვილი.

1903 წლიდან 1905 წლამდე თედო სახოკიას ისევ უწევს
ქვეყნის დატოვება, სწავლის გაგრძელებასთან ერთად აქ-
ტიურად მონაწილეობს საფრანგეთში ქართული გაზეთის
“საქართველო” გამოცემასა და სხვა საზოგადოებრივ
საკითხებში.

1905 წელს კი ქვემოთ აღწერილი მოვლენების (იხ.:
აღნიშნული ნაშრომი. “იარაღის შემოტანის საქმე”) გამო
საქართველოში დაბრუნებული 1907 წელს ხდება სოხუმის
ციხეში, პატიმრობის პერიოდში, იგებს ილიას ვერაგული
მკვლელობის ამბავს და შეძრული ამ მკვლელობით, ასე
იხსენებს; „სოხუმის ციხეში შევიტყვე ილიას ვერაგული
მკვლელობა, - ამასთან დაკავშირებით, სოხუმის საპატიმ-
როში ყველა პატიმარს (მათ შორის სისხლის სამართლის
დამნაშავეებსაც კი) მეფის ხელისუფლებისადმი პროტეს-
ტის ნიშნად ერთდღიანი შიმშილობა გამოეცხადებინათ. -
ამ დროს პატიმრებს დაემტკვრიათ ყველაფერი, რაზეც ხე-
ლი მიუწვდებოდათ. თბილისში ქართველთა შორის წერა-
კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სახელმწიფო სოხუ-
მელი პატიმრების სახელით სამხიმრის დეპუტაც მე გამო-
ვაგზავნე, როგორი იყო ჩემი გაოცება, როდესაც თბი-

ლისის გაზუთები მივიღეთ, სადაც ჩემი დეპეშა იყო დაბეჭდილი”.⁵¹

სამგლოვიარო დეპეშის ხელმომწერთა შორის გამოხატვის სოციალ-დემოკრატები შეადგენდნენ, რომლებმაც უარი განაცხადეს ხელის მოწერაზე პოლიტიკური თვალსაზრისით. სამძიმრის დეპეშა შემდეგი სახისა იყო; - „აქაური ციხის პოლიტიკური პატიმარნი ვიზიარებთ დაობლებულ საქართველოს თავისუფლად მყოფთ ასულთა და ძეთა მწუხარებას. მათთან ერთად ძაბით ვიმოსებით და ეგლოვობთ ყველა წერა-კითხვის მცოდნე ქართველთა უებრო მასწავლებელს და მოქალაქეობრივის შესანიშნავ მოძღვრის ილია ჭავჭავაძის გარდაცვალებას, ჩვენ ზიზღს ეუბნავით იმათ, ვინც საქართველოს ასე ვერაგულად მოსტაცა მისი სიამაყე და მისი დიდება. დარწმუნებული ვართ, რომ ავაზაკნი, რომელთაც მხცოვანი მოხუცის წმინდა სისხლით ხელი შეიღებეს, და მათნი სულის ჩამდგმელნი სამარცხვინო ბოძზე იქნებიან გართხმულნი. თ. სახოკია”.⁵²

თედო სახოკიას განსაკუთრებული სიყვარული ილია ჭავჭავაძისადმი სოცოცხლის ბოლომდე გაჰყვა. საკუთარი სოცოცხლით ხომ წმინდა ილია მართლის მცნების, - ”მამული, ენა, სარწმუნოების” დამცველი და გამზიარებელი იყო.

⁵¹ გ. ხვედელიძე. ცხოვრების გზის დასასრულთან. - იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 95.

⁵² თედო სახოკია. ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის გამო, სოხუმის საპრობილედან. - იხ.: ილია ჭავჭავაძის სიკედილი და დასაფლავება. თბილისი, 1907, გვ. 222.

თავი IV. თედო სახოკიას ურთიერთობა სოციალისტ-ფედერალისტებთან და გლეხთა პარტიასთან

1. ურთიერთობა საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტიასთან. 1901 წელს პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდა გაზეთ „ივერიისა“ და „ცნობის ფურცლის“ გარშემო შემოკრებილ ქართველ ინტელიგენტთა ჯგუფი არჩილ ჯორჯაძე, გიორგი ლასხიშვილი, გიორგი და ანდრია დეკანოზიშვილები, გიორგი რცხილაძე, სამსონ ყირცხაღავეა და სხვები. დაიწვეს მუშაობა პარტიის შესაქმნელად. აირჩიეს ხელმძღვანელი კომიტეტი. 1903 წელს პარიზში დაიწვეს გაზეთ „საქართველოს“ გამოცემა სოციალისტ-ფედერალისტები საქართველოს ავტონომიას კონსტიტუციური პარლამენტარიზმის საფუძველზე ვარაუდობდნენ. 1904 წლის აპრილში გაზეთ „საქართველოს“ რედაქციამ ახალგაზრდების სხვადასხვა ჯგუფის მინაწილეობით, რომლებიც საზღვარგარეთ სწავლობდნენ, უენევაში მოიწვია კონფერენცია. სოციალისტ-ფედერალისტებმა მოითხოვეს საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და საქართველოს ავტონომიისა და ფედერალიზმის იდეა წამოაყენეს.

„ჩვენ თვალწინ იდგა ორი ბანაკი ერთი მხრით, ძველი, ეროვნული, უმთავრესად თავადაზნაურული ინტელიგენცია, მეორე მხრივ, ახალი დემოკრატიული ნაკადი — ეგრეთ წოდებული „მესამე დასი“. პირველი ბანაკის ორგანო იყო ილია ჭავჭავაძის „ივერია“, ხოლო მეორისა — გიორგი წერეთლის „კვალი“, ამ ორ ბანაკს შუა იდგა განცალკევებული პატარა ჯგუფი ქართველი ინტელიგენციისა, რომელიც საესებით ვერ მიმხრობოდა ვერც პირველ და ვერც

მეორე ბანაკს, აქ იყვნენ... გიორგი ზდანოვიჩი, ალექსანდრე ნანეიშვილი, რომანოზ ფანცხავა, დიმიტრი მაჩაბელი... თედო სახოკიამ აირჩია გაზეთი „ივერია“ და დროებით „ივერიელებთან“ შეუშაობდა.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თედო სახოკიას ინტერესები „კელისაკენ“ უნდა ყოფილიყო მიმართული, ვიდრე „ივერიისაკენ“, მაგრამ იყო ერთი გარემოება, რამაც თედო საბოლოოდ დააშორა ქართველ მარქსისტებს და ბოლოს, საკუთარ ნავსაყუდელში მიიყვანა სოციალისტური ფედერალიზმის ნავსაყუდელში, ეს იყო ეროვნული საკითხი.

თედო სახოკიასთვის ეს საკითხი ყოველთვის იყო განსაკუთრებული ღირებულებისა, რომელსაც ვერ დაწრდილავდა ვერც ერთი სოციალისტური მსოფლმხედველობა. მისი ღრმა რწმენა იყო, რომ თანამედროვე სოციალურ წეს-წყობილებაში შეიძლება მოხდეს და უნდა მოხდეს კიდევ დამონებული ერის განთავისუფლება ამათუ იმ სახით, ეროვნულ პრობლემას, უპირველეს მნიშვნელობას ანიჭებდა და ამიტომ პოლიტიკურ ბრძოლას პირველ ადგილს აკუთვნებდა.

თედო სახოკიას სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის რიგებში მიღებისა და გაწევრიანების, ოფიციალურ დოკუმენტს ვერ მივაკვლიეთ. მისი საქმიანობა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიაში, მისივე საქმეებიდან გამომდინარე დგინდება. მარკოზ ტულუში საფრანგეთში ამავე პარტიის საქმიანობის აღწერის შესახებ გადმოცემისას აღნიშნავს თედო სახოკიას შესახებ: „თედო სახოკია სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წევრია დაარსებისთანავე... იქვე აგრძელებს იყო თანამშრომელი გაზეთისა „საქართველო“ და „la George“, პარიზში, პუბლიცისტი. იარაღის

საქმეში იყო გიორგი დეკანოზიშვილის მთავარი კორესპოდენტი”.⁵³

სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის რიგებში თედო სახოკიას შესვლაზე, - გიორგი ლასხიშვილი თავის მოგონებაში ასე აღნიშნავს, “ხოლო თედო სახოკია მკვიდრად ჩაება საგაზეთო მუშაობაში”,⁵⁴ „აქტიური მონაწილე და თანარედაქტორია”, ე. ი. ეს არის 1903 წელი, როდესაც თედო სახოკია საფრანგეთშია და აგრძელებს თანამშრომლობას პარტიასთან.

2. ურთიერთობა ეროვნულ-რადიკალურ გლეხთა პარტიასთან. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში არის დაცული თედო სახოკიას წერილი მიხაკო წერეთლისადმი. იგი ატყობინებს, რომ დაუარსებიათ ეროვნულ-რადიკალური გლეხთა პარტია, ხილო მიხაკო წერეთელი დაესახელებიათ კანდიდატად რუსეთის დამფუძნებელ კრებაზე (1917 წლის 14 – (27) XI);

„საყვარელო და ტკბილად მოსაგონარო ძმაო მიხაკო, იქნება მოვიდა კიდეც შენს ყურებამდე, თუ რა განგაში ატყდა აქ შენის სახელის გარშემო. მოგიყვები დაწერილებით და მიუკერძოებლად. ყოველს უწინარეს იმას გეტყვი, რომ ერთი ჯგუფი ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას გამოვეყავით და ცალკე დავაარსეთ რადიკალ-დემოკრატიული გლეხთა პარტია. ამ პარტიის უმთავრესი, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიისაგან განსხვავებული, მუხლი არის:

1. გამოცხადება საქართველოს სრული დამოუკიდებლობისა.

⁵³ მარკოზ ტულუში. გიორგი დეკანოზიშვილი (ცხოვრება და შემოქმედება) საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური სარევოლუციო პარტია (1901–1906წწ.). – ჟურნალი „კავკასიონი“, 1965, №19, გვ. 145.

⁵⁴ გიორგი ლასხიშვილი. ბეშარები. თბილისი, 1992, გვ. 140.

2. მემამულეთაგან ნორმაზე მეტი მამულის ჩამორთმევა უსასყიდლოდ და გლეხებზე გადაცემა.

ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის კრებაზე, როცა რუსეთის დამფუძნებელ კრებისთვის კანდიდატთა სიას ადგენდნენ, ერთმა თუ ორმა შენი კანდიდატურაც წამოაყენა. უმრავლესობამ ცოფები ჰყარა პირთაგან, ხომ ვიცით, რუსი მთავრები რა თვალთ უყურებენ, ის რომ დავასახელოთ, ჩვენს პარტიასაც დაეღუპათ და თვით ჩვენს ქვეყანასაც ზედ მივაყოლებოთ.

ჩვენი პარტია, რადიკალ-დემოკრატიული პრინციპიალურად წინააღმდეგი იყო, ვისიმე კანდიდატურა წამოეყენებინა რუსეთის დამფუძნებელი კრებისათვის. მაგრამ საარჩევნო ბრძოლაში მონაწილეობის მიღება მაინც დადგინდა, აგრეთვე, წამოეყენებინა კანდიდატურა ვისიმე მხოლოდ იმისათვის, რომ რუსეთის დამფუძნებელ კრებაზე გამოცხადებულიყო, და პარტიის მიერ არჩეული, საქართველოს სუვერენული უფლებანი გამოეცხადებინა და წასულიყო უკან ისე, რომ კრების ორგანულ მუშაობაში მონაწილეობა არ მიეღო. დაგასახელეთ შენ, რადგან ასეთის როლისათვის ყველაზე შესაფერისად შენ ჩავთვალეთ, მართალია, შენი წინასწარი, ფორმალური თანხმობა არა გექონდა, მაგრამ დარწმუნებული ვიყავით და ეხლაც ვართ, რაკი გაიცნობდი ჩვენი პარტიის პროგრამას, თავადაზნაურობის იდეოლოგიებს ზურგს შეაქცევდი, რომელთაც პოლიტიკურ პროგრამაში საქართველოს ავტონომიის იქით წინსვლა მომაკვდინებელ ცოდად მიაჩნდათ, და დღესაც მიაჩნიათ და რაკი ეს ასე იქნებოდა, ცხადია, შენის კანდიდატურის ჩვენს მიერ წამოყენების წინააღმდეგ არაფერი გვექნებოდა.

რადგან, დრო მეტი არა გექონდა, საარჩევნო კომისიაში განაცხადი შევიტანეთ და ამავე დროს 12/09 ტელეგრაფი გამოვაგზავნე. 21/09 უკვე გაზეთებშიც იყო დაბეჭდილი

შენი გვარი, როგორც რადიკალ-დემოკრატიული პარტიის მიერ წამოყენებული კანდიდატურა.

ეროვნულ-დემოკრატიები დაფაცურდნენ ჯერ ისე, შინაურულათ, გამოგვიგზავნეს შუაკაცები, — მოხსენით მიხაკოს კანდიდატურა, თორემ ის კაცი (შენ) დაიღუპებო. ჩვენ დავიშალეთ, მიხაკოს თუ გარანტია არ ექნება უშიშროებისა, ისე აქ არ შემოვა, და მეორეც, ჩვენ არ მოვთხოვთ შემოსვლას, და მაშასადამე, შიში არაფრის ექნებამეთქი. მაგრამ იმათ, აშკარა იყო, შენი თავი კი არ აწუხებდა, იმათის დარდი სულ სხვა იყო. ხედავდნენ, რომ თუ შენი სახელი დარჩებოდა სიაში, ხმები, თუ სანახევროდ არა, მესამედი მაინც ჩამოეცილებოდათ. და ამიტომ ეროვნულ-დემოკრატიებმა მიმართეს ყოველგვარ არასაკადრის საშუალებას, ასეთის საზოგადოებას, რომელსაც ყველა, ოდნავაც არის, თავმოყვარე პარტია იუკადრებდა, შეთხზეს ვითომდა შენგან მოწერილი წერილი, სადაც ვითომ უნდა გეთქვას, ესთხოვ არც ერთმა პარტიამ არ წამოაყენოს ჩემი კანდიდატურაო, და მერე ეს საქართველოშიც დაბეჭდეს. შემდეგ ეს “შენი” წერილი ნოე ჟორდანიასაც შეამოწმებინეს და ქალაქის საარჩევნო კომისიასაც წარუდგინეს, საჩივართან ერთად კომისიის თავმჯდომარედ პ. გელუიშვილია. ეს უკანასკნელი თავგამოდებით ექომაგებოდა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მეთაურებს და მათ საჩივარს მხარს უჭერდა. მაგრამ კომისიამ მაინც ასე დაადგინა. რადიკალ-დემოკრატიული პარტიის მიერ წარმოდგენილი განცხადება კანონიერია და სანამ მიხაკო წერეთელი არ წარმოადგენს თავის ნაწერს. ნოტარაჟის მიერ შემოწმებულს, ან თვითონ პირადად არ გამოცხადდება. მის სახელზე შეტანილი განცხადების გასაბათილებლად. ეუ-

ლაფერი, რადიკალ-დემოკრატიული პარტიის მიერ წარმოდგენილი, კანონიერად იქნეს აღიარებულიო. გარდა ამისა, კომისიამ ისიც დაადგინა, რომ მოწმეებისა და ექსპერტების ჩვენებით არაფერი დამტკიცდებაო.

ეროვნულ-დემოკრატებმა, რომ დაინახეს საქციელი წახუხლათ, მიმართეს ნოე ჟორდანიას და სთხოვეს ჩარეულიყო საქმეში. ნოე ჟორდანიასაც, უნდა ვიგულისხმოთ, დიდის სიამოვნებით აუსრულა თხოვნა. (და თვითონ უსუსური ბავშვებისთვისაც ადვილი წარმოსადგენი იყო), ნოე ჟორდანია ყოველს ღონისძიებით ხელს შეუწყობდა ყოველს, თუკი ისეთი მეტოქე, როგორც დამფუძნებელ კრებაზე (და ამიერიდან საქართველოს და ქართულის კრებაზე) არ ეყოლებოდი და აჰა, ბატონი ჟორდანია მობრძანდება კომისიაში და თამამად ამბობს: ეს ნაწერი (რუსული) მიხაკო წერეთელის ხელი არ არის, ეს კი (ქართული, მოსკოვის ქუჩაზე, სახელდობრ „საქართველოს“ რედაქციაში, შეთითხნილი) – მისი ხელით ნაწერი თავის სიცოცხლეში არ ენახებოდა (უეჭველი ან ქართული ენისას), რადგან, არა მგონი, შენ იმასთან როდისმე მიწერ-მოწერა გქონდეს! აქ აღსაშვოთებელია თვით კომისიის ასეთი უბოდიშო საქციელი: 8/11 დაადგინა ჩვენს სასარგებლოთ და სულ უმოკლეს დროში, ყველაფერი გააუქმა და ისიც სრულ უსაფუძვლოთ. ნუ დაივიწყებ იმასაც, რომ შენი ვითომ წერილი, სტოკჰოლმიდან მოწერილი იმ დროს, როცა შენი კანდიდატურა პირველად წამოაყენეს ეროვნულ-დემოკრატებმა, აქ არ იყო თორემ ანგარიშს გაუწევდნენ, უეჭველად ახსენებდნენ, - თვითონ არა სურს კანდიდატთა სიაში იქნეს შეტანილი „შენი წერილი აქ გამოჩნდა მერე, გაცილებით გვიან, მას შემდეგ, რაც ჩვენ გამოვაცხადეთ შენი სახელი, ე. ი. 7-10 დღეში კიდევ შეგატყობინეს შენ ყოველივე და კიდევ მოვიდა შენგან უარის წერილი!.. ისიც სტოკჰოლმი-

დან, ისიც იმ დროს, როცა მისვლა-მოსვლა მეტად გაჭირ-
ვებული იყო. გასაკვირველი აქ კიდევ ის არის, რატომ
ხელდაღებით არ მოიწერე, — რადიკალ-დემოკრატებმა მოხ-
სნან ჩემი კანდიდატურა.

კომისიამ დაადგინა, ჩვენ მაინც პროტესტი განეაცხადეთ
და საარჩევნო კომპანია განვაგრძეთ. გატყობინებ ყოველ-
სავე და გთხოვ გამოაგზავნო ტელეგრამა და შენი თანხ-
მობა შემოგვითვალო. თუ წერილის მოწერასაც მოახერხებ,
ძალიან კარგი იქნება, რასაც გამოგზავნი, გამოაგზავნე
ჩემს სახელზე, ან „საქართველოს“ და „სახალხო საქმის“
ნომრებში სადაც, ამ საქმის თაობაზე წერილები იყო
დაბეჭდილი და იგივე ჩვენი პარტიის ორგანოს „ჩვენი რეს-
პუბლიკის“ ნომრები. მარად შენი თელი სახოკია.

წ. კ. მდგომარეობა ასეთია, რომ ამ დღეებში რუსეთის
დამფუძნებელ კრებისთვის არჩევნები შეიძლება საქართვე-
ლოს დამფუძნებელ კრებად გადაიქცეს უკვე ამიერკავკა-
სიის მთავრობის შედგენის თადარიგში არიან და შეადგი-
ნეს კიდევ. უნდა გითხრა, რომ ჩვენი პარტია, როგორც
ერთადერთი პარტია საქართველოში სეპარატისტულ იდე-
ების მქადაგებელ, საოცარის სისწრაფით იზრდება. თუ შენ
გასახელებდით, გასახელებდით იმიტომ, რომ ჩვენ თავისუ-
ფალ საქართველოს იდეა გეასუფლდგმულებდა და შენ, რო-
გორც ამ აზრის თავიდან ბოლომდე ურყეველად მქადაგე-
ბელი და პრაქტიკული განმახორციელებელი, თავში უნდა
მოქცეოდი ამ პარტიას ჩვენის პირველ საჯაროდ გამოსე-
ვლების დროს.⁵⁵

თელი სახოკიას ეროვნულ-რადიკალურ გლეხთა პარტი-
ასთან ურთიერთობა შემოიყარგლა წინასაარჩევნო საქმი-
ა-

⁵⁵ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
თელი სახოკიას ფონდი №1184.

ნობით. ამის შემდგომ, თედო სახოკია იწეებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას და პარაღელურად ლიტერატურულ-მთარგმნელობით და საგამომცემლო საქმიანობას აგრძელებს.

თავი V. თედო სახოკიას პირველი ემიგრაცია (1900 – 1905წწ.)

თედო სახოკიამ თავისი ცხოვრების სხვადასხვა მონაკვეთი ემიგრაციაში გაატარა. პირველად 1900-1905 წლებში მოუწია სამშობლოს დატოვება, ემიგრაციაში ყოფნისას ის სწავლობდა საფრანგეთში სორბონის უნივერსიტეტსა და პარიზის ანთროპოლოგიურ სკოლაში, პარალელურად სამეცნიერო მოღვაწეობას ეწეოდა, იღებდა მონაწილეობას ამავე სკოლის მიერ მოწყობილ სამეცნიერო ექსპედიციებში. 1902 წელს თედო სახოკია არსეულ იქნა რეიმსის (საფრანგეთი) აკადემიის წევრ-კორესპოდენტად, ხოლო 1904 წლის ერთ-ერთ სხდომაზე პარიზის ანთროპოლოგიური საზოგადოების საზღვარგარეთელ წევრ-კორესპოდენტად.

ემიგრაციაში ყოფნისას თედო სახოკიას ურთიერთობა ჰქონდა ემიგრაციაში მყოფ ქართველ საზოგადო მოღვაწეებთან, და საქართველოდან ემიგრაციაში წასულ ან სასწავლებლად მყოფ სხვა პირებთან. არჩილ ჯორჯაძესთან, გიორგი დეკანოზიშვილთან, მათთან ერთად მონაწილეობას იღებდა საქართველოს „სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის“ მიერ ორგანიზებულ საქმეებში. მათთან ერთად პარიზში არალეგალურად გამოშვებულ ქართულ გაზეთ „საქართველოს“ ერთ-ერთი თანარედაქტორია, აქტიურად თანამშრომლობს ამავე გაზეთის ფრანგულ გამოცემასთან „la Georgie“. აგრეთვე, ამავე გაზეთის საქართველოში შემოტანასა და გარცელებაშიც იღებს აქტიურ მონაწილეობას. პარტიის სხვა საქმეებშიც აქტიურადაა ჩართული.

1. პარიზის მსოფლიო გამოფენა. 1900 წელს პარიზში ტარდებოდა მსოფლიო გამოფენა ტექნიკისა და მეცნიერების სფეროში უმნიშვნელოვანესი მიღწევების აღსანიშნავად და მომავალი საუკუნის მეცნიერულ-ტექნიკური განვითარების დასაჩქარებლად. ექსპოზიცია 50 მილიონზე მეტმა ადამიანმა მოინახულა. ექსპოზიცია გაიხსნა 14 აპრილს და 10 ნოემბრამდე გაგრძელდა. გამოფენაში მონაწილეობის მისაღებად ჯგუფი საქართველოდანაც უნდა გამგზავრებულიყო. მნიშვნელოვანი იყო ის, თუ თედო სახოკია მოახერხებდა ამ ჯგუფის სახელით გამგზავრებას. მას, რა თქმა უნდა, აუნახდაურებდნენ მგზავრობის თანხას და გამოფენის დასრულებამდე ყოველთვიურად გარკვეულ გასამრჯელოსაც მისცემდნენ.

1900 წლის პარიზის გამოფენის ორგანიზატორებმა გამოფენაზე მიიწვიეს რაფიელ ისარლიშვილი, რომელიც ხელმძღვანელობდა საქართველოს წარმომადგენლობას პარიზში. იგი 15 მარტს გაემგზავრა, ხოლო გამოფენა გაიხსნა 14 აპრილს. ამ გამოფენაზე საქართველოსაც ჰქონდა თავისი კუთხე და იქ წარმოდგენილი იყო ისტორიულ-დოკუმენტური მასალა საქართველოს ისტორიის, ლიტერატურის, მეურნეობის, მკურნალობის, მესიკისა და სწავლა-განათლების სფეროებიდან.

ამასობაში სოხუმის „ქართული პარტიის“ სახელი უკვე სააშკარაოზე გამოდიოდა და ამიტომ აუცილებელი იყო თედო სახოკია დროებით მაინც გასცლოდა სოხუმს. 1900 წლის მსოფლიო გამოფენაში მონაწილეობის მიღება მის სახელს აქ, საქართველოში, დროებით მაინც უჩინოს გახდიდა, მეორეც, თედოს დიდ სურვილს – სწავლა გაეგრძელებინა რეალობად სახავდა.

ამდენად, თედო და მისი მეგობრები ყოველ ღონეს მიმართავენ. ამ გამოფენის ორგანიზატორებთან, წარმომად-

გენლობაში თედოც მოახვედრონ. ალექსნადრე მიქაბერიძემ შეძლო რაფიელ ისარლიშვილთან, საქართველოდან წარმომადგენლობის ორგანიზატორთან, მოლაპარაკება: „გადავრიე მთლად ბებერი, თედო, პარიზში წასვლა არ ავცდება და თვეში შეიღრვა თუმიანსაც დაგინიშნავენ“- აღნიშნავს თედო სახოკიას მისამართით გაგზავნილ წერილში ალექსანდრე მიქაბერიძე. მაგრამ იქვე დასძენს: „მაგრამ სოხუმის ქალაქის საქმეებმა კი რა ჰქნას. უშენობა მანდაურობას ძლიერ დაუტყო: შენი კორესპოდენტების ამბავზე, გოლიცინი თურმე ძლიერ ცხარობდა. როგორ, ჩემ წინოვნიკებს, ვინ ბუდავს რომ მიღანძლავსო და სხვა“.⁵⁶

თედო სახოკია 1900 წლის ივნისში უკვე პარიზშია, მას მსოფლიო გამოფენაში საქართველოს წარმომადგენლობის კორესპოდენტად ნიშნავენ, ე.ი. გამოფენის შესახებ კორესპოდენტები რეგულარულად უნდა გამოეგზავნა ქართული პრესისათვის.

თედოზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა პარიზის მსოფლიო გამოფენის ნახვამ, იმ კოლოსალურმა წინსვლამ, რაც მსოფლიო ცივილიზაციის განვითარებით იყო განპირობებული⁵⁷.

2. გაზუთი „საქართველო“ ეროვნული საკითხის საერთო გაგებამ, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური განვითარების პერსპექტივებზე შეხედულებების ნათესაობამ ბურჟუაზიულ-ეროვნული და რადიკალურ-ეროვნული მიმდინარეობის წარმომადგენლები გაერთიანებამდე მიიყვანა. 90-იანი წლების მეორე ნახევარში, განსაკუთრებით

⁵⁶ თედო სახოკიას მიმოწერა საზოგადო მოღვაწეებთან, ალექსანდრე მიქაბერიძის წერილი თედო სახოკიასადმი (1899-1904წწ.) - „საისტორიო მოამბე“, ტომი № 33-34. თბილისი, 1976, გვ. 54.

⁵⁷ თედო სახოკია. პარიზის მსოფლიო გამოფენა და ჩვენი ქვეყანა. - ჟურნალი „მოამბე“, 1900, №9, გვ. 24-34.

კი მის მიწურულს „მოამბის“ გარშემო თანდათანობით შემოიკრიბა ეროვნულ-რადიკალური და ბურჟუაზიულ-ეროვნული ინტელიგენციის ახალი თაობა: კიტა აბაშიძე, დაუთო ერისთავ-მდივნისა (განდევილი), გიორგი ზდანოვინი, იაკობ ფანცხავა (ფხა), ი. ცინცაძე. ამ პიროვნებათა გვერდით დგას თედო სახოკიაძე.

1896 წლიდან ვალერიან გუნიას რედაქტორობით გამოსვლას იწყებს „ცნობის ფურცელი“. გაზეთში თავდაპირველად საინფორმაციო ხასიათის ცნობები, განცხადებები იბეჭდებოდა. 1899 წელს ვალერიან გუნიამ გაზეთის დახურვა გადაწყვიტა. ამ დროს ამოქმედდნენ „მოამბის“ ახალგაზრდა პუბლიცისტები და გაზეთის რედაქტორ-გამომცემელი გახდა ალექსანდრე ჭყონია (1899-1900წწ.) მოგვიანებით კი, 1900 წლის დეკემბრიდან, ალექსანდრე ჯაბადარი.

მთავრობის ნებართვით, გაზეთის პროგრამა გაფართოვდა და მასში შესაძლებელი გახდა სხვადასხვა პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, ლიტერატურულ-კრიტიკული, პუბლიცისტური და სხვა სახის მასალების ბეჭდვა. „ამრიგად, – წერს გიორგი ლასხიშვილი, – როგორც იქნა, დაგვირგვინდა ჩვენი კარგა ხნის მოლოდინი და სურვილი საკუთარი გაზეთის დაარსების შესახებ.⁵⁸

ამ ჯგუფში შემავალ პოლიტიკურ გაერთიანებას თავდაპირველად „ცნობის ფურცელთა“ სახელით მოიხსენიებდნენ და „ცნობის ფურცლის“ ჯგუფს უწოდებდნენ. პოლიტიკურად ჯერ კიდევ ჩამოუყალიბებული პარტიის წარმომადგენელთა რიგებში არის თედო სახოკიაძე. მიუხედავად მისი საქართველოში არყოფნისა, როგორც ვიცით, ის პოლიტიკური დევნის გამო 1900 წლიდან საფრანგეთშია

⁵⁸ გიორგი ლასხიშვილი. მემკარები. თბილისი, 1992, გვ. 116.

და იქიდან აგზავნის კორესპოდენტებს გაზეთისათვის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მას თვეში ოთხი კორესპოდენცია უნდა გამოუგზავნა გაზეთისათვის, მიღებული პონორარით კი გაეგრძელებინა ცხოვრება და სწავლა.

გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ რედაქციის ირგვლივ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ სარბიელზე პარტიის ლიდერად არჩილ ჯორჯაძე გამოიკვეთა, რომელიც დაჯილდოებული გახლდათ შესაფერისი ორგანიზატორული უნარით, ჟურნალისტური ნიჭით, ღრმა თეორიული ცოდნითა და ანალიტიკური აზროვნებით. პარიზში მყოფი თედო სახოკია თავის „აგტობიოგრაფიაში“ არჩილ ჯორჯაძის შესახებ შემდეგს იგონებს: არჩილ ჯორჯაძეს ვიცნობდი, გიმნაზიაში როგორც პირველ მოსწავლეს, მაგრამ გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ თვალთაგან დამეკარგა... მაშინდელი მისი პოლიტიკური მიმართულება მერყევი იყო. ერთს რასმე გარკვეულ გზაზე ვერ შემდგარა, თითქოს კოსმოპოლიტობდა. ეროვნულ მსოფლმხედველობას გაუბოღდა, ჩამორჩენილობად მიაჩნდა ეროვნული იდეის გაზიარება, შორს იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის აზრი გაეზიარებინა, ეჭვებოდა, ქართველ ერს დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრება შესძლებოდა.⁵⁹

საქართველოს ჯგუფის პარიზში ჩასვლამდე, ფართო პროპაგანდა გაჩაღდა ახალი ქართული ორგანოს დაარსებისათვის. საქართველოს მრავალ კუთხეში გიორგი დეკანოზიშვილს თანამგრძნობი აგენტებისა და საერთოდ დაინტერესებული ქართული საზოგადოების ერთი ნაწილის მხარდაჭერის წყალობით 1902 წლის დასაწყისისათვის „ცნობის ფურცელთ“ 7000 მანეთამდე თანხა შეუკგრო-

⁵⁹ თედო სახოკია. აგტობიოგრაფია. – იხ.: თედო სახოკია კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 229.

კებიანთ. პირველ ხანებში ეს სავსებით საკმარისი იყო. კომიტეტმა თავის ორ წევრს, არნილ ჯორჯადეს და გიორგი დეკანოზიშვილს, დაავალა საზღვარგარეთ გამგზავრება და ქართული გაზეთის გამოცემა. კომიტეტის არნივეანი იმ მოსაზრებით იყო გამოწვეული, რომ ერთი აირნიეს, როგორც თეორეტიკოსი და იდეური მხარის ხელმძღვანელი, მეორე – როგორც ენერგიული ორგანიზატორი და დახელოვნებული პრაქტიკული მოღვაწე.“ არნილ ჯორჯადისა და გიორგი დეკანოზიშვილის ჯგუფს მესამე წევრიც მიუმატა, ეს იყო ასოთამწყობი მიხეილ კიქნაძე”,⁶⁰ - ამავე პერიოდში მათ შეუერთდა თედო სახოკია.

ახალი გაზეთის ორგანიზატორებმა გარს შემოიკრიბეს, ერთი მხრივ, იმხანად საზღვარგარეთ მყოფი ქართული ძალები, მეორე მხრივ, მჭიდრო ურთიერთობა დაამყარეს დასავლეთ ევროპელ და ფრანგ სოციალისტებთან, პოლიტიკურ მოღვაწეებთან, იქ მყოფ რუსეთის რევოლუციური პოზიციური მოძრაობის წარმომადგენლებთან.

„ანარქო-სინდიკალების გაზეთ „Action“-ის რედაქციამ მათ დაუთმო თავისი სტამბის კუთხე. მონმარტის ბულვარზე დაიქირავეს თავიანთთვის და რედაქციისთვის ბინა და იქ დაიწყო წინასწარი სარედაქციო თათბირები. გარდა ჩვენ მიერ გაგზავნილებისა, პარიზში იყვნენ ჩვენი თანამემამულენი თედო სახოკია, ექიმი ალექსი დიასამიძე, ზურაბ ავალიშვილი, ნოე ჟორდანი, რომელმაც „ერთი თუ ორი წერილი მოათაესა კავკასიაში მუშათა მოძრაობის შესახებ“⁶¹ და სხვა.

ამავე პერიოდიდან პარტიის რიგებში შედის თედო სახოკია, - აღნიშნავს გიორგი ლასხიშვილი თავის მოგო-

⁶⁰ გიორგი ლასხიშვილი. მემუარები. თბილისი, 1992, გვ. 139..

⁶¹ იქვე, გვ. 140.

ნებაში, „ხოლო თედო სახოკია მკვიდრად ჩაება საგაზეთო მუშაობაში“,⁶² „აქტიური მონაწილე და თანარედაქტორია მაშინ საფრანგეთში მეოფი ქართველების მიერ დაარსებული არალეგალურ გაზეთ „საქართველოსი“, რომელიც ქართულ-ფრანგულ ენებზე გამოდიოდა და (სხვათა შორის, ამ რედაქციას ეკუთვნის იმ ქართული შრიფტის ჩამოხმაც, რომელსაც დღემდე შეერჩენია „პარიზულის“ სახელწოდება). შრიფტი გარეგნული სილამაზის გარდა, არსებულ შრიფტთაგან დიდად განირჩეოდა ხვავიანობით და ჩამტეობით.⁶³ თედო სახოკია გაზეთ „საქართველოს“ გამოცემიდან მის დახურვამდე 1903 წლიდან – 1905 წლამდე, თანარედაქტორი და ერთ-ერთი აქტიური თანამშრომელია, ხოლო ამის შემდგომ პარტიის დაველებით ბრუნდება საქართველოში.

1903 წლის 1 მაისს გამოვიდა ახალი ქართული ეროვნულ-რევოლუციური გაზეთი „საქართველო“.

გაზეთის დაარსების მიზანი ჩამოყალიბებული იყო გაზეთის სარედაქციო წერილში „ქართულ თავისუფალ ორგანოს დაარსების საჭიროება“. საზღვარგარეთ გამოცემულ „საქართველოს“, ცხადია, ბევრად თავისუფლად შეეძლო ეთქვა სათქმელი, ვიდრე ცენზურის მარწეხებში მოქცეულ „ცნობის ფურცელს“, – ქართველი ხალხის იმეამინდელი მდგომარეობა უნუგეშო და მძიმე იყო. ქართველებს სხვისი დახმარების იმედი არც უნდა ჰქონოდათ, რადგან მას, ვისაც სიცოცხლე სურდა, თვითონვე უნდა მოეწყო თავისთვის. „საქართველო“ თავისუფლებისათვის ბრძოლის საკითხს სვამდა და მოკლედ ჭრიდა, რომ თავი-

⁶² გიორგი ლასხიშვილი. მეშუარები. თბილისი, 1992, გვ. 140.

⁶³ თედო სახოკია. ავტობიოგრაფია. – იხ.: თედო სახოკია კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 230.

სუფლება ხელგაუწმრევლად არავის ენიჭებოდა. თავისუფლებისათვის ბრძოლა კი უპირველესად ბრძოლისათვის მომზადებას მოითხოვდა. გაზეთს სურდა ფართო სჯაბაასი გაემართა დასავლთა შორის „ქართველი ხალხის მომავალი ეროვნული და სოციალური ორგანიზაციის“ შესახებ სათანადო პოლიტიკურ და ეროვნულ დაწესებულებათა შექმნის გზით. „საქართველოს“ სურდა გამოერკვია, რა ტკივილები აწუხებდა ქართველ ხალხს ან მის რომელიმე კლასს, „სხვადასხვა მიმართულების წერილების მოთავესების გზით, – წერდა გაზეთი, – „შევიძლებთ გავიგოთ, რას ფიქრობს მთელი საქართველო და არა ერთი რომელიმე მისი კუთხე. პროვინცია, წოდება და კლასი“. „საქართველო“ ფიქრობდა კავშირი დაემყარებინა რუსეთის სხვადასხვა პარტიასთან, „რათა რუსეთის ღიბერაღთა და სოციალისტთა პროგრამებში ქართველი ეროვნების შესახებ კითხვაც იყოს შეტანილი. ამ პერიოდიდან ქართულ პრესაში და საერთოდ, პოლიტიკურ სინამდვილეში, „ცნობის ფურცელი“-ს ჯგუფს „საქართველოსტები“ ეწოდათ, მათი ახალი ორგანოს სახელწოდების მიხედვით.⁶⁴

გაზეთის დაბეჭდვა აღვილი საქმე არ იყო, მაგრამ ამაზე მეტად რთულ საქმეს წარმოადგენდა გაზეთის ადრესატამდე მიტანა, ე.ი. გაზეთის საქართველოში გამოგზავნა. აღნიშნავს გიორგი ღასხიშვილი: „გამზადებული ნომრების შემოპარებისათვის რომ გაემზადნენ, აღმოჩნდა, რომ წინასწარ დასახული გეგმის მიხედვით მოქმედება არც ისე აღვილი იყო. ეს მეტად სარისკო საქმე აუცილებლად

⁶⁴ დიმიტრი შველიძე. პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში. ნარკვევი I. ფედერალისტები. თბილისი, 1993, გვ. 104.

მოითხოვდა მოხერხებულობას, საზრიანობას, გაბედულობას თუ გონებამახვილობას. ამასთან ერთად, იღბალიც თან უნდა შეშველებოდათ. საიდან გამოჩნდებოდა საფრთხე გაზეთის ცენზურის ხელში ჩავარდნისა, არავინ იცოდა. თანაც საზღვარგარეთიდან, როგორც საზღვაო, ისე სახმელეთო გზით ამხელა გზის უხიფათოდ გამოვლა სიკვდილსიცოცხლის საფრთხეს უტოლდებოდა”.

გაზეთების საქართველოში ადრესატამდე მისასვლელად ყველანიირ ზომებს მიმართავდნენ. თედო სახოკია აღწერს ამის შესახებ: „გვადრუცების ანუ ჩემოდნების ძირებს ისე ეავსებდით, რომ თვალთათვის შეუძმნეველი იყო. ყველა საქართველოში მომავალი ქართველისათვის – ქალი იქნებოდა თუ კაცი – უეჭველად უნდა გამოეტანებინა ახლადგამოსული „საქართველოს“ ნომრები. ერთ-ერთი ნომრის საქართველოში ჩამოტანა, რა თქმა უნდა, თედო სახოკიას უნდა ედო კისრად და მოახერხა კიდეც.

1903 წელს ზაფხულში თედო სახოკიამ კონსპირაციული გზით საქართველოში შემოიტანა პარიზში დაბეჭდილი არალეგალური ლიტერატურა გაზეთ „საქართველოს“ მორიგი ნომრები და კვლავ საფრანგეთში დაბრუნდა, რადგან გაიგო, რომ მას დაპატიმრებას უპირებდნენ.

1903 წელს დაწყებული გაზეთ „საქართველოს“ გამოცემა, გაგრძელდა 1905 წლამდე. სულ გამოიცა 25 ნომერი. გაზეთის გამოცემა შეწყვეტილ იქნა პარტიული საქმიდან გამომდინარე. პარტიის წევრებს უფრო რთული რევოლუციური (შეიარაღებული) გამოსვლებისათვის უნდა მოემზადებინათ ხალხი.

3. თედო სახოკია ჟენევის კონფერენციაზე (1904წ). გაზეთების „ცნობის ფურცლის“ სამი წლისა და „საქართველოს“ ერთი წლის მუშაობამ საკმაოდ ფართოდ დაა-

ყენა ეროვნული და სოციალური საკითხები და ხავსებით გამოარკვია ის, რომელზედაც უნდა აშენებულიყო პარტიის პროგრამა და პარტიის მუშაობა, ამიტომ, — იგონებს თედო სახოკიას თანამებრძოლი გიორგი ღლასხიშვილი, — ჩვენმა ამხანაგებმა საზღვარგარეთ საჭიროდ დაინახეს, ახრთა გაცვლა მოეხდინათ საქართველოს სხვადასხვა სარეწოლო პარტიის ჯგუფთა შორის იმის გასარკვევად, არის თუ არა ნიადაგი შეთანხმებული მოქმედებისათვის. რადგან ასეთი სურვილი საზღვარგარეთ ზოგიერთ ქვეყანაში იყო, კონფერენციის მოწვევა გადაწყდა და იგი კიდევაც შედგა 1904 წლის დასაწყისში ქალაქ უენევაში. „ამ კონფერენციას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა არა მარტო ჩვენი პარტიისათვის, არამედ საერთოდ, ჩვენი კაცობრიობის განვითარებისათვისაც. რადგან ამ კონფერენციის შესახებ ძლიერ ცოტა რამ იციან თვით პოლიტიკურმა პარტიებმაც“.⁶⁵

თავად თედო სახოკია ძალიან მოკლედ გადმოსცემს ამ კონფერენციის შესახებ, მაგრამ იმითაც, რასაც იგონებს, შესაძლებელია კონფერენციის სულისკვეთებასა და განწყობილებაზე სრული წარმოდგენა შეგვექმნას. 1904 წელს კონფერენციაზე მოწვეული იყვნენ, როგორც ქართველი სოციალ-ფედერალისტები, ისე ქართველი ანარქისტები (ვარლამ ჩერქეზიშვილი, მიხაკო წერეთელი და კომანდო გოგელია) და სოციალ-დემოკრატები. კონფერენციის მიზანი იყო, მონაწილეებს რაიმე საერთო ენა გამოენახათ საქართველოს ავტონომიის განხორციელების საქმეში, მაგრამ კონფერენციის მესამე დღეს სოციალ-დემოკრატების წარმომადგენლებმა დემონსტრაციულად დატოვეს სხდომა

⁶⁵ გიორგი ღლასხიშვილი. მემუარები. თბილისი, 1992, გვ. 140.

და საჯაროდ აღიარეს, საქართველოს ავტონომიისათვის ზრუნვა რეტროგრადობა და მტკნარი უაზრობააო! ამ კონფერენციის ოქმები შემდეგში გამოიცა პარიზში.

მოკლედ შეეხოთ კონფერენციის მსვლელობას. კონფერენცია გაიხსნა 1904 წლის 1 აპრილს ჟენევაში, მასში საზღვარგარეთ მყოფი ქართული პოლიტიკური ფრაქციები მონაწილეობდნენ. კონგრესის ინიციატორები ამ თავყრილობას უწოდებდნენ „საზღვარგარეთ მყოფ ქართველთა სხედასხვა მიმართულებათა წარმომადგენლების კონფერენციას“, თვით სოციალისტ-ფედერალისტები ჟენევის თავყრილობას თავიანთი პარტიის პირველ კონფერენციად თვლიდნენ. „საქართველოსტებმა“, როგორც მათ მოიხსენიებდნენ, გადწყვიტეს საზღვარგარეთ მყოფი ქართველი რევოლუციური ფრაქციის გაერთიანება. მათი მიზანი იყო გაერკვიათ: 1. რას ფიქრობდნენ ქართული რევოლუციური ფრაქციები ეროვნულ საკითხებზე; 2. შესაძლებელია თუ არა მათი გაერთიანება ეროვნულ ნიადაგზე, კერძოდ კი, საქართველოს ავტონომიის დროშის ქვეშ.

მოკლედ შეეხებით ამ ისტორიულად მნიშვნელოვან მოვლენას იმდენად, რამდენადაც კონფერენცია დაკავშირებულია თედო სახოკიას სახელთან, როგორც ზემოთ ვახსენეთ, თედო სახოკია ძალიან მოკლედ აღწერს ამ ისტორიულ ფაქტს, მაგრამ ამის შესახებ ვკებულობთ თავად ოქმების ჩანაწერებიდან, რომლებიც გამოაქვეყნა კონფერენციის შემდეგ გიორგი დეკანოზიშვილმა და გამოაგზავნა თბილისში. კონფერენციის მონაწილენი თავიანთი უსაფრთხოების დაცვის მიზნით მუშაობაში ჩაერთვნენ კონსპირაციული სახელებით და ასე მიმართავენ ერთმანეთს ოქმებშიც ასე არიან მოხსენიებულნი. „სხვა მონაწილეთა ვინაობა მაგალითად: გიორგი დეკანოზი, თედო

სახოკია, მიხეილ წერეთელი, და სხვები) უცნობია”.⁶⁶ აღნიშნავს მარკოზ ტულუში. კონფერენციის მონაწილე 21 წარმომადგენლიდან მხოლოდ რამდენიმე პირის ფსევდონიმი იყო ცნობილი, რაც შეეხება თედო სახოკიას, მისი ფსევდონიმი ყოფილა „ცანგალა”,⁶⁷ რის შესახებ ინფორმაციას ვხედებით დიმიტრი შველიძის გამოკვლევაში.

უენევის კონფერენცია უადრესად საყვრადღებო და მნიშვნელოვანი მოვლენა გახლდათ 1900-იანი წლების საქართველოს ისტორიაში, აქ მოიყარა თავი ქართულ პოლიტიკურ არენაზე მოქმედმა მიმდინარეობებმა. აქ იყვნენ „საქართველოისტები” – რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ კონფერენციის მუშაობას, აგრეთვე სოციალ-დემოკრატი მენშევიკები, ანარქისტები, ესერები, ეროვნულ-დემოკრატები. სოციალ-დემოკრატებმა მეორე დღესვე დატოვეს კონფერენცია და ამით ისინი დასცილდნენ ქართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, მეტიც, რამდენიმე წლის განმავლობაში უპირისპირდებოდნენ მას.

კონფერენციაზე დარჩენილმა პოლიტიკურმა ჯგუფებმა შეთანხმებას მიაღწიეს. ისინი გაერთიანდნენ საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის დროს ქვეშ და შექმნეს ბლოკისტური ტიპის პოლიტიკური ორგანიზაცია „საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტია”, ქართული სახელმწიფო უნდა ყოფილიყო ავტონომიური რესპუბლიკა, რომელიც გაერთიანდებოდა კავკასიის ფედერაციაში და შევი-

⁶⁶ მარკოზ ტულუში. გიორგი დეკანოზიშვილი (ცხოვრება და შემოქმედება) საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური სარევოლუციო პარტია (1901–1906წწ.). – უერნალი „კავკასიონი”, 1965, №19, გვ. 156.

⁶⁷ დიმიტრი შველიძე, გიორგი გაფრინდაშვილი. გიორგი დეკანოზიშვილი-მამულიშვილის დაბრუნება. თბილისი, 2010, გვ. 64.

დოდა რუსეთის კონფედერაციაში. ეროვნული ბრძოლა სოციალისტ-ფედერალისტების უპირველესი მიზანი ხდებოდა.

ჟენევის კონფერენციაზე ორგანიზებული პარტია, ფაქტობრივად, იმ ხანად საქართველოში მოქმედი ეროვნულ-რევოლუციური და ოპოზიციური მიმდინარეობის კონსოლიდაციის შედეგს წარმოადგენდა. ეს ჯგუფები პარტიული კუთვნილების მიხედვით სხვადასხვა იდეალსა და სოციალურ მიზნებს ემსახურებოდნენ და განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან. ავტონომისტი „საქართველოსტები“ სოციალიზმ-ფედერალიზმის მომხრენი იყვნენ, რაც, მათი აზრით, სოციალური და ეროვნული პრობლემების კომბინირებული გადაწყვეტის ნიმუშს წარმოადგენდა; ესერები მიწის სოციალიზაციის განხორციელებას ისახავდნენ მიზნად; ეროვნულ-დემოკრატები კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობის პოზიციაზე იდგნენ და კაპიტალიზმის განვითარებას უკავშირებდნენ საქართველოს მომავალს; ანარქისტები უსახელმწიფო სოციალური სისტემის განხორციელებას მიიჩნევდნენ იდეალად. აი, ეს განსხვავებული ჯგუფები გაერთიანდნენ ერთ ძირითად პუნქტში – ქართული სახელმწიფოს აღდგენისათვის ბრძოლაში ერთად უნდა ყოფილიყვნენ და ეს იყო ჟენევაში ქართველების თავყრილობის მიზეზიც და მიზანიც.⁶⁸

კონფერენციის მსვლელობისას სულ რვა საკითხზე იმსჯელეს. მიიღეს რეზოლუციები, რომელიც შეიძლება შევაფასოთ, როგორც საპროგრამო დოკუმენტები, რომელსაც იღებდა საბოლოოდ ჩამოყალიბებული სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია. ზოგიერთი რეზოლუცია ასე გამოი-

⁶⁸ დიმიტრი შველიძე, გიორგი გაფრინდაშვილი. გიორგი დეკანოზი-შვილი-მამულიშვილის დაბრუნება. თბილისი, 2010, გვ. 65-66.

ეწერებოდა: ფედერალისტებმა თავიანთ მთავარ მიზნად ოფიციალურად გამოაცხადეს საქართველოს დამოუკიდებლობა. აგრარულ საკითხებში მხარი დაუჭირეს მიწის სოციალიზაციას, ანუ მის დანაწევრებას გლეხთა თემებს შორის.

რეზოლუცია რევოლუციურ ორგანიზაციად აცხადებდა ქართველი სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიას, რომელსაც რევოლუციური, შეიარაღებული ბრძოლის გზით უნდა მოემზადებინა ხალხი „პოლიციასა და ჯართან შეტაკებისათვის“, განეხორციელებინა „სარევოლუციო რაზმების“ ორგანიზება ბიუროკრატიულ სამხედრო და სხვა დაწესებულებათა დასამხობ-აღმოსაფხერელად.⁶⁹

ბოლო რეზოლუცია გასუთ „საქართველოს“ აცხადებდა „ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტიის ორგანოდ“. უენევის კონფერენცია ღიად და თავისუფლად ამცნობდა საქართველოსაც, რუსეთის იმპერიასაც, ევროპასაც, რომ ამიერიდან „ცნობის ფურცელთა“ და „საქართველოსტების“ ეროვნულ-რადიკალთა ჯგუფებმა მიიღო ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტიის სახელი. გარდა ამისა უენევის კონფერენციაზე დამტკიცებულმა საპროგრამო დოკუმენტებმა დაასრულა პარტიის ჩამოყალიბების პროცესი.

1904 წლის 7 აპრილს, საღამოს, უენევის კონფერენციამ მუშაობა დაასრულა.

⁶⁹ დიმიტრი შევლიძე, გიორგი გაფრინდაშვილი. გიორგი დეკანოზიშვილი-მამულაშვილის დაბრუნება. თბილისი, 2010 გვ. 71.

თავი VI. თედო სახოკია და იარაღის შემოტანის საქმე საქართველოში (1905წ)

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელი მასალა, – თედო სახოკია და საზღვარგარეთიდან იარაღის შემოტანა საქართველოში 1905 წელს. (ერთი გვერდი 1905 წლის რევოლუციის ისტორიისა).⁷⁰ თედო სახოკიას გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი, რომელიც დათარიღებულია 1931 წლის 27 მარტით. ხელნაწერის მოცულობა შეადგენს 90 გვერდს. გადმოცემულია ცნობები 1905 წელს საქართველოში შემოტანილი იარაღის შესახებ. კერძოდ, საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის ხელმძღვანელობით, საფრანგეთში მყოფმა პარტიის ერთ-ერთმა ლიდერმა გიორგი დეკანოზიშვილმა საქართველოში მიმდინარე მოვლენების, /მოახლოებული რევოლუციის/ გათვალისწინებით იაპონიის სამხედრო ხელისუფალთა დახმარებით შვეიცარიაში შეძენილ იქნა (თოფები, თავისი ვაზნებით) იარაღი. საქართველოში, შავიზღვისპირა ზოლში პარტიის ლიდერებთან ერთად, ამ მისიას უშუალოდ ხელმძღვანელობდა თედო სახოკია.

თედო სახოკიას ხელნაწერში აღწერილი აქვს, საქართველოში სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ლიდერის გიორგი ღასხიშვილის, პარტიის წევრთა მიერ, იარაღის მისაღებად გაწეული საქმიანობა. დეტალურად აქვს აღწერილი იარაღის შეძენა, აგრეთვე გემ „SIRIUS-ის“ და მისი ეკიპაჟის წევრთა ისტორია. გემიდან იარაღის გადმოტვირთვა, წინასწარ მომზადებულ საწყობშივე დალაგება, შემ-

⁷⁰ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №261.

დღე გატანა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და ხალხის შეიარაღება; სარევიოლუციო კომიტეტების დაარსება ფოთში, ბათუმსა და სოხუმში.

თედო სახოკიას მოგონებაში, აღწერილი აქვს რეპრესიები და სადამსჯელო ოპერაციები. აგრეთვე, იმ პერიოდის მოვლენების ამსახველი საგაზეთო კორესპოდენციები, დამნაშავეთა დასჯისა და დაკავების სასამართლო პროცესები.

თედო სახოკია ამ საქმის შესახებ, მოვლენებს აგრეთვე აღწერს, თავის ავტობიოგრაფიაში მოკლედ. ეს ალბათ იმიტომ, რომ მას უკვე გამზადებული ჰქონია შემოადნობილი მოგონებანი გამოსაცემად, ერცელი მონოგრაფია, მიძღვნილი ამ უადრესად საინტერესო მოვლენისადმი „1905 წლის გაზაფხულზე გიორგი დეკანოზიშვილმა პარიზიდან თითქმის ყველა იქ მყოფი ქართველი გამოისტუმრა სამშობლოში, ზოგს რა დაავალა, ზოგს რა, ბოლოს ჯერი ჩემზე მოდგა. სამშობლოში ჩამოსულს უნდა მეკისრნა საზღვარგარეთიდან წამოსული იარაღის მისაღებად დახვედრება ხალხისა, და ამ იარაღის გადმოცლა შავი ზღვისპირის სხვადასხვა პუქტებში. ეს ჩემი გასაკეთებელი საქმე ჩემთვის უნდა გაეადვილებინა იმ გარემოებასაც, რომ შავი ზღვისპირის (სოხუმის) მცხოვრები ვიყავ და ამ ზღვის სანაპირო ადგილები და მკვიდრნი ჩემთვის ნაცნობნი და შინაურნი იყვნენ.

სამშობლოში დაბრუნებისთანავე გემის მოლოდინისა და მის მიერ წამოღებული იარაღის მისაღებად მზადების ამბავი გაუუზიარე ჩემს სკოლის ამხანაგს მიხეილ ესაკიას, რომელსაც ფოთის პორტის მუშათა შორის დიდი სახელი და გაუღენა ჰქონდა. სწორედ ამ პორტის მუშებს და მენავეებს უნდა მიეღოთ ამ საქმეში უშუალო და მხურვალე

მონაწილეობა: იმათის მეშვეობით უნდა გადმოტვირთულიყო საზღვარგარეთიდან მოსული იარაღი და დაპირიკებოდა ხალხს რევოლუციისათვის.

დავთარსე კომიტეტი ფოთის გარდა, ბათუმსა და სოხუმში. ბათუმში მოეწყო გაზეთ „Черноморский вестник-ის“ სტამბაში პარტიულ არაღელვალურ გამოცემათა ბეჭდვა, აქედან კი ხდებოდა ხალხში გაერცელება. მოეწყო სეხადასხვა ქალაქებში საჯაროდ მიტინგებზე გამოსვლა, აშკარად დაგმობა არსებულ წესწყობილებისა და მოთხოვნა ამ წყობილების შეცვლისა.

ამასობაში, პარტიის მიერ საზღვარგარეთ (ჰოლანდიაში) შეძენილმა სამანძიანმა ორთქლმავალმა გემმა „SIRIUS-მა“ საქართველოს ნაპირებს მოაყენა, პარტიის მიერ შვეიცარიაში ნაყიდი თოფები. გემს მიგებებულმა სანდლებმა იარაღის ნაწილი გადმოტვირთეს შავი ზღვისპირის სხვადასხვა ადგილას. გადმოტვირთული იარაღის ნაწილი მთავრობამ ჩაიგდო ხელში, სხვა ხალხს დაურიგდა.⁷¹

1905 წლისათვის საფრანგეთში მყოფი თედო სახოკია პარტიის დავალებით საქართველოში ბრუნდება. იმპერიის მაშტაბით მზადდება საყოველთაო რევოლუციური გამოსვლები. საქართველოშიც უნდა დაიწყოს რევოლუციისთვის მზადება, საჭირო იყო როგორც ცარიზმის საწინააღმდეგო პროპაგანდისათვის ხალხის შემზადება, ასევე იარაღი, რომელიც ხალხის საბრძოლო სულისკვეთებას რეალობად აქცევდა. საზღვარგარეთიდან წამოღებული იარაღის გადმოცლა შავი ზღვის სანაპირო პუნქტებში სწორედ თედო სახოკიას სკლამდვანელობით უნდა მომხდარიყო.

⁷¹ თედო სახოკია. ავტობიოგრაფია. – იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969. გვ. 234-235.

გიორგი ღლასხიშვილი თავის მემუარებში აღწერს პარტიის ამ საქმიანობას. კერძოდ, ის წერს: „1905 წელს ჩვენმა პარტიამ შეაჩერა გაზეთ „საქართველოს“ გამოცემა. იმავე დროს საზღვარგარეთიდან დაბრუნდა თედო სახოკია. გიორგი დეკანოზიშვილი ისევ პარიზში დარჩა და განაგრძობდა თავის სარევოლუციო მუშაობას. მთავარი საქმე, რომელსაც იგი მაშინ აკეთებდა, იყო იარაღის შოვნა და შეგროვება და შემდეგ მისი საქართველოში გამოგზავნა“.⁷²

გიორგი დეკანოზიშვილმა იმ პერიოდში საფრანგეთში მყოფი სხვადასხვა ქვეყნის რევოლუციურ პარტიებთან თანამშრომლობით მიადწია იმდენს, რომ კავშირი დაამყარა საფრანგეთში მყოფ იაპონიის სამხედრო ატაშე პოლკოვნიკ მოტოძირო აკაშისთან ჯერ კიდევ რუსეთ-იაპონიის ომამდე იაპონიის მთავრობამ გადაწყვიტა ფულითა და იარაღით დახმარებოდა რუსეთის იმპერიის რევოლუციურ და ოპოზიციურ, განსაკუთრებით კი დაპყრობილი ხალხების ეროვნულ-პოლიტიკურ პარტიებს. მიზანი იყო ნიკოლოზ მეორისათვის გაეხსნათ მეორე ფრონტი“.⁷³

იაპონური ფულით ეწეობოდა სრულიად საიმპერიო მასშტაბის რევოლუციურ-ოპოზიციური პარტიების კონფერენციები, გამოიცემოდა ჟურნალ-გაზეთები და რუსეთის ტერიტორიაზე იგზავნებოდა არალეგალური ლიტერატურა, ყიდულობდნენ დიდძალ იარაღს, რომელთა რიცხვში გიორგი დეკანოზიშვილის მიერ შეძენილი საბრძოლო იარაღიც (თოფები, თავისი ვაზნებით) შედიოდა.

⁷² გიორგი ღლასხიშვილი. მემუარები. თბილისი, 1992, გვ. 176-177.

⁷³ დიმიტრი შველიძე, გიორგი გაფრინდაშვილი. გიორგი დეკანოზიშვილი-მამულისძის დაბრუნება. თბილისი, 2010, გვ. 77.

1905 წლის ივლისის შუა ხანებისათვის პოლკოვნიკ მოტოძირო აკაშისაგან მიღებული ფულით, გიორგი დეკანოზიშვილი იარაღის დასამზადებლად აძლევს შეკვეთას და პარალელურად გემის შეძენასა და საქართველოში იარაღის შემოტანისათვის მზადებას იწყებს. ეს სწორედ ის პერიოდია, როდესაც თელი სახოკიაც პარტიის დავლებით უკვე საქართველოშია.

გიორგი დეკანოზიშვილმა საიდუმლოდ შეიძინა „ექტრულისის“ ტიპის 8 000 თოფი და 1 მილიონ 200 000 ვაზნა, აგრეთვე გემი „SIRIUS“. ამ პერიოდში იაპონელი აკაშისაგან დახმარებაც შეწყდა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ რუსეთ-იაპონიის ომი დამთავრდა რუსეთის დამარცხებით. იაპონიის სამხედრო ატაშე რუსეთ-იაპონიის 1905 წლის 5 სექტემბრის ზავის შემდეგ, ერთი კვირის განმავლობაში, გაწვეულ იქნა საფრანგეთიდან, მისი ფინანსური დახმარება რუსეთის პოლიტიკური პარტიებისადმი შეწყდა და გიორგი დეკანოზიშვილიც მატერიალური დახმარების გარეშე დარჩა.

გიორგი დეკანოზიშვილს ამ გეგმის სისრულეში მოსაყვანად სჭირდებოდა გემის მთლიანი ეკიპაჟი, ამისათვის კი თანხა უკვე აღარ ჰქონდა. დახმარებისათვის მიმართა. საფრანგეთში მყოფ ქართველ კაპიტალისტ ბესარიონ დოღობერიძეს, რომლისაგან უარი მიიღო. აგრეთვე მიმართა და იარაღის გაყოფის სანაცვლოდ, დახმარება სთხოვა საფრანგეთში მყოფ სომეხ „დაშნაკებს“ მაგრამ მათგანაც უარი მიიღო. რჩებოდა „ექსპროპრიაციის აზრი“ საფრანგეთში მყოფი ქართველი იაკობ ზუბალაშვილის მიმართ, მაგრამ ეს ეგრეთწოდებული „ექსპროპრიაცია“ იღბლიანად დამთავრდა, მან ამ საქმისათვის 25 000 ფრანკი გაიღო, „თემცა უხერხულ მდგომარეობაში კი წააგდო სოციალ-

ლისტ-ფედერალისტთა პარტიის ლიდერები. ამის შესახებ თავად თედო სახოკია წერდა გიორგი ლეკანოზიშვილს ბათუმიდან 18 ნოემბერს: „თქვენ რომ ულტიმატუმები დაგიდვიათ, ის კაცი ჩვენთან ძალიან კარგად იქცეოდა. აქამდე იმით ვიბრუნებდით სულს. სამწუხაროა, რომ შენ არაფერი იცოდი და იმასთან სირცხვილში ჩავარდი. არა უშავს, გამოვასწორებთ და ბოდიშს მოვუხდით მასთან ყოჩაღად კი მოქცეულხარო“.⁷⁴

ამ საქმის დასრულებისა და გემის საქართველოში მშეიდობიანად გამომგზავრების შემდეგ უნდა დაწყებულყო ყველაზე უმთავრესი, გემის დახვედრა და იარაღის მიღება.

სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ლიდერი გიორგი ლასხიშვილი აღწერს იარაღის მისაღებად გაწეულ საქმიანობას. „იარაღის მისაღებად შესფერისი ორგანიზაცია მოვაწყვეთ და საჭირო თადარიგი დავიჭირეთ. შემუშავებული იყო გეგმა, როგორ უნდა მომხდარიყო გემიდან იარაღის გადმოტვირთვა, წინასწარ მომზადებულ საწყობშივე მისი დალაგება, შემდეგ გატანა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და ხალხის შეიარაღება. მთავარი ზედამხედველობა დაევალა მიხა ესაკიას, რომელიც მაშინ ფოთში ცხოვრობდა: თბილისიდან გავგზავნეთ თედო სახოკია და ვლადიმერ ლორთქიფანიძე: თან გავაყოლეთ ერთი მეტად გამოცდილი მარჯვე მომუშავე სპირიდონ ნორაკიძე“.⁷⁵

⁷⁴ მარკოზ ტულუში. გიორგი ლეკანოზიშვილი (ცხოვრება და შემოქმედება) საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური სარეოლუციო პარტია (1901-1906წწ.). - ჟურნალი „კავკასიონი“, 1965, №19, გვ. 142.

⁷⁵ გიორგი ლასხიშვილი. მემუარები. თბილისი, 1992, გვ. 177.

ბათუმში სპეციალური დავალებით თედო სახოკია და აგრეთვე ფედერალისტური პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი ალექსანდრე ჯაბადარი შეხვედრას მართავენ იმ პეროდში ბათუმში სამხედრო სამსახურში მომსახურე დავით კლდიაშვილთან. როგორც ცნობილია, დავით კლდიაშვილს დიდი გავლენა ჰქონდა ჯარისკაცებსა და სხვა პირებთან. მართალია შეხვედრის შემდეგ, რაიმე მნიშვნელოვანი დახმარება მიუღოთ დავით კლდიაშვილისაგან, არ ჩანს, მაგრამ რწევა-დარიგება და თანადგომა აშკარა იყო.

სარეგულაციო კომიტეტი, ფოთს გარდა, ბათუმსა და სოხუმშიც დაარსდა. ბათუმში გაჩეთ "Черноморский вестник"-ის რედაქციის სტამბაში იბეჭდებოდა აგრეთვე პარტიის არალეგალური გამოცემები, საიდანაც ურიგდებოდა ხალხს.

ყოველივე ზემოთქმულს დავსძენ იმასაც, რომ ხდებოდა ხალხის შემზადება, დაიწყეს სხვადასხვა ქალაქში მიტინგების მოწყობა. ამ პროცესებში თედო სახოკიას როლი განსაკუთრებით გამოიყვება, მისი მოქმედება უტყუარი სინამდვილით არის აღწერილი მისსავე წერილში, მეუღლე ნადე სახოკიასადმი. (ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყვნენ დაქორწინებულნი) 1905 წლის 24 ივლისს თედო სახოკია წერს: „კარგო ნადე! ძალიან დამიგვიანდა ჩემი ამბის მოწოდება, მიზეზი ერთის ადგილიდან მეორეში მუდმივად გადასვლა, მოუსვენარი ცხოვრებაა, მაპატიე“.⁷⁶

ხოლო შემდგომ წერილში ატყობინებს; რომ 1905 წლის 4 ნოემბერს მიტინგს მართავენ ფოთში. ის, რომ წერილის ადრესატი, ერთიანად გამოკიდებულია შავიზღვისპირა ზოლის ქალაქებს, ამ წერილიდან კარგად ჩანს. წერილი

⁷⁶ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №705.

გამოგზავნილია ბათუმიდან ბანძაში, ატეობინებს, მიტინგი იმართება ფოთში, თვითონ სოხუმშია და წერილის დაწერისთანავე მიდის აბაშაში. საჭიროდ ჩაეთვაღლე წერილის უცვლელად გადმოღება.

„ჩემო ნადე, 10 იმ თვეს მივიღე შენი წერილი, მაგიერი იმ დღესვე გამოგზავნე. მე კი სოხუმში წავედი და გოხოვე მანდედან მოგეწერა, მაგრამ მერე გზები შეიკრა და მგონი ჩემი წერილიც დაიკარგა და შენიც, გწერდი მალე ნახვას, მაგრამ ეგზომ აქამდე შორს მამყოფა. ხეაღლამ ფოთში მივდივარ, კვირას მანდ მიტინგს ვმართავთ და ან იმავე დღეს ან მეორე დღეს გამოგწევ პირდაპირ შენსკენ. მენქარება და მეტს ჯერჯერობით ვერას გწერ - მე კარგად ვარ და იმედია, შენც კარგად დამხვდები. კარგად და ბედნიერად იყავ ჩემო კარგო, ჩემო კარგო ნადე. შენი თედო. აბაშაზე მივდივარ“.⁷⁷

ასეთ პირობებში ხდება იარაღის მისაღებად მზადება. 1905 წლის 22 ნოემბერს ფოთის ნავსადგურთან, მიცემული ინსტრუქციისა და შებუშავებული გეგმის მიხედვით, გემი განერდა, ფოთის სანაპიროდან 20 კილომეტრის მანძილზე მის დასახვედრად თანახმად წინასწარი შეთანხმებისა, გემიდან იარაღის გადმოსატვირთად ნავეები იდგა.

მიუხედავად ხელშეშლუანელობისა და პარტიის მიერ ამ საქმის გასაიდუმლოებისა, რუსეთის ხელისუფლებას და სპეცსამსახურებს უკვე პქონდათ ინფორმაცია საქართველოში იარაღის შესაძლო შემოტანის შესახებ. რუსული ესკადრა ესწრაფოდა ამ იარაღის ხელში ჩაგდებას.

⁷⁷ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №707.

ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, ძნელი აღმოჩნდა იარაღის მიღების მისაღების პროცესის გასაიდუმლოება. ამას დაემატა საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის აქტიურობა, რათა თვითონ ჩაეგდო ხელში ეს იარაღი, ამისათვის პარტიამ ყველანიირ ხერხს მიმართა, - დარაზმა ხალხი სოციალ-ფედერალისტების წინააღმდეგ არ დაზოგა არანაირი საშუალება, რათა მოეხდინათ არეულობა, ამით ესარგებლათ და ეს იარაღი მათ ხელში აღმოჩენილიყო.

გემ “SIRIUSI-დან” იარაღის ნაწილი გადმოცადეს. ცუდი ორგანიზებულობის გამო გემის კაპიტანი იძულებული გახდა, მეორე ნაწილი ზღვაში გადაეყარა, როგორც შეთანხმებულნი იყვნენ წინასწარ. გადმოცლილ იქნა 4 500 თოფი და მათი სამყოფი ვაზნები, რაც ნაიბარა ფოთის ნავსადგურში ამ ოპერაციისთვის დაქირავებულმა სამმა სანდალმა. ხოლო დანარჩენი იარაღის ჩაბარება ევალეობდა ბათუმის საორგანიზაციო კომიტეტს, რომელმაც სრული უპასუხისმგებლობა გამოიჩინა, - დატოვა ადგილი და “SIRIUS-ის” არ დაახვედრა საჭირო (სანდალი) ნაღვი.

ამდენად, “SIRIUS”-ის კაპიტანი გემის მოსალოდნელი დაკავების საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით დარჩენილ იარაღს, 3 500 ცალ ერთეულს თავისი ვაზნებით, ყრის ზღვაში და გადის სამშვიდობოს.

დასრულდა ოპერაცია, სანახევროდ გადმოცლილი იარაღის ნაწილიც რუსი ჯარისკაცების ხელში აღმოჩნდა.

თედო სახოკია ამ ოპერაციის წარუმატებლობას სოციალ-დემოკრატებს აბრალეხს. ამის შესახებ მას აღნიშნული აქვს ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში. კერძოდ, თედო სახოკია თვლის, რომ სოციალ-დემოკრატებმა მოლაღატეობა გამოიჩინეს, რადგან სწორედ ისინი შეეცადნენ

იარაღს დაპატრონებოდნენ. შედეგების შესახებ თეოდო სახოკია წერს გიორგი დეკანოზიშვილისადმი გაგზავნილ წერილში, რომელიც 1906 წლის 4 იანვრით არის დათარიღებული და ინახება გიორგი დეკანოზიშვილის პირად არქივში, საფრანგეთში.⁷⁸ აღნიშნავს: „რა სისაძაგლეს არ მიმართეს (იგულისხმება სოც-დემოკრატები) ოღონდ ჩვენთვის ხელი შეეშალათ, რუსის მთავრობა ხელს არ გვიშლიდა იარაღის გამოტანაში, მხოლოდ ესენი გვიშლიდნენ. იმ გადარჩენილი იარაღის შესახებ ხალხს ეუბნებიან, იმიტომ მოიტანეს ფედერალისტებმა, რომ თავადებს დაურიგონ და ხალხი გაუღიგონო. ჩვენმა ხალხმა ამ იარაღის მიღების დროს ნამდვილი ეკლურობა გამოიჩინა: არც დისციპლინა, არც შეგნება თუ რისთვის მოვიდა. თავისუფლების ღირსი არა ეყოფილვართ მეთქი, რამდენჯერმე ეთქვი“.⁷⁹

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ქართველ სოციალ-დემოკრატთა ანტიეროვნული, მოღალატეობრივი საქმიანობის წყალობით, რუსეთის „ოხრანკამ“ შეძლო იარაღის გამოტანასთან დაკავშირებული დეტალების გარკვევა და ბროშურის სახით რუსულად გამოსცა კიდევ ამ საქმის გამოძიების მასალები. აღნიშნული ბროშურა ქართულად თარგმნა და ბერლინში გამომავალ ქართულ ემიგრანტულ ჟურნალ „ქართველი ერის“ 1944 წლის №8-9-ში გამოაქვეყნა ემიგრა-

⁷⁸ მარკოზ ტულუში. გიორგი დეკანოზიშვილი (ცხოვრება და შემოქმედება) საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური სარევოლუციო პარტია (1901–1906წწ.). – ჟურნალი „კავკასიონი“, 1964, №19, გვ. 128.

⁷⁹ ლევან ურუშაძე. გიორგი დეკანოზიშვილის პოლიტიკური ბიოგრაფიისათვის („საქართველოს თავისუფლების ღიგა“ და ქართველ სოციალ-ფედერალისტთა პარტია (1890–1906წწ.). – ჟურნალი „საისტორიო ვერტიკალები“, 2007, №13, გვ. 15.

ციაში მოღვაწე გამოჩენილმა მეცნიერმა და პოლიტიკურმა მოღვაწემ ვიქტორ ნოზაძემ.

1905 წლის იარაღის შემოტანის საქმის გამოძიება დიდხანს გაგრძელდა (1906-1908წწ). ამავე პერიოდში თედო სახოკიამ შექმნა ოჯახი და პარალელურად აგრძელებდა სამეცნიერო მოღვაწეობას.

თავი VII. თედო სახოკია სოხუმში (1905-1908წწ.)

1905-1908 წლებში თედო სახოკია რჩება სოხუმში და იქ აგრძელებს ცხოვრებას თავის მშობლიურ სახლში. ეს განპირობებულია არა მისი სურვილით, არამედ იმით, რომ მისი საქმე სასამართლო გამოძიების პროცესში იყო.

თედო სახოკიას სოხუმში ცხოვრების პერიოდს დაემთხვა ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, როგორიც იყო სოხუმის ეპისკოპოსად კირიონის (ერში გიორგი საძაგლიშვილის) დანიშვნა, რასაც მიესალმა ქართველი საზოგადოება, რადგანაც ამ კუთხეს ყველაზე მეტად ესაჭიროებოდა ქართული საქმის ერთგული გულშემატკივარი სასულიერო თუ საერო პირი. თედო სახოკია არაერთგან აღნიშნავს კირიონის შესახებ, როგორც საზოგადოების ის ნაწილი, რომელიც მიესალმა კირიონის აფხაზეთში მსახურებას.

საქართველოში ხალხის გამოფხიზლების, რევოლუციური აქტიურობის, არსებული წყობილების წინააღმდეგ შეურიგებლობის გამოხატულებას წარმოადგენდა ხილულად, ყველას დასანახად იარაღის შემოტანა. რუსეთის ხელისუფლება ამას არ შეურიგდებოდა და აკი, აწია კიდევც საქართველოს შავბნელი რეაქცია 1905-1906 წლებში.

1905-1906 წლების რევოლუციური გამოსვლები დადამავლობისკენ იხრებოდა, იმპერიის მაშტაბით დაიწყო რეპრესიები, რომელსაც მოწინავე ინტელიგენციის მსხვერპლის გარეშე არ ჩაუვლია. ამის დასტურია შაფრაზმელების მიერ პედაგოგ შიო ნიტაძის მოკვლა, აგრეთვე ცნობილი იურისტისა და ეთნოგრაფის ილია ჭავჭავაძის მეგობარ

ნიკო ხიზანიშვილის მეკვლელობა და ა.შ. უცხოეთში გადაიხვეწნენ: მიხეილ ჯაფახიშვილი, გერონტი ქიქოძე – რომელიც შემდგომ წლებში ემიგრაციაში ხელებოდა, მეგობრობდა თედო სახოკიასთან და მოგონებაც უძღვნა ამ შეხვედრებს. ამავე პერიოდში გადაასახლეს აფხაზეთის ეპარქიაში ახლად დანიშნული ეპისკოპოსი კირიონი, ქუთაისის ციხიდან გაქცევით უშველა თავს ლეო შენგელიამ.⁸⁰

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია იმ პირთა საბრალდებო საქმის მოკლე აღწერილობა, ვინც მონაწილეობას იღებდა საზღვარგარეთიდან საქართველოში შემოტანილი იარაღის შესახებ.

თავად თედო სახოკია აღნიშნავს: „საქმე განსახილველად გადაეცა სასამართლო ორგანოებს, თბილისის სასამართლო პალატამ სასამართლო პალატის წევრის ბოგოლოვსკის თავმჯდომარეობით და ამავე პარტიის წევრის და წოდებათა წარმომადგენელ სოხუმის ქალაქის თავის ნიკო თავდგირიძის, ქალაქ სოხუმის ექიმის ბარსკისა და ესტონელთა სოფლის მამასახლისის მონაწილეობით. ქალაქ სოხუმში გაირჩა საზღვარგარეთიდან თოფებისა და სხვა საბრძოლო იარაღის კონტრაბანდად შემოტანის საქმე.

სასამართლო პროცესზე პასუხისგებაში მიცემულ თედო სახოკიას იცავდნენ პეტერბურგიდან ჩამოსული ვეკილები: ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი და დავით ერისთავი, ხოლო სოციალ-ფედერალისტთა პარტიის მხრიდან ვეკილები გიორგი გვახაია და იოსებ ბარათაშვილი.

⁸⁰ ვალერი სილოგავა, კახა შენგელია. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან „ყარდების რევოლუციის“ ჩათვლით. თბილისი, 2007. გვ. 241.

1907 წლის 19 სექტემბერს თბილისის სასამართლო პალატამ დაადგინა: თედო სახოკია დამნაშავედ იქნას ცნობილი საზღვარგარეთიდან იარაღის შემოტანის საქმეში, რისთვისაც იგი გადასახლებულ იქნას კიმბირში სამუდამოდ საცხოვრებლად.

თედო სახოკიას ბრალეულობის გამო გამოტანილი განაჩენი ვექილებმა საკასაციო წესით გაასაჩივრეს უმაღლეს ინსტანციებში, ხოლო თედო თავდების ქვეშ გათავისუფლებულ იქნა კიხიდან, მას სოხუმის დატოვება და სხვა აღგილას საცხოვრებლად გადასვლა აეკრძალა.

სწორედ ამ მოვლენების სასამართლო გარჩევისა და მისი გასაჩივრების მოლოდინის გამო რჩება თედო სახოკია საქართველოში, აფხაზეთში.

კიხიდან დროებით გამოშვებული თედო სახოკია სულ მოკლე ხანში ქმნის ოჯახს, ცოლად ირთავს სამეგრელოში ცნობილი სასულიერო პირის დეკანოზ ანტონ კეკელიას ქალიშვილს. რა თქმა უნდა მათი ქორწინება ურთიერთშორის დიდი ხნის მეგობრობით და სიყვარულით იყო გამტკიცებული.

თედო სახოკიამ და ნადე კეკელიამ, ქორწინების შემდეგ, გააგრძელეს ცხოვრება სოხუმში. თედო სახოკია დროებით ქალაქის თვითმართველობაში იწყებს მუშაობას. მეუღლე ნადე კეკელია კი აგრძელებს მუშაობას სკოლაში, სადაც ადრე დაოჯახებამდე მუშაობდა.

ამ პერიოდის მოგონებებს ვხვდებით იპოლიტე ვართაგაეასთან, იხსენებს: „ერთ დღეს მესტუმრა თედო თავისი მეუღლით, ძალიან ვამიხარდა თედო სრულებით არ გამოცვლილა. ყოჩაღად, ჯანმრთელად, მხიარულად გამოიყურებოდა. ბევრი ვილაპარაკეთ სხვადასხვა საკითხებზე. მე

რამდენიმე შეკითხვა მიეცემა 1905 წლის რევოლუციის მსვლელობის შესახებ ჩვენში. შევატყვე, დიდი სიამოვნებით არ მპასუხობდა. ამ პერიოდის გახსენების დროს მას სახეზე (განსაკუთრებით თვალეებში) აღებუტდებოდა ჭმუნვა. სევდა ეტყობოდა, რომ თედოს არ უნდოდა რევოლუციის საკითხებზე, მეუღლის თანდასწრებით ელაპარაკა, როდესაც თედოს მეუღლე ცოტა ხნით მეორე ოთახში გაიყვანა ჩემმა ცოლმა, თედომ ნალეღიანად მითხრა, რომ ამ ეპიზოდის შესახებ წარმოებს ფართო გამოძიება, რომ მის წინააღმდეგაც წარმოებს გამოძიება, რაც თითქმის დამთავრებულია და პროცესიც მალე დაინიშნება. „მეო – თქვა თედომ, – არ ამცდება თუ კატორღა არა, გადასახლება მაინც. საშინელი სისუფელე ჩავიდინე – ცოლი შევიირთე. ამ საბრალოს ბედი, მტანჯავს, მე ჩემს თავზე არც კი ვფიქრობ“.⁸¹

ამის შემდეგ, რამოდენიმე თვეში განახლდა საქმის გამოძიება. თედო სახოკია დაკავებულ იქნა 1907 წელს სოხუმის ციხეშია.

მოგვეყავს ამონარიდი ალექსანდრე მიქაბერიძის მონოგრაფიიდან, თედო სახოკია /მოგონებანი/ „საქმე, რომელმაც თითქმის ერთ წელიწადს გასტანა, საბოლოოდ სენატში გადაწედა. ამ ხნის განმავლობაში თედო ხშირი სტუმარი იყო ქალაქის თავ ნიკო თავდგირიძისა და სოხუმის ოლქის უფროს ლავან ჯანდიერის ოჯახებისა.

ნიკო თავდგირიძის ბინაზე ცხოვრობდა სოხუმის ცნობილი ბოქაული პლატონ მიქაბერიძე, რომელიც ლევან ჯანდიერის ოჯახშიც ხშირად დაიარებოდა. ნიკო თავდგირიძის და ლევან ჯანდიერის მეუღლეებს არაერთხელ

⁸¹ იპოლიტე ვართაგავა. თედო სახოკია. – იხ.: იპოლიტე ვართაგავა. მოგონებანი ნაწილი II. თბილისი, 1962, გვ. 322-323.

უთხოვიათ პლატონ მიქაბერიძისათვის, თუ პეტერბურგიდან თედო სახოკიას საკასაციო საქმეზე უარყოფითი პასუხი მოვიდოდა, რაც მის ციმბირში ეტაპით გაგზავნას გულისხმობდა, იქნებ როგორმე მოეხერხებინათ მისთვის საზღვარგარეთ გამგზავრება და ამ გზით თავის შველა.

პლატონ მიქაბერიძე ორივეს ჰპირდებოდა, რომ იგი იმდენად პატივს სცემდა მათ და თედო სახოკიას, რომ მათ თხოვნას სიამოვნებით შეასრულებდა, ამის შესახებ მათაც უმაღლ მოახსენებდა.

ლეკან ჯანდიერის მეუღლე და ნიკო თავდგირიძე ღრმად იყვნენ დარწმუნებულნი, რომ პლატონ მიქაბერიძე თავის დაპირებას პირნათლად შეასრულებდა და ამრიგად, თედო სახოკია მოსალოდნელ სასჯელის ზომას თავს დააღწევდა და როგორმე მოახერხებდა საზღვარგარეთ საიდუმლოდ წასვლას.

თედო სახოკიას შესახებ საკასაციო საწივარი სენატმა უცვლელად დატოვა. ამრიგად, თბილისის სასამართლო განაჩენი სისრულეში უნდა მოეყვანათ.

სოხუმის ბოქაულმა პლატონ მიქაბერიძემ მიიღო მოწერილობა, რომლითაც მას ევალებოდა თედო სახოკიას დაპატიმრება და მისი ეტაპით ციმბირში გაგზავნა სასჯელის მოსახდელად.

პლატონ მიქაბერიძე დაუყოვნებლივ გაეშურა თედო სახოკიას ბინისკენ სრული იმედით, რომ თედო სახლში დახვდებოდა და იქვე დააპატიმრებდა. დაგეშილ ბოქაულს იმედი გაუცრუვდა, თედო სახლში ჯერ კიდევ არ დაბრუნებულყო.

თედოს სახლობამ ბოქაულს განუცხადა, რომ თედო დიდაადრიან სახლიდან გავიდა და ამჟამად თვითმმართველობაში იქნება. ბოქაული მიქაბერიძე ელვის სისწრაფით

ქალაქის თვითმმართველობის შენობისკენ გაეშურა. მთხოვნელთა მისაღებ დარბაზში თედოს ადგილი კუთხეში დაეჭირა და გახეთს კითხულობდა ქალაქის თავის ნახვის მოლოდინში. ბოქაულმა მოკრა თვალი თუ არა კუთხეში მჯდომ თედოს, ხმამაღლა შეჰყვირა:

„თქვენ დაპატიმრებული ხართ! აი, მოწერილობა თქვენი დაპატიმრების შესახებ.“

თედო სახოკია, რა თქმა უნდა ძალაუფლებურად უნდა დამორჩილებოდა ბოქაულის ტლანქს და უხეშ განკარგულებას.

1908 წლის გასულს თედო სახოკია ეტაპით გაამგზავრეს შორეულ ციმბირში, ირკუტსკში, ვერხოლენსკის მაზრის სოფელ ტუტურში, სადაც უნდა დამკვიდრებულიყო და მოეხადა სასჯელი.

თედო ციმბირში ცხოვრობდა ციმბირშივე გადასახლებულ ერთ-ერთ ქართველთან. მართალია, სასმელ-საჭმლით სრულად უზრუნველი იყო, ჟურნალ-გაზეთებიც თუ შერეული დაგვიანებით, მაინც დროგამოშვებით მოდიოდა, მაგრამ სამშობლოში დაბრუნების სურვილი ტყვეს დღითიდღე უძლიერდებოდა.

ციმბირისგან თავის დაღწევას თედო როგორმე მოახერხებდა, მაგრამ საგზაო ფულის უქონლობა ხელს უშლიდა, მის განუყრელ სურვილს სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

თედო სახოკია დეპეშას უგზავნის საქართველოში თავის მეგობრებს იაკობ გოგებაშვილს და თედო ჟორდანიას სთხოვს დეპეშით ხუთ-ხუთი თუმანი გადაუგზავნონ. ციმბირში საქმე გაიხარხა, თედომ საჭირო ზომები მიიღო იმისთვის, რომ ციმბირის ადმინისტრაციას შეეუმნეკლად დასხლტომოდა და საქართველოში გამომგზავრებულიყო.

თედო სახოკია საგანგებოდ ჩავიდა ქალაქ ირკუტკსში, სადაც თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა ჩვენს თანამემამულე ნესტორ კალანდარიშვილს, გაეცნო მას და თავისი საიდუმლო გაანდო.

ნესტორ კალანდარიშვილი თანაგრძნობით შეხვდა თედოს გადაწყვეტილებას, შეუდგინა ფიქტიური პასპორტი, საქართველოში დაბრუნების ნებართვის ქაღალდი და თავისი ღოცვა-კურთხევით გაისტუმრა სამშობლოში გაციმბირებული რევოლუციონერი.

თედო თბილისში ჩამოვიდა, რათა თავისი ნაცნობ-მეგობრები მოენახულებინა, შემდეგ კი საზღვარგარეთ გასამგზავრებლად თადარიდს შესდგომოდა.

სწორედ იმ დროს, როცა თედო სახოკია ციმბირიდან სამშობლოში ჩამოვიდა, თბილისის საპოლიციო ნაწილს განაგებდა სოხუმიდან გადმოყვანილი პლატონ მიქაბერიძე. თედო ფრთხილობდა, დღისით პოლიციელმა მიქაბერიძემ თუადი სადმე არ მომკრასო და ამიტომ იგი თავის ნაცნობ მეგობრებში ღამდამობით დაიარებოდა და ციმბირის ამბებს მოუთხრობდა ნაცნობ-მეგობრებს.

იაკობ გოგებაშვილს, თედო ჟორდანიას, აკაკი ხოშტარიას და მის სახლობას სასიამოვნოდ დაურწიათ თედოს ციმბირიდან ფარულად დაბრუნება. ყველანი ერთხმად ურჩევდნენ, რამდენიმე ხნით საზღვარგარეთ შეეფარებინა თავი.

თედო სახოკიას გადაწყვეტილი ჰქონდა გამგზავრება, მაგრამ სიანამ საზღვარგარეთ გაემგზავრებოდა, იგი უნდა შეხვედროდა სოხუმიდან საგანგებოდ ჩამოსულ მეუღლეს

ნადეს თავის ორი წლის ქალიშვილ თინასთან გამოსამშვიდობებლად”.⁸²

1908 წლის “სამუდამო” გადასახლებიდან ციმბირიდან, გამოქცევის შემდეგ, საქართველოში მალულად სულ მცირე ხანს დარჩა. ამჯერად, წინ ედო ემიგრაციის მრავალწლიანი (8 წელი) პერიოდი.

⁸² გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი. თედო სახოკიას პირადი ფონდი, ხელნაწერი №19868/302. – იხ: აღუქსანდრე შიქაბერიძე; /მონოგრაფია/ თედო სახოკია /მოგონებანი/.

თავი VIII. თედო სახოკიას მეორე პოლიტიკური ემიგრაცია (1909-1916წწ.)

თედო სახოკიამ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ცხოვრების სხვადასხვა მონაკვეთი ემიგრაციაში გაატარა. პირველი 1900-1905 წელი, უფრო ხანგრძლივი აღმოჩნდა მეორე ემიგრაცია 1909-1916 წლები, ციმბირიდან გამოქცევის შემდგომ...

1905 წელს საზღვარგარეთიდან პარტიის დავალებით დაბრუნებული და ცარიზმის საწინააღმდეგო პროპაგანდასთან ერთად საქართველოში შემოტანილი შვეიცარიული საბრძოლო იარაღის, ტყვია-წამლის მიღება-განაწილების საქმის ხელმძღვანელობისათვის. სასამართლო და გამოძიების პროცესები დიდხანს გაჭიანურდა მოსარჩელე მხარეთა მიერ, საქმის უმაღლეს ინსტანციებში გასანივრების გამო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, საბოლოოდ მაინც მიესაჯა „ყოველგვარი ღირსების აერა“ გადასახლება ციმბირში, სამუდამო პატიმრობა.

ციმბირში თედო სახოკიამ რამდენიმე თვე დაყო, 1908 წლის შემოდგომიდან 1909 წლის მაისამდე. 1909 წლის მაისში მოახერხა გამოქცევა და მიუხედავად უამრავი ხიფათისა და ფათერაკისა, მშვიდობიანად მოაღწია საქართველოს. მაგრამ საქართველოში ვერ ჩერდება, იძულებულია თავშესაფარი რომელიმე უცხო ქვეყანაში ეძებოს, მანამ სანამ რუსეთის ხელისუფლებისაგან ხელშეუხებლობის გარანტიას არ მიიღებს. მეგობრების დახმარებით 1909 წელსვე ემიგრაციაში მიდის და ხანგრძლივად, 1916 წლამდე, რჩება ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში, ვიდრე

რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებისაგან საქართველოში დაბრუნების უფლება მიეცა.

ციმბირიდან დაბრუნებული, ემიგრაციაში საბოლოოდ დამკვიდრებამდე, ცდილობს საქართველოდან ახლოს, ოსმალეთის ახლად-დაარსებულ სახელმწიფოს, შეაფაროს თავი.

ცხოვრების ამ მონაკვეთის შესახებ ცნობები თედო სახოკიას აქვს აღწერილი თავის „ავტობიოგრაფიულ“ მოგონებებში, აგრეთვე, მოგონებებში „ციმბირი“. შედარებით ვრცლად ამ პერიოდზე ცნობები დაცულია წერილებში, რომელიც ძირითადად მეუღლის, ნადე სახოკიასადმი, აქვს გამოგზავნილი. ეს წერილები საუბრობს თითქმის ყველაფერზე: თედოს ცხოვრებაზე ემიგრაციაში, მის ყოველდღიურ საქმიანობაზე... წერილები ეხება, როგორც საზოგადოებრივ, ასევე პირადი ხასიათის საკითხებს. ამ წერილების საფუძველზე შესაძლებელია თედო სახოკიას ემიგრაციაში ყოფნის 1909-1916 წლების მოვლენების ქრონოლოგიური სიზუსტით აღწერა.

ციმბირიდან საქართველოში არალეგალურად ჩამოსული დიდხანს ვერ ჩერდება ჟანდარმერიისა და პოლიციის შიშით, მეგობრების დახმარებით მალულად გადადის ბათუმში და იქიდან კი ღაზი ბეგების მეშვეობით შავი ზღვით ხოფაში ჩადის, ხოფიდან ტრაპიზონში, აქედან მარსელში, მარსელიდან პარიზში და საბოლოოდ ბელგიაში, ბრიუსელში, მკვიდრდება, როგორც ემიგრანტი პოლიტიკური დამნაშავე, თავდახსნილი რუსეთის ხელისუფლების დევნისაგან.

ბათუმში ჩასულ თედოს ემიგრაციაში წასვლამდე თანაპარტიელები და ძველი ნაცნობ-მეგობრები ხვდებიან, ეხამ-

რებიან ქვეყნის საზღვრების მშვიდობიანად გადაკვეთაში, სოხუმიდან ჩამოდის აგრეთვე მეუღლე ნადე კეკელია შვილთან, ორი წლის თინასთან ერთად, რათა იხილოს მეუღლე, შორეული ციმბირის ათასგვარ ხიფათს გადარწმუნო, სასწაულებრივად სამშობლომდე მშვიდობით ჩამოღწეული.

შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე, თედო სახოკიას საქართველოში დარჩენა აღარ შეიძლებოდა. მეგობრების ხელშეწყობით ბათუმში ჩასულს, აჭარელმა ბეგმა ღოთ-ქიფანიძემ მისი საზღვარზე გადაყვანა ორ მენავე ღაზს მიანდო, რომლებიც პასუხისმგებელი იყვნენ თედო სახოკიას მშვიდობით გაყვანაზე.

თედო ხშირად იგონებდა და ვრცლად აქვს სიუჟეტი ჩართული „აგტობიოგრაფიაში“, თუ როგორი საუბარი გააბეს ღაზებმა (ღაზურ ენაზე, ენა რომელიც თედოს კარგად ესმოდა) თედოს შესახებ: “ამ ჭინჭრაქას, თურმე რუსეთის ფადიშაჰის ჩამოგდება განუზრახავს”, შემდეგ დაურიღებლად, ხმამაღლა განიზრახეს მისი ძარცვა და ზღვაში გადაგდება, მაგრამ თავი შეიკავეს, რადგან მოერიდათ ბეგის რისხვისა და თედომ თურქეთის ტერიტორიას უვნებლად მიაღწია.⁸³

თედო სახოკია ნადე სახოკიას წერს წერილს თავის ცხოვრებაზე ხოფასა და ტრაპიზონში. წერილიდან ჩანს, რომ ნადე სახოკია აპირებს გამგზავრებას ქმართან ტრაპიზონში.⁸⁴

⁸³ ტ. ხუნდაძე. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის). – იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 74.

⁸⁴ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №764.

„ჩემო სიცოცხლე, ხოფაში ორშაბათს ჩამოვედი, მაგრამ იქ დარჩენა არ შეიძლებოდა, ჯერ ერთი, ცხოვრება ძვირი ყოფილა, 30 მაისს ტრაპიზონში აპირებს გამგზავრებას აქედან პარიზში.⁸⁵

მოგზაურობისას თედო აღწერს, როგორ მოხვდა ხოფის ერთ-ერთ ლაზურ სოფელში.

ვიდრე გზას დაადგებოდა, თედოს გადაუწყვეტია, დაეთვალიერებინა თეალწინ გადაშლილი სოფელი, მისი მოსახლენი – ლაზები... მაგრამ მას თავისი მდგომარეობა არ აძლევდა ამის საშუალებას, აკი სევდანარევი წერს კიდევ, „აჰა, ამისთანა ხელსაყრელი კარს მომდგარი შემთხვევა და თავად კი ხელფეხშეკრულად ვგრძნობდი თავს – ღტოლვილი და უსახსრო.

– ჩვენი ძმები, ჩვენს გულმკერდს, ჩვენს მიწა-წყალს საუკუნოდ მოწყვეტილები, თავისუფლად, შინაურულად მენახა, მათს შორის დავტრიალებულიყავი, მათს სულსა და გულს ჩავწვდომოდი, საერთო ენა გამომენახა სალაპარაკოდ, მეძებნა ნიადაგი ჩვენს შორის ძველის გაწყვეტილის კავშირის აღდგენისა...”

თედო აგრძელებს „ეს რა ხდება, სამეგრელოსა და გურიის სოფელი ხომ არ გადმოტყორცნილა აქეთ – ფიცრული სახლები, ხეებით სავსე ეზოები... ხეებზე გასული ვაზები, ფორთოხლისა და ღიმონის ხეები. იქვე წყაროები, სადაც წყლის ამოსაღებად და კოკაში ჩასასხმელად მეგრულტარიანი ხრიკებია... მეგრული ლაპარაკი ქალებისა და ბავშვებისა...” თედოს მოსვლისას მამაკაცები ყანებში გასულიყვნენ სამუშაოზე, ასე რომ, უმამაკაციო ოჯახში შესვლა, როგორც არამაჰმადიანს, სათაკილოდ და საში-

⁸⁵ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №766.

შად კი მოსწევენებოდა... თვალებით ესაღმებოდა იქაურობას და, ვიდრე რაიმე უსიამოვნება - და შესაძლოა დიდიც - შეხედებოდა, ამჯობინებდა დროზე გასცლოდა...

ხოფაში თედო სახოკია შეხედა სოხუმის ციხის საპყრობილეში მასთან ერთად მყოფ ლაზ ამხანაგს, ბექირ-ოდლის, რომელიც საზღვარგარეთიდან იარაღის გადმოტვირთვაში მონაწილეობდა, დატუსაღებულთა შორის ისიც იხდიდა სასჯელს. ციხეში ბექირ-ოდლისთვის თედოს ქართული წერა-კითხვაც კი უსწავლებია. ერთმანეთის ნახვით ორივემ დიდად გაიხარეს. ბექირ-ოდლი ეხვეწა დროებით მაინც მასთან დარჩენილიყო, მაგრამ დარჩენა ვერ მოხერხდა.

ხოფიდან თედო გემით გადადის ტრაპიზონში, სადაც მას თავისი თანაპარტიელი მემედ-ბეგ აბაშიძე ხედება, ისიც ბათუმიდან საიმპერიო ხელისუფლების მიერ იძულებით გადმოხეწილი.

ტრაპიზონში თედო სახოკია გარკვეული პერიოდი, ქართველი კათოლიკე ბერების მონასტერში ცხოვრობდა, სანამ მოახერხებდა საზღვარგარეთ მარსელში გამგზავრებას, იქიდან კი - ბრიუსელში. „კიდევ კარგი, ბინა უსასყიდლოდ მაქვს: ქართველ კათოლიკე ბერების მონასტერს შევაფარე თავი, აქ გავიცანი ფაღავა - პოლიციაში გუბერნატორის თანაშემწეა, მეტად კარგი კაცი აღმოჩნდა, გაეხარდა წემი ნახვა,... ის დამპირდა ბილეთის აღებას და ხვალ გავემგზავრები გემით საფრანგეთში“.⁸⁶ 1909 წლის 12 ივლისი, წერილი სტამბულიდან ბანძაში.

⁸⁶ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №776.

ტრაპიზონში თედო ორი კვირა დარჩა რაიმე სამეშაოთი დაკალების იმედით, მაგრამ უშედეგოდ: „აქ ერთი თვე გაეატარე, ვითომ ადგილი რამ მეშონა. მაგრამ ამოდ, შემრჩა საქართველოდან ლტოლვილი იმერეთის მეფის სოლომონის საფლავის ქვის დათვალიერება. ტრაპიზონიდან სტამბულში ორი კვირით, აქედან კი ევროპაში, რათა ბელგიის დედაქალაქში დამედო ემიგრანტული ბინა“.⁸⁷

1909 წლის ზაფხულში, უფრო კონკრეტულად, ივლისის ბოლოსათვის, თედო სახოკია საფრანგეთშია, აქ მას ხედება და ხელს უმართავს გიორგი დეკანოზიშვილი, (1867-1910წწ.) რომელიც ცხოვრების მძიმე პირობების ავადმყოფობის გამო სრულიად ახალგაზრდა 1910 წელს საფრანგეთშივე კანში, გარდაიცვალა. მისი ცხოვრების შესახებ ცნობები და ამაგი, საქართველოზე გაწეული, პირველად ქართველ ხალხს სწორედ თედო სახოკიამ გააცნო. თედო სახოკია მასთან შეხვედრის შემდგომ გადადის ბელგიაში, ქალაქ ბრიუსელში.

იგი, როგორც პოლიტიკური დამნაშავე, ბელგიის მოაფრობის კანონის ძალით, რუსეთის ხელიუფლების მხრიდან ხელუხლებელი იყო.

თედო, რომელიც კარგად იცნობდა ევროპის ქვეყნებს, თითქმის ყველგან პყავდა მეგობარი ან თანაპარტიელი, საქართველოდან წამოსული ზოგი სასწავლებლად, ზოგიც ემიგრანტად. ბელგიაში თედო სახოკიას ხედება მეგობარი პადიკო ყიფიანი, რომელიც უწვედის ხელს ემიგრანტად ჩასულ მეგობარს ეხმარება.

⁸⁷ თედო სახოკია. ავტობიოგრაფია. — იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 240.

ზემოაღწერილიდან გამომდინარე, სწორედ ამ ქვეყანაში დაიდო ემიგრანტის ბინა უკვე დიდი ხნით, რაც აგრეთვე განპირობებული იყო ამ ქვეყანაში პოლიტიკურ დამნაშავეთა ხელშეუხებლობითა და ცხოვრების პირობების შედარებით უკეთესი მდგომარეობით, რასაც აღნიშნავს მეუღლესადმი გაგზავნილ წერილში. გადაწყვეტილი აქვს ემიგრაციაში თავისი ოჯახიც ჩამოიყვანოს და ბელგიაში ერთად იცხოვრონ. მას ხელს უშლის მეუღლის – ნადეს აკადმოფობა, იგი დააყადდა ფილტვების სისუსტით (ტლუქით). „მადლობა უფალს, რომ გადარჩი და ცეცხლი არ მოგეკიდე მე და ჩემს შვილებს. სახადის შემდეგ თავს მოუარე“, წერს თედო ერთ-ერთ წერილში. იქვე აგრძელებს: „თბილისიდან აღექსანდრე ჯაბადარს მოუხდება წამოსვლა და იმასთან ერთად წამოხვალ“. 19010 წლის 15 თებერვალს ბრიუსელიდან გამოგზავნილ წერილში აღნიშნავს ცხოვრების პირობებზე; „აქ ცხოვრების არ მეშინია, რადგან საშიში არაფერია, აკი მოგწერე, ჩემს სახელზე პასპორტი მაქვს – მეთქი. ჩემი ძეგელი პასპორტი შენახულა აქ, ის წარმოვადგინე და ამითაც თავისი მომცეს. პასპორტი რომ არა მქონდეს, ხმის გამცემი არაეინაა. ამჟამად ბელგიაზე თავისუფლად საცხოვრებელი სახელმწიფო მეორე არ არის ევროპაში“.⁸⁸ ემიგრაციაში ყოფნისას თედო სახოკიას საქართველოდან მატერიალურად ეხმარებიან ცნობილი ქართველი მოღვაწეები, რომელთა შორისაა იაკობ გოგებაშვილი. ერთ-ერთ საპასუხო წერილში აღნიშნავს თედო სახოკია: „გულწრფელ მადლობას მოგახსენებთ, რომ ამ საერთო გაჭირვებულ დროს ამდენი მოიკელით და

⁸⁸ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, თედო სახოკიას ფონდი №778.

მაძლებინებო კიდეუ ვებრძოლო ცხოვრებას, სანამ რამეს გაეხდებოდე.

განსაკუთრებით მაღლობას გწირავთ თქვენის ძვირფასის ნაწერების გამოგზავნისათვის...”⁸⁹

თედო სახოკიას ევროპაში ცხოვრების ყოველდღიური პირობების მოწესრიგებისა და საქართველოში აკადემიური მეუღლის და მცირეწლოვანი შვილების ცხოვრებისათვის უწევს ზრუნვა. მთელი ემიგრაციის წლების განმავლობაში პარალელურად უწევს სამშობლოში დარჩენილებზე ზრუნვა, სწავლა, შრომა როგორც ფიზიკურად, ასევე შეძოქმელებითი კუთხით.

ბელგიაში ჩასული იწყებს სწავლას ელექტროტექნიკურ სასწავლებელში. დროის სხვადასხვა მონაკვეთში აგრეთვე სწავლობს ფოტოგრაფიას, „ფოტოგრაფიას ძალიან ვერთგულობ, ძალიან წავიწიე წინ, ასე ორის თვის განმავლობაში კარგად მეცოდინება, მერე იქნება ღმერთმა ქნას და სამუშაო გავიჩინო და მოგებაც შევიძლო“.⁹⁰

თედო სახოკიას ბიოგრაფიულ ცნობებში ვხვდებით ინფორმაციას მისი მუშაობის შესახებ. მეუღლისადმი 1912 წელს გამოგზავნილ წერილში ეკითხულობთ: „ერთი სასიამოვნო ამბავი, როგორც იქნა, სამსახური ვიშოვე. ეს მესამე დღეა, რაც დავდივარ კარგს ალავს და კარგს კაცთან ჩავეარდი, ჯერ თვეში 35 მანეთი მაქვს ემუშაობ „სახლების ამშენებელ ფირმის კანცელარიაში“.⁹¹ ამავე სამსახურის მიხედვით ევალება „ფირმის ბიბლიოთეკის მეთ-

⁸⁹ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, იაკობ გოგებაშვილის ფონდი №158 (6).

⁹⁰ იქვე. №796.

⁹¹ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, თედო სახოკიას ფონდი №1025.

ვალეურობა და რუსეთთან მიმოწერის ფრანგულად თარგმნა”.⁹²

თედო სახოკიას პირად არქივში არის მუშაობის შესახებ მოწმობის ფურცლები, გაცემული თედო სახოკიას სახელზე: „მოწმობა 1915 წელს პარიზში იარაღის ქარხანაში მუშაობის”.⁹³ მეორე მოწმობა, დათარიღებული იმავე 1915 წლით, გაცემული ადმინისტრაციის მიერ, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ის მუშაობდა „შოკოლადის ქარხანაში”.⁹⁴

უხედავთ, რომ თედო სახოკია ცხოვრების ნორმალური პირობების შექმნისათვის არავითარ სამუშაოს შესრულებაზე არ ამბობს უარს. მას თან ერთვის სამეცნიერო მუშაობა, რომელსაც არანაკლები დრო მიჰქონდა ამ პერიოდში პეტროგრადის საეთნოგრაფიო მუზეუმისათვის წერს წერილებს სამეგრელოს შესახებ, ამავე გოლუბევის დაეალებით მუშაობს სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ საკითხებზე,⁹⁵ ამისათვის სთხოვს მეუღლეს მასალების გამოგზავნას, აპირებს აგრეთვე „ციმბრიში მოგზაურობის აღწერას”⁹⁶ და ა. შ. ყოველივე ამის პარალელურად აგზავნის საქართველოში საგაზეთო კორესპოდენტებს ჟურნალ-გაზეთების არაერთი რედაქციისათვის.

თედო სახოკიასთან ემიგრაციაში ყოფნის დეტალებს იხსენებს ცნობილი მეგლეუარი და ევროპეისტი გერონტი ქიქოძე: „ემიგრაციაში ყოფნისას ძვირფას თედოს პირვე-

⁹² კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, №6

⁹³ იქვე, №1032.

⁹⁴ იქვე, №7.

⁹⁵ იქვე, №858.

⁹⁶ იქვე, №838.

ლად ნაციონალურ და სოციალურ თავისუფლების ბრძოლებით სახელგანთქმულ ბელგიის ქალაქ ბრიუსელში 'შეხვედი. ვერც ციმბირს, ვერც ემიგრაციაში ყოფნას იგი ვერ მოედრიკა, მას ურყევი ნიადაგი ეპოვა ამაღლებული იდელების სიწმინდეში, რა დროსაც არ უნდა შესულიყავი მის სტუდენტურ ოთახში, თუნდ დილაადრიანად, პატარა ტაბელ კალენდარზე ის დღე უკვე წაშლილი ჰქონდა, თითქოს უკვე განედლილი ყოფილიყოს. ხოლო როდესაც ერთხელ ვუთხარი, 'შე კაცო, დღევანდელი დღე ხომ მხოლოდ ესაა დაიწყო, შენ კი უკვე გადაგიხაზავს მეთქი, მიპასუხა: ემიგრანტისთვის, რომელსაც სამშობლოში დაბრუნების ნატურა სტანჯავს, ყოველი გათენებული დღე უკვე ახალი დღეაო... იგი მზად იყო, სიცოცხლის დღეები შეემოკლებინა, ოღონდ საქართველოში დაბრუნებას ღირსებოდა და მაშინ ჩემთვის გასაგები გახდა ძველ ათენელების სამართალი, რომლის მიხედვიდაც სამშობლოდან გაძევება და სიკვდილი თანაბარ სასჯელად ითვლებოდა".⁹⁷

1910 წელს თედო სახოკია ლონდონში ჩადის, როგორც წარმომადგენელი შავი ქვის მრეწველისა. ამ მხრივ ძალიან შრომატევადი საქმე გასწია. წერილებიდან ირკვევა, რომ თედო სახოკიამ ლონდონში ერთი წელი დაჰყო, ემიგრაციაში ცხოვრებისას ხშირად უწევდა ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადასვლა და პირიქით. (ემიგრაციის წლებში თედოს დროის გარკვეულ პერიოდში უწევს ცხოვრება პარიზში, ბელგიაში, ინგლისში).

⁹⁷ გერონტი ქიქოძე. თედო სახოკია - იხ.: გერონტი ქიქოძე მოგონებები (განთიადიდან შუადღემდე) სიტყვები და წერილები. თბილისი, 1956, გვ. 144-145.

1910 წელი 15 მარტი წერილს აგზავნის მერიპორტიდან ბანძაში, იმედოვნებს, რომ ინგლისში შემდგომშიც გამოჩნდება მისთვის ხელსაყრელი საქმე და ამით გაიუმჯობესებს ცხოვრების პირობებს, მეუღლეს აცნობებს, რომ შეუდგა ინგლისური ენის სწავლას. „დღეს ჩემი დაბადების დღეა. ცხრა მთა და ცხრა ზღვა, ცხრა სახელმწიფო გვაშორებს ერთმანეთს. საქმეს მაღლე მოერჩები და დაგბრუნდება ბრიუსელში“.⁹⁸ ბრიუსელში ჩასვლისთანავე თედო სახოკია იწყებს ზრუნვას განთავისუფლებაზე და წერილებს აგზავნის, სთხოვს მეუღლეს, ნადე კეკელიას, რომ მამამისი პეტერბურგში გაემგზავროს. თედო ფიქრობდა, რომ დეკანოზ ანტონ კეკელიას განსაკუთრებულად სცემდნენ პატივს და დააკმაყოფილებდნენ მის თხოვნას. „რაშიც ანტონი მოინდომებს, ის საქმე გამოუვა, თანაც აქაური გაზეთები იუწყებიან რუსეთ იაპონიასთან ომში 300 000 ჯარი გაუგზავნია ირკუტსკში. თუ მართლა ომი ატყდა, ასეთი საქმის გაკეთება უფრო გაადვილდება“.⁹⁹

პეტროგრადიდან განთავისუფლების მიღებაში თედოს აგრეთვე აკაკი წერეთლის დიდი იმედი აქვს. წერილი ბრიუსელიდან ბანძაში. აკაკი წერეთლის ცოლისდა ყოფილა ბარონ ბეტბერგის ცოლი, - წერს თედო მეუღლეს: „ბარონი ბეტბერგი დიდი თუ პირველი არა ბობოლაა პეტერბურგში, გამგეა ხელმწიფის სახელზე შემოსული თხოვნების კანცელარიისა. იმაზეა თურმე ყოველივე ბედი მთხოვნელთა დამოკიდებული. აკაკის ცოლ-შვილიც პეტერბურგშია წერილი დაწეროს მამაშენმა, თუ თვითონ ჩავიდა, ათასჯერ დარწმუნებული ვარ, საქმის გასაკეთებ-

⁹⁸ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, თედო სახოკიას ფონდი №800.

⁹⁹ იქვე, №878.

ლად ხელცარიელი უკან აღარ დაბრუნდება. მასავით საქმეს ვერავინ და აღარავინ გააკეთებს. პეტერბურგში ყველა დაეხმარება”.¹⁰⁰

თედოს არ შეუწყვეტია ზრუნვა და ფიქრი განთავისუფლებაზე, წერილებს წერს პეტერბურგში მყოფ ქართველთა წარმომადგენლობას. 1913 წელს გამოგზავნილ წერილში, მეუღლეს ატყობინებს: „ამინისტიით მკეპატიება გამოქცევისთვის მისჯილი 4 წლის კატორღა”.¹⁰¹ ამავე წერილებს მოჰყვება თხოვნის წერილები ამნისტიის პასუხად, აცნობებენ: „რომ პეტერბურგში ზრუნავენ მისი განთავისუფლების შესახებ”.¹⁰²

როგორც ვხედავთ, ემიგრაციაში ყოფნისას თედო სახოკიას ერთი წუთითაც არ შეუწყვეტია ფიქრი და ზრუნვა განთავისუფლებაზე, რა თქმა უნდა, დიდი ხნის შემდგომ, 1916 წელს, მოახერხა და მიიღო მისთვის სასურველი ინფორმაცია განთავისუფლების შესახებ: „გახარებულია ცნობით განთავისუფლების შესახებ, და აცნობებს მეუღლეს პეტერბურგიდან მიღებული ნანატრი წერილის მიღებას”.¹⁰³

საზღვარგარეთ ყოფნის დროს თედო სახოკია ცდილობდა გაეცნო და დაახლოებოდა მეცნიერების ლიტერატურისა და კულტურის სხვადასხვა დარგის ცნობილ და გაუღენიან მოღვაწეებს, გაეცნო მათი ნამუშევრები: „ეცდილობდი გამეცნო მათთვის ჩვენი ქვეყანა, ჩვენი ხალხის გაჭირვება, მისი პოლიტიკური ნაგვრა რუსეთის იმპერია-

¹⁰⁰ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. თედო სახოკიას ფონდი №797.

¹⁰¹ იქვე, №1059.

¹⁰² იქვე №1107.

¹⁰³ იქვე, №1145, №1146.

ლიზმის მიერ, ჩვენი თავგანწირული ბრძოლა ამ დამონაგებულ მდგომარეობისაგან თავის ხსნისათვის. ყოველი მათგანის თუნდ უბრალო თანაგრძნობის სიტყვა მაღამოდ ეცხებოდა ქართველის დაკოდილ გულს და შიგ იმედს უსახავდა, რომ პოპულარული გახდებოდა სახელი საქართველოსი, მის სვე-ბუდის თანამგრძნობთა რიცხვი თანდათან გაიზრდებოდა და შეიქმნებოდა ერთგვარი მიმდინარეობა აზრისა, აქმადლებინა ერთგვარი ხმა უკმაყოფილებისა და პროტესტისა, რომლისათვის ანგარიში უნდა გაეწია რუსეთის მთავრობას.

საქართველოს ასეთ თანამგრძნობ მეგობართა რიცხვში იყვნენ ინგლისელი და-ძმა მარჯორი და ოლივერ უორდროპები. თედო სახოკია 1910 წელს ინგლისში გადავიდა ბლგიიდან, როგორც წარმომადგენელი ჭიათურის შავი ქვის ერთ-ერთი მრეწველის, და, მარჯორი უორდროპი, გარდაცვლილი იყო. ოლივერ უორდროპმა თავის სოფელში, სევენოკში, ლონდონიდან რკინიგზით 2 საათის სავალზე, დაგვპატიჟა მაშინ ლონდონში მყოფი ქართველობა. გავიცანი ეს ადამიანი, რომელსაც დასთან ერთად, საქართველო და ქართველები ისე უყვარდა უანგარო სიყვარულით, როგორც თავის სამშობლო და მშობელი ერი, ოლივერ უორდროპის განსვენებულს დას, მარჯორი უორდროპს, უკვე თარგმნილი ჰქონდა ქართული ხალხური ზღაპრები ვლადიმერ ალნიაშვილისა. „განდუგილი“ ილია ჭავჭავაძისა, „ვეფხისტყაოსანი“, ხოლო ოლივერ უორდროპს დაწერილი ჰქონდა „საქართველოს სამეფო“, ეთარგმნა სელხან საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“ და სხვა. ბოლოს 1914 წელს თარგმნა „ვისრამიანი“.

ინგლისიდან ბრიუსელში მეტად საინტერესო მიმოწერა მქონდა ამ ძვირფას ადამიანთან მთელის ოთხის თუ ხუთი

წლის განმავლობაში. ყოველი წერილი მისი თავს დასტურიაღებდა საქართველოს, ქართველი ერის კეთილდღეობას, მის წარმატებას, ყოველი, სულ მცირედი ფაქტი, ქართველი ხალხის თუ მისი ლიტერატურის წინსვლისა უორდროპს ახარებდა, ხოლო ყოველი სამწუხარო ამბავი ამწუხრებდა და ანადგვლიანებდა, ისევე, როგორც ნამდვილს ქართველს.¹⁰⁴

გზა, რომელიც თედო სახოკიამ გამოიარა უკან საქართველოსკენ ცხრაწლიანი ემიგრაციის დასრულების შემდეგ, (ისე მთლიანობაში ემიგრაციაში 12 წელი გაატარა) მთელი რიგი ფათერაკებითა და სიცოცხლისათვის მეტად საშიში მოგზაურობებით იყო მოცული. თედო სახოკიასთან ერთად ამ გზის გაულა მოუწია ღეო ქიაჩელს, რომელსაც თავის მოგონებაში ვრცლად აქვს აღწერილი ამ მოგზაურობის შესახებ. მოგვყავს ამონარიდები ამ მოგონებიდან: „პირველი მსოფლიო ომის გამო პარიზიდან რუსეთის საზღვრამდე მაშინდელმა გართულებულმა საერთაშორისო მდგომარეობამ შორი გზით გვამგზავრა: საფრანგეთით, ინგლისით, ნორვეგიითა და შვეციით.

ლონდონში საჭირო ვიზების მიღების შემდეგ... რკინიგზით ჩავედით შოტლანდიაში ქალაქ ნიუკასტლში, აქედან გემით ნორვეგიაში, მთელი ფათერაკებით, ჯერ ერთი, საშინელ უამინდობაში (ზღვის ღელეა, გემის აფეთქების საშიშროების გამო) ორი დღე და ღამე გავატარეთ ზღვაზე და მშვიდობით ჩავედით ბერგენში.

თედომ მითხრა ბერგენში ჩვენი მეგობარი უორდროპი ცხოვრობს... ვიზიტი უნდა გ. უუკუაოთ. ძალიან ეწყინება,

¹⁰⁴ თედო სახოკია. ავტობიოგრაფია. — იხ.: თედო სახოკია. კრებული. თბილისი, 1969, გვ. 241.

თუ გაიგო, რომ აქ ვიყავით ქართველები, და ის კი არ მოეცინათ... ბერგენიდან ეიდრე ტორენომდე და იქიდან რუსეთ-ფინლანდიის საზღვრამდე რკინიგზით თუ მარხილით ვიმგზავრეთ, თუმცა ჩვენი საბუთების გასინჯვა და ჩხრეკა ყველა საზღვარზე წარმოებდა. განსაკუთრებით გაძლიერებულ ჩხრეკასა და დაკითხვაში მოვხვდით რუსეთ-ფინლანდიის საზღვარზე. ყველგან ერთნაირი დაკითხვა მიმდინარეობდა: სად იყავით და რატომ? სად მიდიხართ და რატომ?...

აი, ბედის ირონია! დიდი იყო ჩემი გაოცება. მე ყოველგვარი ნამდვილი ნებართვის გარეშე მოვდიოდი, და დაუბრკოლებლად გამატარეს, თედო კი ოფიციალური ნებართვით იყო აღჭურვილი და დააკავეს. იქვე გადავწყვიტე პეტროგრადში ჩასვლისთანავე მეცნობებინა სათათბიროს ქართველი დეპუტატებისათვის სამწუხარო ამბავი, რათა სასწრაფო ღონისძიება მიეღოთ თედოს გასანთავისუფლებლად, რაც შეეასრულე კიდევ¹⁰⁵.

თედო სახოკიას მიერ ემიგრაციაში გატარებული წლები აღსანიშნავია იმით, რომ უამრავი სირთულისა და დაბრკოლების მიუხედავად შეინარჩუნა უტეხი სული და საარაკო გამძლეობა, სამშობლოსა და ოჯახს მონატრებულს გაეტარებინა ემიგრაციაში (მთლიანობაში) 12 წელი.

ამდენად, ნაშრომის ამ თავში გავიგეთ თედო სახოკიას ემიგრაციაში ცხოვრების წლების შესახებ. ცხოვრობდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში – საფრანგეთში, ბელგიასა და ინგლისში. ემიგრაციაში ყოფნისას საკუთარი ცხოვრებისეული პრობლემების პარალელურად აქტიურად იყო

¹⁰⁵ ლეო ქიანელი. თედო სახოკია. – იხ.: ლეო ქიანელი. მოთხრობები, წერილები. ტომი IV. თბილისი, 1955, გვ. 386-387.

ჩართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საქმიანობაში. აღნიშნული და სათანადოდ შესწავლილია ემიგრაციაში ყოფნის ამსახველი დოკუმენტები. მისი ცხოვრების როგორც საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, ასევე სამეცნიერო კუთხით უმნიშვნელოვანესი ეპიზოდები.

თედო სახოკია ემიგრაციიდან დაბრუნების შემდეგ, აქტიურად ჩაერთო საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საქმეში და ერისკაცთაგან საკათალიკოსო საბჭოს წევრად იქნა არჩეული.

ამრიგად, როგორც ნაშრომის დასაწყისში აღვნიშნეთ, თედო სახოკიას პოლიტიკური საქმიანობა მიმართული იყო ქართული ეროვნული ღირსებისა და სარწმუნოების დაცვისათვის, სიცოცხლის ბოლომდე წმიდა ილია მართლისეულ ფორმულირებაში ჩადებული იდეის „მამული, ენა, სარწმუნოების“ განმახორციელებელი იყო.

სარჩევი

შესავალი	3
თავი I. თედო სახოკია „საქართველოს თავისუფლების ლიგაში“	6
თავი II. თედო სახოკიას „ქართული პარტია“ აფხაზეთში	15
თავი III. თედო სახოკია და ილია ჭავჭავაძე.....	33
თავი IV. თედო სახოკიას ურთიერთობა სოციალისტ-ფედერალისტთა და ეროვნულ-რადიკალურ გლეხთა პარტიასთან.....	45
1. ურთიერთობა საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტიასთან.....	45
2. ურთიერთობა ეროვნულ-რადიკალურ გლეხთა პარტიასთან.....	47
თავი V. თედო სახოკიას პირველი ემიგრაცია (1900-1905წწ.).....	53
1. პარიზის მსოფლიო გამოფენა	54
2. თედო სახოკია და გაზეთი „საქართველო“.....	55
3. თედო სახოკია უნევის კონფერენციაზე (1904წ.).....	62
თავი VI. თედო სახოკია და იარაღის შემოტანის საქმე საქართველოში (1905წ.)	67
თავი VII. თედო სახოკია სოხუმში (1905-1908წწ.).....	78
თავი VIII. თედო სახოკიას მეორე პოლიტიკური ემიგრაცია (1909-1916წწ.)	86

ლატავრა ბუკია, ისტორიკოსი. 2013 წლიდან დღემდე მუშაობს საქართველოს საავიაციო უნივერსიტეტში. პარალელურად არის საქართველოს საპატრიარქოს ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართულ უნივერსიტეტში (ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის სკოლა) საქართველოს ისტორიის მიმართულებასზე დოქტორანტი. სადოქტორო ნაშრომი “თედო სახოკიას ცხოვრება და მოღვაწეობა (1868-1956წწ.)” წინამდებარე ნაშრომი “თედო სახოკიას პოლიტიკური მოღვაწეობა, შეადგენს სადოქტორო ნაშრომის ძირითად ნაწილს. დაიბადა ხობში, 1987 წელს დაამთავრა ხეთის საჯარო სკოლა. დაამთავრა ზუგდიდის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტის ისტორია იურიდიული ფაკულტეტი. ასევე, საქართველოს პედაგოგთა კვალიფიკაციის ამაღლებისა და გადამზადების ცენტრალური ინსტიტუტი, რელიგიის ისტორიისა და კულტურის მასწავლებლის კვალიფიკაციით. 1990 წლიდან მუშაობდა ამავე მუნიციპალიტეტის წინაგოლისა და ხამისკურის საჯარო სკოლაში, ისტორიის, რელიგიის ისტორიისა და კულტურის მასწავლებლად. 2017 წლიდან, ამავე მუნიციპალიტეტში ხობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორად. მუზეუმში განთავსებულია თედო სახოკიას მემორიალური ექსპოზიცია. პარალელურად დაიწყო სამეცნიერო მუშაობა, თედო სახოკიას ცხოვრებასა და მოღვაწეობას, გამოქვეყნებული აქვს უურნალ-გაზეთებში კორესპოდენციები, აგრეთვე მიღებული აქვს მონაწილეობა, სამეცნიერო და საერთაშორისო კონფერენციებში, აღნიშნული მასალები გამოქვეყნებულია.